

VIGILIA

46. évf. 4. szám

1980. április hó

Cserháti József: Új lépések az ökumenizmusban

Vas József: Húsvét az Újszövetségben

Nyíri Tamás: Szeretet és jog

Jeanne-Marie Mortier: Emlékek és gondolatok

Angelus Silesius: Angyali vándor (részletek)

Czére Béla: Kolozsvári Grandpierre Emil pályakezdő évei (I.)

Possonyi László: Régi nyár, régi tél Váradon

**Rába György, Nagy Karola, Keszei István
és Vasadi Péter versei**

Sonkoly István: A Nagypéntek zenéje

Lékai László bíboros köszöntése — Síki Géza: Könyvek
Gadányi Jenőné: Gadányi Jenő emlékezete — R. L.: Hanglemmez és Hangverseny
Géczy György: „Örök emlékezetre szép éneket hagyok” — Tájékoztató

Précis: français, deutsch, English

CSERHÁTI JÓZSEF	Új lépések az ökumenizmusban — — — — —	217
VAS JÓZSEF	Húsvét az Újszövetségben — — — — —	228
ANGELUS SILESIVS	Angyali vándor (részletek) (vers, fordította <i>Tornai József</i>) — — — — —	238
NYÍRI TAMÁS	Szeretet és jog — — — — —	240
RÁBA GYÖRGY	A hírnök (In memoriam Rónay György), Próbaidő (versek) — — — — —	247
JEANNE-MARIE MORTIER	Emlékek és gondolatok (fordította <i>Rezek Román</i>) —	248
DEME TAMÁS	Keszei Istvánról — — — — —	258
KESZEI ISTVÁN	Van Gogh bakancsa, Asztal, Pillanatfelvétel egyre nö- vekvő háttérrel, Porból vagy (versek) — — — — —	259
CZÉRE BÉLA	Kolozsvári Grandpierre Emil pályakezdő évei — —	261
VASADI PÉTER	A tékozló fiú, A meghívás titka, Áhitat, Fekete kórus, A nincstelen (versek) — — — — —	265
POSSONYI LÁSZLÓ	Régi nyár, régi tél Váradon (elbeszélés) — — — —	266
B. S.	Nagy Karola (1906—1933) — — — — —	271
NAGY KAROLA	Azt hittem..., Gyilkos az éj, Cím nélkül I., Cím nélkül II. (versek) — — — — —	272
SONKOLY ISTVÁN	A Nagypéntek zenéje — — — — —	273

NAPLÓ

Lékai László bíboros köszöntése — 276; *Gadányi Jenőné*: Gadányi Jenő emlé-
kezete — 278; *Siki Géza*: Könyvek (Illés Endre: Mestereim, barátaim, szerel-
meim; Bata Imre: Weöres Sándor közelében; Pomogáts Béla: Sorsát kereső iro-
dalom) — 281; *Giczgy György*: „Örök emlékezetre szép éneket hagyok” (Bogáti
Fazakas Miklós: Psalterium) — 282; *R. L.*: Hangverseny és Hanglemez — 284;
Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 286; Tájékozódás — hátsó I. borítón.

Felelős szerkesztő: DOROMBY KÁROLY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438,
173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: *Vigilia*
kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekszámla száma: OTP 37.343—VII.
Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1.
Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalat, H-1369 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár,
vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-
1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vi-
gilia* című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalok-
ban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyed-
évre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024.

ÚJ LÉPÉSEK AZ ÖKUMENIZMUSBAN

1. A pápa az ökuménikus pátriárkánál

Aránylag rövid és így szinte feltűnés nélküli előkészület után II. János Pál pápa 1979. november 29–30-án meglátogatta I. Dimitriosz pátriárkát Isztambulban, hogy kettőjük közös nyilatkozata szerint: „újból megerősítsék elszántságukat ama nap eljövetelének meggyorsítására, amikor majd a katolikus és az orthodox egyház között a teljes egység létrejön és együtt ünnepelehetjük az isteni eukarisztiát.” A Phanarban, az ökuménikus pátriárka rezidenciájának székesegyházában, a pápa többek között ezeket mondta: majdnem egy ezredéven keresztül a két egyház egymás mellett, saját útján haladva eleven egyházi élettel, külön hagyományt épített ki és mint Krisztus egyetlen egyházának két kiegészítője állt a történelemben. A második ezredév, sajnos az 1054-ben bekövetkezett szomorú törés után az egymástól való eltávolodás szakadékait egyre inkább mélyítette. Amikor most a harmadik ezredév küszöbén állunk, itt van az ideje annak, hogy a teljes testvéri együttélést ne csak előmozdítsuk, hanem be is fejezzük. Többet már ne azt kérdezzük, vajon helyre tudjuk-e állítani a teljes egységet, hanem inkább azt, van-e még jogunk ahhoz, hogy külön utat járjunk. Dimitriosz ugyancsak a Phanarban a következőket jelentette ki: Testvéri közeledésünk fontos végpontjához jutottunk el. A cél most már a teljes egyesülés és még ennél is tovább menve a legfőbb óhajunk az összes keresztény egyesítése az Urban, az ugyanazon kehelyben való részesedés által. Meggyőződésünk, hogy a keresztény egység senki ellen nem irányul, hanem inkább pozitív szolgálatra képes az egész emberiség számára fajra, vallásra és társadalmi osztályra való tekintet nélkül.

A hivatalos közös nyilatkozat megemlíti, hogy az előkészítő munkálatok első eredménye közös bizottságok felállítása a teológiai párbeszéd megkezdésére és befejezésére. A bizottságok névsorát már közzé is tették. A „szeretet dialógusában” áll a két egyház, a találkozás biztosítéka az egyetlen Jézus Krisztushoz való teljes hűség az ő egyetlen egyházához való hozzátartozás tudata. „Ma még nem ismerjük egymást egészen, de meg akarjuk találni egymás teológiai álláspontjának jobb megértésével és különösképpen is a múltban megkövesedett előítéletek felszámolásával az egymáshoz vezető utat. Bízunk abban, hogy az egységben való előrehaladás a más vallások hívóival való párbeszédet és együttműködést is elő fogja segíteni és így egyúttal a minden jóakarátú emberrel való összefogást, hogy az emberek egymás közti szeretete és a testvériség eltűnjen a föld színéről a gyűlöletet, a szeretetlenséget és a testvérgyilkosságot. Hiszünk abban, hogy ily módon egy jobb világ, igaz béke megteremtéséhez is hozzájárulunk, nagy szolgálatot téve így az egész emberiségnek” — olvassuk a közös nyilatkozatban.

A pápa törökországi útját különbözőképpen kommentálták. A bátor vállalkozás azonban sok találgatást vagy gyanakvást oszlatozott el. Úgy látszott, hogy az ökumenizmus mostohagyermek a Lengyelországból jött papánál, mert az „ösi ellentét” folytán — mondták egyesek — nem rajong az orthodox egyházakkal, de különösképpen az orosz pravoszláv egyházzal való szorosabb testvériségért. Ismét mások úgy vélték, hogy tart a protestánsoktól a Mária tisztelet vonatkozása és a legújabbban egyre gyakoribb női papszentelés miatt. Akadtak, akik a tartózkodást elvi nehézségekre kívánták visszavezetni. A pápa a zsinat szellemében kíván ugyan előrehaladni, de a továbbvívés, ismételt kijelentése szerint, nem jelentheti bizonyos alapvető katolikus igazságok feladását, vagyis a mostani azonossági krízisben meg kell tartani az egyház evangéliumi gyökereit és alapjait. A pápa is tudja, hogy a zsinat szellemében válaszolni kell azokra a kihívásokra, amelyekkel a mai világ fordul az egyház felé. Ez pedig csak a megújulás, és bizonyos tekintetben az „újrakezdés” által lehet. A pápa is keresi a keresztény egyházakhoz és azon túl a többi valláshoz, sőt az egész emberiséghez való kapcsolatot, de meg akarja őrizni az egyház azonosságát abban a pluralitásban, melyet e kapcsolat jelenthet. Kritika érte a pápa „konzervatív” ma-

gatatartását is különösen egyes protestáns körök részéről: túlságosan emocionális lelkiséget vall és a „lengyel népi egyház jámborságát” modellnek tartja a világ-katolicizmus számára.

Talán az elmúlt három év „stagnálása” után ma új lendületről beszélhetünk. Külön jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy a Magyar Püspöki Kar 1979 decemberi konferenciáján a papság figyelmébe ajánlotta az ökuméne kérdéseivel való behatóbb foglalkozást. E tanulmány innen vette indítását. Nézetem szerint a mostani lépés ama őszinte akarat első jelentkezése, hogy a pápa a találkozások vonalán minden áron konkrétan is tovább akarja vinni a zsinatot. Új dinamika jelentkezik e lépésben, és ez a legbiztosabb jele annak, hogy az egyház hatékonysága a világhoz való új fordulásban láthatóvá vált és megfelel a keresztény tömegek kívánságának. Az ökuméne nagy történelmi kérdése az, tud-e az egyház segítséget nyújtani annak a világnak, amely ezen a téren az egység utáni vágyában és törekvésében nemcsak a vallás vonatkozásában, hanem az életberendezkedés minden területén mozgásban, változásban van.

2. A világ kihívása a keresztények felé. Az ökuménikus mozgalom rövid története

A mai világhelyzet pozitív jelei: fejlődés, szellemi értékek keresése és egysegre való törekvés. 150 éve annak, hogy megjelent a Kommunista Kiáltvány, amely a munkásságot egységbe szolítja a tőke kizsákmányolásával szemben. Majdnem egyidőben jelentkeztek szerte Európában a különböző egységtörekvések, mintegy annak jeléül, hogy elvesztettük a közösség tudatát és egybefogó erejét. Az individualizmus, az egyéniség kultusza „tragikus sorsunkká vált”, ahogy Werner Sombart mondta. Az egybetartozás és egység tudatának növekedésével a keresztények szétszakítottsága mindinkább botrány lett az emberek szemében: „Krisztus törvényét hordozzák a szívükben és mégsem tekintik egymást testvéreknek”. A testvériség megoldása a kereszténység nagy feladata lenne a földön, ehelyett még mindig csak szétszakítottság, gyűlölködés, ellentétesség látható az emberek között.

1910 óta a keresztények között mozgalom indult el, amely a szétszakítottság megszüntetését tűzte a zászlajára. Hosszú idő múlt el 1948-ig, amikor Amszterdamban megalakult az *Egyházak Világtanácsa*. Az ökuménikus mozgalom nem katolikus eredetű, sőt az egyház kezdetben tartózkodóan nézte az egységtörekvéseket. A Világtanács azonban nem akart „világegyház” lenni, amely az összes egyházat, így a katolikus egyházat is magába egyesíti és egybe olvasztja. Új-Delhiben ezután megfogalmazták a tiszta ökuménikus célkitűzést 1961-ben: „az Ökuménikus Tanács azon egyházak testvéri egysége vagy összefogása, amelyek Jézus Krisztust az írásek szerint Istennek és Megváltónak ismerik el, és akik közös hivatásuknak megfelelően arra törekcszenek, hogy tiszteletüket fejezzék ki az egy Isten iránt, az Atya, a Fiú és a Szentlélek iránt”. A keresztény egyházak, Rómát kivéve mind csatlakoztak az ökumenikus mozgalomhoz. A mozgalom vezetősége arra törekszik, hogy a keresztényeket közös hivatásuk, közös küldetésük vállalására bírja az egész emberiség érdekében, különösképpen pedig az evangéliumi hirdetés, az egység előmozdítása és az egymás közötti szolgálat hivatásának ébresztésében (1).

A katolikus egyház hivatalosan az ökumenikus mozgalom történetének kezdetén elég hűvösen visszahúzódt, különösen a protestánsokkal való kapcsolat dolgában, de sokkal simább volt az út a keleti egyházakhoz. Mindig akadtak azonban egyesek, és kisebb-nagyobb csoportok, akik teljes odaadással szolgálták az egység és egyesítés ügyét a katolikus egyházban is. A fordulópontot János pápa zsinata jelentette, amikor is az egység utáni vágy és az azt munkáló tevékenység egyre jobban kifejezésre jutott. Már 1960-ban a pápa megalapította az *Egységtitkárságot*. Ennek feladata az lett, hogy összekötő szerepet töltsön be a katolikus egyház és az ökumenikus mozgalom között. 1962-ben az Egységtitkárságból zsinati bizottság lett. Az Egységtitkárság élére Bea bíboros került, aki — mint elismert biblikus tudós — a nem katolikus keresztények bizalmát is élvezte.

Nem volt könnyű a testvér-egyházakat meggyőzni arról, hogy a zsinat egészen új szemléletváltozást hozott, mivel — átértelmezve az egységtörekvéseket

— az egyház feladta régi rekatolizáló elvét. Más szóval, a különállókát nem kívánja mindenáron katolikussá tenni, hanem Krisztus egységében egyesíteni. Az Egyházak Világtanácsa az Egységtitkárság kérelmére megfigyelőket küldött a II. vatikáni zsinatra, mivel ezt megelőzően katolikusok is részt vettek az Új-Delhi-i tanácskozásokon.

A katolikus egyház ezzel feladta korábbi — a hitközömbösség veszélye miatt védekező — álláspontját, mert mindjobban az a meggyőződés alakulhatott ki, hogy az ökumené igénye és annak keresése nem jelenti okvetlenül, hogy Isten igazságai iránt közömbösek lennénk. A katolikus egyház is most már inkább azt a kötelező meggyőződést kívánta szolgálni és kiemelni, hogy a kereszténységet kell megmenteni. A zsinati szövegben ezt olvassuk: „Szükséges, hogy a katolikusok szíves-örömeist elismerjék és értékeljék mindazokat az igazán keresztény javakat, amelyek a közös örökségből forrásznak és megtalálhatók különvált testvéreinknél. Illő és üdvös, hogy elismerjék Krisztus gazdagságát és az erények gyakorlását olyanok életében, akik tanúságot tesznek Krisztusról, olykor a vérük ontásáig: Isten mindig csodálatos és csodálandó az ő műveiben” (2).

3. „A keresztény egységtörekvésekről” szóló zsinati határozat tartalma és szelleme

A zsinat alapvető döntéseivel az ökumené területén is újat teremtett, ami nem fordítható már vissza, de az elért eredmények ellenére is még messze vagyunk a kitűzött célok megvalósításától. Az ökumenizmus meghatározása a zsinati szöveg szerint: „A keresztény egységének előmozdítására szolgáló mozgalom és szervezett cselekvés, melyért Jézus Krisztus a mennyei Atyához imádkozott”. Karl Rahner szerint a zsinat a jövő egyházak számára új feladatokat és kihívásokat hozott, de ezekre még radikálisabban reagálnunk kell. Szerinte a zsinat választóvonalat jelentett a katolikus egyháznak a többi keresztény egyházakhoz és a nem keresztény világvallásokhoz való viszonyának történetében. A korábbi általános megítélés szerint a nem keresztények a pogányság sötétségében járó szerencsétlenek voltak, akiket csak az evangélium menthet meg. A nem katolikus keresztényekben viszont eretnekeket láttunk, akikkel békében kell élni, de akár fenyegetve is, fel kell őket szólítani a katolikus egyházba való visszatérésre.

Felületes, vagy liberális szemlézők előtt a zsinaton valójában semmi új nem történt, mert azok az igazságok, amelyek az egységet lehetővé teszik, most új teológiai megvilágításban, mindig is fennállottak. Ilyenek Istennek Krisztusban kinyilvánított egyetemes üdvösségi akarata, a szentségek nélküli megigazulás lehetősége, a „bentfoglalt” egyházhoz való tartozás azoknál, akik jóakaratóiak, és végül az egyházon kívül történő keresztelek érvényessége. Mindezek azonban a zsinat előtt nem éltek hatékonyan a katolikus köztudatban. A zsinat új magatartást teremtett: a nem katolikus keresztény egyházak is a krisztusi örökségből élnek, és pozitív értékeket tudnak felmutatni a jövő egyháza számára; a nem keresztény vallások pedig intézményességükben valós és hiteles üdvösségi tevékenységet fejthetnek ki az egész emberiség javára. Ami a zsinaton történt alapvetően keresztény cselekvés volt; nem a liberalizmus, hanem a kereszténység győzelme (3).

A zsinati határozat bevezetésből és három fejezetből áll, és 24 pontot foglal magában. 1. Az ökumenizmus katolikus elvei; 2. Az ökumenizmus gyakorlati megvalósítása; 3. A Római Apostoli Szentszéktől különvált egyházak és egyházi közösségek. Ennek két része van: a keleti egyházak és a nyugati egyházak és egyházi közösségek.

Tulajdonképpen a *keresztség* — az általános emberi lényekben való azonoság mellett — az ökumenikus mozgalom alapja. A zsinati munka a keresztény egyházak egymáshoz való viszonyulásának vizsgálatában két szempontot kívánt figyelembe venni: hogyan értékeli Isten szavát, a Szentírást, és milyen a kegyelmi közvetítés a szentségi eszközökön keresztül? Az ökumenizmus alapelveit a zsinat az egyházzal szóló konstitúcióban fektette le. A biblikus alapon, a szentírási képek alapján felújított egyházfogalomról van tehát szó, amely az egyházi közösséget Krisztusra, az Istenember kegyelmi közvetítésére építi. Az alap így a kinyilatkoztatás szava a Szentírásban, és a kegyelmi jelek és eszközök, vagyis a szentségek által történő közvetítése az isteni életnek.

A legfőbb és alapvető szentség, mint az üdvösség egyetemes jele és eszköze, maga az egyház. Az egyház látható intézményességében Krisztus Urunktól létesített jel, amely mint üdvösségi eszköz kegyelmeket közvetít. A keresztények között az egységesítő erő a közös hit Krisztusban, Krisztus főpapi imájának hatékonysága, az egység közös jele, az Oltáriszentség, amely nemcsak jelzi, hanem meg is valósítja az egységet, és végül Krisztus szeretetparancsa. Az egység feltételei a közös imádság, a jócselekedet és a tanúságtétel Krisztus mellett.

Az ökumenikus munkára csak akkor leszünk alkalmasak, ha lelkiileg állandóan alakulunk és a keresztény valóságnak nemcsak hirdetői, hanem megvalósítói is leszünk. „Őszintén és tüzetesen vizsgáljuk meg, mit kell magában, a katolikus családon belül megújítani, vagy megvalósítani, hogy életünk hívebben és egyértelműbben tanúskodjék arról a tanításról és azokról az intézményekről, melyeket Krisztus hagyott ránk apostolai által (4). Az egység biztosítéka: a Megváltó kegyelmi műve, a Szentlélek, az apostolok és utódjaiknak, a püspököknek és papoknak küldetése, Krisztus személyének helyettesítésében, művének folytatásában, az evangélium hirdetése, a szentségek kiszolgáltatása és a szeretetben történő egyházi irányítás vagy kormányzás. Nem mindegy, mit vallanak a keresztények Krisztus művének a történelemben való folytonosságáról, folytatásáról és jelenlétéről, más szóval mit tartanak az egyházzal. Újabbban e téren igen sok nehézség merült fel, különösképpen a protestáns testvérekkel való kapcsolat keresésében.

A zsinati határozat a közelítés és egységesítés munkájában fontos szerepet juttat annak az önkritikának, hogy mint megtisztult partnerek közelítsünk egymáshoz, vagyis küszöböljük ki azokat a szavakat és állításokat, amelyek nem tartalmazzák a teljes igazságot vagy méltányosságot. Fontos tevékenység a partnerek között a párbeszéd: felkészült szakemberek mélyrehatóan fejtegetések a maguk közösségének tanítását, kiemelve annak jellemző vonásait. E párbeszéd egyengeti az utat egymás igazságainak megismerésére, egymás méltányosabb figyelembe vételére és értékelésére. A határozat szövege itt hangsúlyozza, hogy a helyes dialógus képes rámutatni azokra a teendőkre is, amelyeket a közös érdekében minden keresztény embernek lelkiismerete szerint vállalnia kell. Ilyen értelemben lesz a vallások közötti dialógus egyúttal a világgal folytatott párbeszéddé, amelynek gyümölcsei a nagyobb egyetértés, az együttműködés, a kölcsönös segélynyújtás és a béke. Az együttélés és az egymásért élés területén tudjuk legjobban megmutatni az ökumenizmus komolyságát: mennyire vagyunk egyek azokban a kérdésekben is, amelyek alapvetően a földi boldogulás kérdései. A szociális együttműködésben az elmaradtak és az elnyomottak érdekében való közös kiállás, a háború ellen való küzdelem, a jóakarátú embereknek összefogásra való felszólítása tulajdonképpen mind a közös párbeszéd feladatai. A keresztények közös tanúságtevése abban nyilvánul meg, hogy valamennyien megvalljuk keresztény hitünket. Humánusabb emberi életet kívánunk megvalósítani és így tanúságot teszünk Krisztus boldogító, üdvözítő ígéreteiről, vagyis a keresztény hitről, reményről.

Minden jel arra mutat, hogy az egész világ a kétezredik év küszöbén nagy változások előtt áll szellemi, lelki struktúrájában, nem is beszélve a többi vonatkozásról. Az egyház azért is tudott megnyitott lenni a keresztény felekezetek és a többi vallás felé, mert megnyílt lett a világ felé. Elfogadta a világot, az elvilágiasodott világot is. És éppen ezért az ökumenében minden lépés efelé a világ felé is lépést jelent, nem olyan értelemben, hogy az egyház maga is elvilágiasodik, hanem olyan vonatkozásban, hogy az egyház erőfeszítései kell hogy megoldáskeresést jelentsenek a világ számára is. Vagyis inkább a vallás és a világ, más szóval a túlvilág és az e világon kívüli kérdésekben kell tovább lépünk, hogy megvilágítsuk a két valóságot és integrált mértékben egymás kiegészítői, segítői legyenek. Aki elfogadja a vallások és a felekezetek sokszínűségét, pluralizmusát, az elfogadja a világ és a vallás kettősségét is. Más szóval a világnak és a valásznak, vagy az evílágnak és a túlvilágnak nem kell azonosnak lennie.

Az egyház a zsinaton kimondta a vallásszabadságot is. Ez annyit jelent, hogy lelkiismereti szabadság van abban a vonatkozásban, hogy minden egyes ember kezében van a döntés vagy a döntés hatalma: akar-e hinni Istenben, vagy sem. Korábban ezt egészen másképp értelmeztük: azt mondtuk, hogy örök értékek a vallási értékek, vagyis Isten felé az ember nem is lehet szabad. Az ember

belső igényből keresi az Istent, de szabadsága olyan nagy érték, hogy addig marad ember, ameddig szabadon dönthet még az Isten kérdésében is. Az ökumené tehát az egyházban és minden vallásnál a szabadság döntését is magában foglalja.

Eddig megfestettük az ökumenikus mozgalom szellemi-lelki hátterét, beszélünk a mozgalom alapelveiről, most át kell térnünk az egyes csoportokhoz, nevezetesen a keleti egyházakkal és a protestáns egyházakkal való kapcsolatok leírására. Elsősorban meg kell határoznunk, melyek az összekötő elemek, de beszélünk kell az eltérésekről is.

4. A keleti egyházak: az ortodoxia

A IV. század végén a római birodalom végérvényesen kétfelé szakadt, nyugati és keleti részre. Ettől kezdve a kelet és a nyugat mindig jobban elkülönült egymástól: politikai tényezők, különböző társadalmi és kulturális alakulások két különböző szellemi magatartást és gondolkodásmódot alakítottak ki. Ugyanakkor két különböző egyházi fegyelem is jogi megfogalmazást kapott, és mintegy állandóvá tette, vagy legalábbis folytonossá az elkülönülést. Keleten még emellett tanítás és egyházi struktúra szempontjából is különböző egyházak, vagy különböző egyházi közösségek is kifejlődtek, amelyek nemcsak Rómától, hanem egymástól is különböztek.

A keleti egyházak csaknem mind apostoli eredetűek. Megőrizték az evangéliumi tanítás tisztaságát, a papszentelés apostoli folytonosságát és a szentségeknek a katolikus egyházban is érvényes jellegét. Tehát van krisztusi papságuk, érvényesek a szentségeik és ugyanaz az eukarisztia, a szentmise. Így lehetséges velük együtt a szent cselekményekben való közös részesedés is. Keleten tehát megmaradt a hit egysége és — a különböző színvonalokban való eltérés ellenére — az istentisztelet prakszisének, a liturgiának az egysége.

A Rómától való elszakadás a pápa egyházhatósági, egyházjogi főségének tagadását jelentette. 1963-ban a II. vatikáni zsinat végén két oldalról is kölcsönösen feloldották a kiközösítési bullákat, a kibékülés, a megegyezés, a testvéri átölelés jeléül. Ezek egyelőre azonban csak szimbólumok maradtak, de II. János Pál pápa kezdeményezése révén talán ismét egy lépéssel közelebb jutottunk az egységhez.

Jellemző, hogy a zsinati határozat a keleti egyházak ismertetését liturgiájuk leírásával kezdi, mivel náluk a vallásos életet, annak táplálását, alakulását a liturgia határozta meg. Az istentisztelet középpontjában az értünk meghalt, keresztfeszített és feltámadt Krisztus áll. A liturgiájuknak ezt az eredetiségét mind a mai napig megtartották. Ennek egyik biztosítéka az volt, hogy a keleti szertartások a népi jelleget, a népi adottságokat, így a nemzeti nyelvet is, jobban megőrizték, mint a Nyugat. A keletiek kultusza csodálatos, színekben telített tartalommal és igazi odaadással közelíti meg, domborítja ki az isteni nagyságot és méltóságot. Ezáltal a kultuszban valamilyen egészen kifinomult és lelkeleg lágy vitalitás érződik, ami különösen az énekekben fejeződik ki. A liturgia révén a keleti keresztények a Szentírással is mély kapcsolatba kerültek, hiszen igen sok szöveg szentháromsági, krisztológikus és a Szentlélekről szóló kijelentéseket, igazságokat tartalmaz. A liturgia elevenen visszatükrözi a keresztény alapigazságokat és így náluk valóban az imádság törvénye a hit törvénye is lett. A liturgia állandó hitoktatást is jelent.

A zsinati dokumentum mint külön kapcsolatot említi meg a római katolikus egyház és a keleti egyházak közös *Mária tiszteletét* és a *szentek tiszteletét*. A keletiek csak két Mária dogmát fogadnak el. Mária Istenanyaságát és Mária Szűz Anyaságát.

A zsinati határozat elemzése külön részt szentel a teológiának is. A keleti egyházak megismerésében döntő marad, hogy elismerjük a különböző történelmi alakulások és helyzetek formáló hatását. Tehát nem szabad uniformisztikusan gondolkodni. Éppen ezt a kísértést kell áthidalnunk, mert az egység nem egyformaságot, hanem bizonyos azonosságot jelent a lényeges pontokban. Ezt nevezzük törvényes pluralizmusnak. Tehát annak reményében, hogy a keleti egyházak és a római egyház valamilyen formában csatlakoznak, arra kell gondolnunk, hogy így a kölcsönös gazdagodás és a belső értékek megsokasodása révén,

az egész egyház katolicitása nyer. A zsinaton igen tekintélyes keletiek azért küzdöttek, hogy az önállóság megtartása, sőt fokozása, kiegészítése és ezáltal a pluralizmus integritásának elismerése révén az egyetlen egyház teljesebb és tökéletesebb legyen. A zsinati határozat az egység és a sokaság elvéről beszélt és ezt alkalmazza a teológiára, a gondolkodás történelmiségének és történelmi különbözőségének tudatosításában, ami valójában a nyugati katolikus teológiában is többször jelentkezik. Nyugati teológusok egész serege ma azon a nézetben van, hogy nem lehet egyetlen módszert alkalmazni, és nem is lehet szó egyetlen teológiáról. Tehát tiszteletben kell tartanunk a keleti teológia sajátos gondolkodását, nyelvét és módszerét, vagyis nem maraszthalhatóak el amiatt, hogy nem alkalmazták a skolasztikus módszert és gondolkodásmódot, a nyugatiak fogalmi készletét és nyelvét.

Ma világosan látjuk, hogy a kinyilatkoztatás igazságait nem közelíthetjük meg egészen; inkább csak ezt mondhatjuk, amikor az értelem közelebb akar jutni a valóságos tartalmakhoz, akkor mindig determinált történelmi megközelítésről is szó van. Az isteni titkok transzcendenciája az egyik oldalon és az emberi gondolkodás történelmisége a másik oldalon, lehetővé teszik, hogy a teológiai reflexió és a teológiai beszéd sokfajta lehet az isteni kinyilatkoztatásról. Így a latin és a görög szentatyák is ugyanarról az üdvösségi, vagy kinyilatkoztatott igazságról különbözőképpen gondolkodtak és különbözőképpen fogalmazták meg a hitigazságokat. A nyugati és a keleti teológia tartalmilag nem is különbözik a lényeges pontokban.

Az igazi problémát a primátus kérdése jelenti, vagyis az egyházban a lelki és szellemi főhatalom kérdése: Rómának milyen hatalma van és kitől kapott külön hatalmat a részegyházak fölött? Ezt kérdezik újból és újból. A jelen helyzetben a fő patriarkátusok, tehát a keleti nagyegyházak is apostoli eredetre hivatkoznak és Rómával szinte azonos hagyományra. Ezek Rómán kívül Konstantinápoly (Bizánc), Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem. Hozzájuk csatlakoztak később a további történelmi alakulások, a moszkvai, a szófiai, a bukaresti és a belgrádi önálló ún. autokefál egyházak. E patriarkátusok egyházi szervezet és főleg egyházfegyelem tekintetében eltérnek egymástól, a rangsorolásban viszont elismerik a konstantinápolyi pátriárka tiszteletbeli elsőbbségét és ezért ő az ökuménikus pátriárka.

A keleti egyházaknak a zsinati határozat alapján történő ismertetését ezzel lezárjuk. Az egységkeresésnek most, a pápa látogatásával aktuálissá vált kérdéseire még visszatérünk.

5. A nyugati különálló keresztény egyházak: a protestánsok

A nyugati nem katolikus keresztények a hit dolgában és az egyházi struktúrában már nem annyira hasonlóak a katolikusokhoz, mint a keleti egyházak. A zsinati határozat így kénytelen volt néhány fő téma köré csoportosítani mondanivalóját: Krisztus megvallása, a szentírás tanulmányozása, a szentségi élet és a Krisztussal való keresztény életalakítás. Ugyanakkor nagyon sok elválasztja a katolikusokat a XVI. század elején fellépő „megújított, vagy megreformált” egyházi közösségektől. A nyugati különválást vagy megoszlást Luther Márton fellépése, 1517-ben indítja el. Luther és követői Kálvin, Zwingli, de Husz János is, nem akartak elszakadni az egyháztól, hanem törekedtek azt belülről újíttani.

Az egyház emberi intézmény is, és így az idők változásával, állandóan megújulásra, felrészítésre is szorul. Az „Ecclesia semper reformanda” valósága és igazsága ma is érvényben van. Ezért jöhetett létre a zsinat, mert belső szükségsszerűségből az ősi evangéliumi tanítást a jelen élet feltételeihez és igényeihez kellett újból alkalmazni.

A II. vatikáni zsinat Jézus Krisztust, az Istenembert és az egyház által folytatandó megváltási művét állította újból az értékelés középpontjába. Ma azt látjuk, hogy a protestantizmusnak is mint mozgalomnak tulajdonképpen ez volt a célja, hogy elismertesse Jézus Krisztus alapvető és központi helyzetét a hitben és az egyház élén. Tehát a protestantizmus kezdettől fogva krisztocentrikusan gondolkodott. És ez volt a hitújítás alapvető hitvallása is: Krisztus mindenütt, Krisztus a középpontban! A zsinati dekrétum éppen ezért azzal kezdi

a protestánsokkal való foglalkozást, hogy maga is azt mondja: az egész hitvallás középpontja Krisztus. Mivel azonban a Krisztus körüli hit, vagy a Krisztussal kapcsolatos hit a reformált egyházaknál nagyon is különböző, ezért először azokhoz fordul, akik ugyanazt a Krisztust vallják, mint a katolikusok. „Elsősorban azokra a keresztényekre gondolunk, akik az egy Isten, az Atya és a Fiú és a Szentlélek dicsőségére nyíltan vallják Jézus Krisztust Istenünknek és Urunknak, egyetlen közvetítőnek Isten és az emberek között”. (5) Mint már említettük, Új-Delhiben az Ökuménikus Tanács a keresztények egyesítése, vagy együttműködése szempontjából krisztológikus és trinitárius alapformulát fogadott el, amely szinte szóról szóra az előbb idézett szöveggel azonos. Újabban a protestánsoknál több olyan megnyilvánulás is látszik, hogy itt is, ott is részben, vagy egészben tagadják a Szentháromságot, mint például az unitáriusok. A protestánsokkal folytatandó dialógusnak tehát elsősorban a Jézus Krisztus és megváltása műve körüli hit tárgyában kell közös nevezőre jutni. A különállás lényeges pontja még az egyház mibenlétének kérdése, vagyis az egyház misztériuma és az egyházi szolgálat, a papi hivatal kérdése. De ide sorolhatjuk Mária és a szentek tiszteletét is.

A katolikusok és a hitújítás egyházainak különböző teológiai tartalmát, sajnos, a történelmi alakulás mindinkább megmerevítette. Ahogyan a reformációt kiváltó erők között politikai és társadalomfejlődési szempontok is álltak, éppen úgy az ellenreformáció is nem kizárólagosan lelki talajból táplálkozott, hanem a hatalom, a fegyver eszközehez is nyúlt. A vallásháborúk nagy pusztítást jelentettek nemcsak a templomokban és az egyházművészet csodálatos alkotásaiban, hanem még inkább a lelkekben. Innen érthető az ellenszenv egymással szemben és az álláspontok teljes megkövesedése. Ehhez még hozzájárult, hogy a reformáció és ellenreformáció által ejtett sebek gyógyítására egybehívott trentói zsinat (1545—1563) inkább jogi formulákkal, inkább védekezéssel és elítélésekkel kívánta az egységet visszaállítani. A legszigorúbb előírásokkal bátyázza magát körül a katolikus egyház, és ha mindezeket figyelembe vesszük, érthető, hogy azok a kis lépések, amelyek eddig történtek az egyházak közeledésében, igen nagy értéket jelentenek és örömmel töltönek el minden keresztény embert. A II. vatikáni zsinat azonban mindezek ellenére kijelenti: „hogy meggyőződése szerint emberi erőket és képességeket meghaladó szent szándék az összes keresztények kiengesztelődése Krisztus egy és egyetlen egyházában. Ennélfogva Krisztusnak az egyházért mondott imádságába, az Atyának irántunk való szeretetébe és a Szentlélek erejébe veti minden reményét”. (6)

A protestánsokkal egybekötött hittartalmak: Jézus Krisztus középpontisága és a Szentháromság, a keresztység és az Úrvacsora és mindezek alapja, a Szentírás különleges nagyrabecsülése és szintén bázis szerepe. A Szentírást testvéreink szeretik, tisztelik, sőt kiemelkedő kultusszal veszik körül. A középkor végén sokfajta hagyomány miatt a hittételek körüli magyarázatok elburjánzottak, úgy hogy szükségesnek is látszott a Szentírás kiemelése, hogy áthidalja a hit és az egyéni teológiai kutatás vagy az egyéni vallásos meggyőződés feszültségeit. A protestánsok a Szentírás bizonyosságával kívánták ismét megközelíteni Istent és nem mindenféle „észta kolmánnyal”. „A Szentírás egyedül” elve valójában a Szentírásból kívánt pápát formálni (így mondták: „papírból faragott pápát”), s nem fogadták el az apostoli ígírdetés más, a Szentírásban nem rögzített hagyományait.

A Biblia szeretete a reformációnak nagy öröksége, amely minden evangélikus közösségben megtalálható és ma is táplálója a hitnek. A protestáns teológia törekvése mindig is az volt, hogy a Bibliát jobban megértsük és koronként aktuálissá tegyük. A Szentírás iránti tisztelet és szeretet a protestáns egzegézist mint tudományt naggyá tette, és ez mindig ösztönözte a katolikus teológia Szentírás kutatását is. Ha a protestánsok másképp is vélekednek a Szentírás és az egyház viszonyáról, mégis az Isten szava „az egyházközi dialógusban rendkívül jelentős eszköz a mindenható Isten kezében annak az egységnek elérésére, melyet a Megváltó kínál minden embernek”. (7)

Az egyház szempontjából nagy jelentősége van annak, hogy a Szentírás nem veszítette el erejét, hatékonyságát, kegyelmi közvetítését a katolikus egyházon kívül sem. Továbbra is a kinyilatkoztatás szava marad, Jézus ama tanításának

közvetítő foglalat, amely a mennyei Atyáról szól. Az egyház, amint már mondtuk, mindig tanította, hogy az elkülönült keresztényeknél, a nem katolikus keresztényeknél is a keresztség érvényben van, de ugyanúgy elismeri az egyház, hogy ott végig hirdették Krisztus evangéliumát, és elismeri az egyház az Isten szavára való hallgatást is. Akik tehát a közös atyai házból kivonultak, a testvéreink, magukkal vitték a Szentírást, hogy Krisztust kell követni és hozzá kell hasonlónak lennünk. Ezért biztosak vagyunk abban, hogy keresztényeket neveltek ezek az egyházak. A protestáns egyházi közösségek Krisztusban élnek, Krisztust hordozzák, a Szentlélek jelen van ott is, és élleti őket. A keresztény igazságot és a keresztény jószágot hordozva tovább fejlesztik a krisztusi életre való meghívást. „Testvéreink életét a Krisztusba vetett hit táplálja, a keresztség kegyelme és az Isten Igéje erősíti. Ez meg is nyilvánul náluk, a magánimában, az elmékedő bibliavásásban, a keresztény családi életben és az Isten dicséretére egybe sereglett gyülekezet istentiszteletében”. (8) A Szentírás tisztelete és elismerése a protestánsoknál és a katolikusoknál ugyanazon az elven alapszik: Isten beszél hozzánk. Tehát a Szentírás az alapvető közösségteremtő erő, mely — reméljük — képes lesz arra, hogy a különböző magyarázatokat is áthidaljuk vele. Ma a protestánsok sem magyarázzák már a Szentírást „függetlenül” az egyház életétől. A katolikusok pedig a zsinat óta világosabban látják a Szentírás középpontiságát és jelentőségét, viszont a protestánsok, legalábbis ezt árulják el az új teológiai irányzatok, újjá kezdik értékelni a szent hagyományt. Tehát a két álláspont közeledett egymáshoz.

A katolikus teológia ma világosan magyarázza, hogy mit is jelent a tévedhetetlen és hiteles tanítóhivatal az egyház életében. Ez természetesen semmiképpen sem jelenti azt, hogy a Tanító Hivatal nélkül nem lehet igazságot kiolvasni a Szentírásból. A katolikus tanítás szerint a Tanító Hivatal csak eszköz Isten kezében, hogy helyesen értelmezzük a Szentírást, tehát nem áll a Szentírás, az Isten szava fölött, hanem szolgálja azt. A Szentírás, mivel mind a két fél kezében a legnagyobb érték, egymáshoz vezethet. Nem az Isten szava választ el bennünket, hanem az Isten szavának magyarázata és értelmezése.

Még beszélnünk kell testvéreink *szentségi életéről* is. Elismert szentségek náluk a keresztség és az Úrvacsora. Mindkettő a katolikus egyházban is alapvető és mind a kettőnek komoly ekkleziológus és ökumenikus jelentősége van. A protestáns tanítás elismeri a keresztség kegyelmi hatékonyságát. E kegyelem révén a megkeresztelt ember Krisztus testének, vagyis az egyháznak tagja lesz és isteni életre születik újjá. A keresztség szentsége tehát szentségi köteleket is biztosít a katolikus és a protestáns felekezetek között. A keresztség és a hit kapcsolatban vannak egymással: a keresztség által a hit tulajdonképpen szentségi láthatóságot kap.

Az Úrvacsoráról a következőket kell mondanunk a zsinati dekrétum alapján: „A különvált egyházi közösségek nincsenek teljes egységben a katolikus egyházzal, mert nem őrizték meg, főleg az egyházirend szentségének híján, az eukarisztia titkának teljes gazdagságát. Az Úrvacsorában mégis Urunk haláláról és föltámadásáról emlékeznek meg és így megvallják, hogy a Krisztussal való életadó közösséget jelenti, és várják az ő dicsőséges eljöttét” (9). A katolikus egyház a különvált testvérek Úrvacsorájában is közös alapot talál, amely szintén a párbeszédet elősegítheti, vagy kiinduló pontja lehet. A katolikusok tanítják és hiszik, hogy az Oltárszentségben az Úr húsvéti lakomájában Krisztus reális. Valóságosan jelen van, mert a kenyérnek és bornak átlényegülése történik az átváltoztatás szavai által. Ez a szentségi jelenlét nem állítható ilyen formában a protestáns Úrvacsora vételénél. A katolikus álláspont szerint nem elég az Úrvacsoránál, vagyis az eukarisztia ünneplésénél a kenyér és bor alkalmazása és az Úr Jézus szavainak megismétlése, mert a teljes szentségi jelhez hozzátartozik, hogy Krisztus helyetteseként tevékenykedő és apostoli folytonosságban kijelölt egyházi ember, vagyis a főllesztelt hivatalhordozó végezze a cselekményt, természetesen a közösség nevében és jelenlétében, vagyis azzal együtt. Ma sok katolikus teológus is azon fáradozik, hogy a protestánsoknál is elismerjük az egyházi küldetés alapján az apostoli szukcessziót és így természetesen az átváltoztatás vagy konszekráció teljhatalmát is. Ez még közel sem katolikus tanítás, ezzel azonban semmiképpen sem vonhatjuk kétségbe, hogy a protestán-

sok Úrvacsorájánál a közösségben jelen van Krisztus. Ahol egy közösség a hitben, az eszkatologikus reményben és várásban, a szeretetben az Úr asztalánál gyülekezik egybe, ott az ünneplés kegyelmet közvetít a hívők számára és erősíteni fogja Krisztussal való egybekötöttségüket. Tehát katolikus részről nem mondható az, hogy a protestáns Úrvacsoraünneplés csak üres és hatástalan jel. Sem a katolikusok, sem a protestánsok nem tekinthetik mai szentségi tanításukat teljesen lezártnak (10).

6. Az eukarisztia és a római pápa primátusa

Az ökuménikus erőfeszítések, a kölcsönös teológiai megközelítések ma két csomópont körül csoportosulnak: az egyik oldalon áll a szentségi vonal, főleg a keresztséggel és az eukarisztiával, a másik vonalon pedig az egyházi hatalom, közelebbről a római pápa primátusának kérdése kerül előtérbe. Amennyire pozitív nyitás indult meg az első oldalon, annál inkább látszólag mindig homályosabb körvonalakban áll előttünk az egyházi fegyelem, az egyházi struktúra, vagy más szóval a legfőbb vezetés kérdése a katolikus egyházban. „A pápaság még mindig az ék a katolikus, az ortodox és a megújított egyházak között; ez az a pont, amelyben még nincsen közelítés, nem látni az álláspontok kiegészítésének lehetőségét” (11). A belső helyzet egészen más a keleti egyházaknál és más a protestánsoknál. Így a kapcsolatkeresés is más úton megy végbe mind a kettőnél.

Vegyük most sorra a két fő kérdést: az eukarisztiát és a primátust. Az eukarisztia az a felkiáltójel, vagy az az útjelző, amelyen a jelen aktuális helyzetben közelednünk kellene egymáshoz. Az Oltáriszentség az egység jele a hitben, de egyúttal kifejezője az eleven élő egyházi közösségnek. Azt mondják, ameddig távol állunk egymástól a hitben, vagy legalábbis a hit alapjaiban, addig az egyházi közösséget nem lehet élni és nem tudunk egymáshoz közeledni a testvérek asztalánál. Hitünk maradandó alapjait kell keresnünk, ezeket tisztáznunk kell a lényeges vonásokban. Ha a hit élő, akkor állandóan alakul, fejlődik, tehát nem kell félnünk attól, hogy a hit dolgában nem tudnánk közelebb jutni egymáshoz. A hitet az egyház adja tovább, és ez azt jelenti, hogy találkozunk kell a közös jelekben, ezek pedig a keresztség és az eukarisztia. Az eukarisztia a hit szentsége! Az egyház szentségének, szentségi mivoltának és közösségteremtő erejének a legkifejezőbb jele és eszköze. Ez az a kiváltságos pont, amelyben az egyház fölismeri és elismeri, hogy az emberek üdvössége Jézus Krisztusban és csak benne egyedül valósulhat meg. E jelet őrizve nem szabad feladni krisztusi azonosságunkat, sem az ortodox egyházaknál, sem a protestánsoknál, sem nálunk. Bármennyire is óhajtjuk és közelinek is érezzük az egyesülést, az eltávolodott keresztyén testvérek mégsem járulhatnak az Úr asztalához, nem ünnepehetnek közösen az eukarisztiát, ameddig nem egyek a hitben. Az ökumenikus mozgalom egyformán épül az igazságra, a szeretetre és az alázatosságra. A különbözőségek elkendőzése vagy elmosódása nem tesz szolgálatot az egységnek.

Az ortodoxoknál az eukarisztia körül nem lesz nagyobb nehézség. A protestánsok ezen a vonalon nehezebben közelednek, ma is ismétlik a régi megszokott tételeiket: nem fogadják el a szentmise áldozati gondolatát, a kenyérnek és a bornak a lakomán kívüli tiszteletét, támadják a Krisztus jelenlétére vonatkozó katolikus meggyőződést, és végül az egyházi vagy papi hivatal különleges jelentőségét sem hangsúlyozzák. A zsinati határozat értelmében azonban a protestánsok is hisznek az Úrvacsora vételénél abban, hogy Krisztussal egyesülnek, tehát ezen a téren az út járható lesz.

A keletieknél és a protestánsoknál egyaránt az igazi nehézség valójában a pápai primátus körül adódik. Világos és határozott a pravoszláv ortodoxia álláspontja: az egyházak egyesülése nem jelentheti az egyiknek vagy a másiknak fölszívódását, vagy valamelyik testvéregház hagyományainak föladását. Meg kell találni a közös tartalmakat és ezekből kiindulva kell megteremteni az egységet. Nagyon valószínű, hogy a pápai primátus és a tévedhetetlenség kérdése nem kerül első alkalommal a tárgyalások napirendjére. Azt mondják, előbb találkozunk kell az Úr asztalánál. Nagy türelemre és sok-sok kitartó imára van szükség. Nagy jelentősége lesz a következő pánortodox zsinatnak Isztambulban. Itt

majd közelebb jutnak egymáshoz a keleti egyházak és megteremthetik az „interortodox egységet”. Az ortodoxok nem akarják magukat alávetni a pápának, mondják a legtöbb hivatalos helyről. A szakadás megszüntetése a két egyház között csak az eukarisztikus közösség helyreállítását jelenti. Az egység nem érinti az ortodox egyházak fegyelmi-strukturális önállóságát.

A protestáns oldalon a teológusok annyira előre haladtak, hogy szinte minden elválasztó kérdést feloldottak, habár meg nem oldottak minősítenek, kivéve a pápaság tényét. Ezt sokan áthidalhatatlannak tartják. Azt mondják, hogy a római katolikus egyház nem mondhat le erről, mert földné rómaiságát, viszont a többi egyház nem tudja elismerni anélkül, hogy múltját és a pápaság elleni protestálását föl tudná számolni. Kétségtelen, a pápaság kérdése a római katolikus egyház lényeges pontjai közé tartozik, nem is beszélve a főségnek és a tévedhetetlenségnek az első vatikáni zsinaton hozott dogmáiról. A pápa centrális hatalma mindig erősebb lett és a fejlődés folyamán a csúcspontot az első vatikáni zsinaton érte el. Az első Vatikánum döntései a legtöbb protestáns teológus szerint mélyítették a szakadékokat. Többen úgy vélik, hogy ezzel az ajtó végképp becsukódott.

Hogyan is találhatnánk rá az első lépésre? *Ratzinger* bíboros szerint az augsburgi hitvallás felülvizsgálása közelebb hozhatja az álláspontokat. A luteránusok az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés elé terjesztették hitvallásukat. Azt mondják, hogy ebben nincsenek a katolikus egyháztól eltérő dogmatikus tanítások. E hitvallás egyes tételeiből kellene, mint alapokból kiindulni a közeledés érdekében. A zsinat után több protestáns teológus is úgy vélekedik, hogy az egyház megújulása után fölismerhetjük a pápaság szerepének megismerésében is azt a ténytet, hogy egységesen egyetemes intézmény kell az egyház élére. Ez viszont valójában csak a pápai primátus lehetne. A megújítás elvileg a pluralitás, a kollegialitás, valamint a szubszidiaritás elvének vonalán mehetne végbe. Az egységnek ilyen magas hivatala csak akkor kap értelmet, ha feladatát nem centralisztikusan és izoláltan, hanem a többi szolgálatára decentralikusan, vagyis a hatalom és a szolgálat szétosztásában hajtja végre. Tehát ha a pápaság dimenziói az egész világ lesznek, akkor mint intézmény hozzátartozhatik az egész világ struktúrájához. Az egyház Isten népe és ha van kollegialitás, akkor kell, hogy a kollégium élén valaki legyen, és ez lehetne a primátus új megfogalmazásában ismét csak a római pápa. A szubszidiaritás, az egyházhoz való segítő hozzárendeltség elve lényeges, és az egymás alá és fölé való szolgálati rendeltség elve az evangéliumból kiolvasható és a történelem folyamán alakult egyházi struktúrával megegyezik. A keleti egyházaknak megmarad a szabadságterületük, ahogy ezek a történelem folyamán kialakultak. A protestánsok közül sokan azon a véleményen vannak, amikor az egész emberiség ma egy cél után vágyódik, akkor e központi hivatalnak jelentősége és áldása kézenfekvő volna.

A különálló egyházak álláspontja és magatartása a pápasággal szemben sok vonatkozásban attól lesz függővé, hogy Rómának mennyire sikerül a pápaságot az összes egyházak egységének jelévé és valóságává tenni, vagyis hogyan tud szolgálatára lenni a többieknek. *Roger Schütz*, Taize-i prior megrendezte az elmúlt évben az „Ifjúság zsinatát” és ezen többször elhangzott, hogy az egység utáni keresés korunk egyházainak egyik legfontosabb feladata. Az ifjúsághoz írt levélben ezt olvassuk: Fel kell számolnunk az évszázados szakadékokat és új utakat keresni, hogyan lehetünk egymás részeseivé az egész emberiség számára. Az utóbbi időben mindig többen ismerték fel annak fontosságát, hogy egy olyan hivatal, amely az egész emberiséget tudná szolgálni, nemcsak a katolikusoknak, hanem minden kereszténynek, sőt az egész világnak hasznára lenne. Ilyen papi hivatal mindenütt az emberi jogokat, és mindenütt az emberiség vágyait tudná képviselni. A római pápa nemcsak az egység szimbóluma, de megvalósítója is lehet, ha szolgál. A levél azzal az alternatívával végződik, hogy az Isten népe vagy a szétdaraboltság állapotában marad, vagy pedig a keresztények megtalálják az egyetemes pásztort a látható közösségben, melynek szolidaritása és egysége ki fog hatni minden emberre. Az elmúlt évben november 24-én a pápa Rómában fogadta az Egységittárság ott tárgyaló vezetőit. Ezeket monddta: „Az egység szolgálatára Krisztus szolgálatára és az evangélium szolgálatára, tehát végeredményben lekipásztort szolgálatról van szó. Az egység hiánya bot-

rány! Feladatunk, hogy a szembenállást Isten kegyelmével minél hamarabb áthidaljuk és az ellentéteket megszüntessük. Senki se higgye azt, hogy ez a kegyelmi befektetés és tevékenység hiábavaló lenne, vagy másodrangú ügy az egyház mai életében. Lassan és türelemmel kell várnunk az Úr órájára”.

Wolfhardt Pannenberg, evangélikus teológiai professzor szerint az egység csak úgy képzelhető el, hogy tagolt egységről lesz szó. A „konciliaritás” elvét kell elővinnünk, ami annyit jelent, hogy különböző egyházi szervezetek lesznek és alakulnak, ezek azonban az egység tudatában élnek és zsinati összefogás fogja őket összetartani. Ugyancsak ő mondotta, hogy az ökuménikus párbeszéd csak akkor lehet eredményes és értelmes, ha az eukarisztia és az egyházi hivatal egységének összefüggése nyilvánvaló lesz, vagyis, ha az egyházi hivatal püspöki struktúráját ki lehet terjeszteni mindenkire. Ő is ajánlja az augsburgi hitvallás újraértelmezését, mert ebben „egy nagy egyetlen egyház” körvonalai látszanak, olyan egyház vonásai, amely sokszerűen rétegződött, és ezt az egyházat keressük ma. Jellemző marad, hogy a keletiek viszont sajátos püspöki struktúrájuk megváltoztatása ellen küzdenek. A zsinaton a keleti egyházak képviselői újból és újból hangsúlyozták, hogy ők a hitet nem Rómán keresztül kapták, hanem közvetlen vonalon az apostoloktól. Ezeknek a részegyházaknak, vagy helyi egyházaknak egybekötöttsége az egyházat mint családot tünteti fel. Az egyházzal szülő zsinati dekrétum is ezt mondja: „Az egyházi közösségben is joggal részegyházak vannak, amelyek sajátos külön hagyomány alapján nőttek azokká, anélkül, hogy Péter székének elsőbbségét érintették volna, vagy tagadták volna. Hiszen ez utóbbi az egész szeretetközösségnek az élén áll és védi a tulajdonképpeni különböző, jogilag érthető különbözőségeket és örökösödik afelett, hogy ezek a különbségek az egységben az egységnek ne ártsanak, hanem inkább szolgáljanak” (12).

Az egyház a zsinaton kimondotta, hogy lemond a hatalomról, amit történelme folyamán annyiszor igénybe vett. Kimondta azt is, hogy nem akar a világ berendezkedésébe, saját társadalmi, közösségi normáinak alakításába beleszólni. Az egyház megnyitottságát a világ felé és a vallások felé nem külső kényszerből valósfította meg — amennyiben megváltoztak a körülmények, kétségtelenül ezeknek a változásoknak is meg volt a hatásuk, — hanem inkább belső lényegéből kifolyólag akarta az egyház kijelenteni azt, hogy lemond a hatalomról, a vallás hatalmáról is itt a földön. A primátus kérdése van előtérben, és mégis azt kell mondanunk, hogy másodrangú kérdés a nagy értékek árnyékában és ez a nagy érték az eukarisztia egyházteremtő közössége. A protestánsok ma bátran megteszik a lépést keresztény azonosságuk felé és így Krisztuson keresztül rátalálnak a közös egyházra is. Az ortodoxoktól azt várjuk, kínálják fel mély lelkiségüket, spiritualitásukat, amelyben a kezdettől fogva megőrzött nagy keresztény értékek ragyognak fel előttünk és talán ezért a nagy értékek szemléletében már nem kell feltenniük azt a kérdést, hogy ki legyen az első az egyformák, vagy az egyenlők között.

Mi magyar püspökök a moszkvai pátriárkánál tett látogatásunk alkalmával meggyőződhattunk arról, hogy a pravoszláv orosz egyházhoz vezető út előkészítése megindult és ezért látunk a pápa utazásában új nyitást a továbbjutás szempontjából.

Jegyzetek: (1) (Martyria, Koinonia, Diaconia) Holland katekizmus, 392 — (2) Zsinati határozat az Ökumenizmusról: 4.; — F. Wolfinger: Das Christentum und die Weltreligionen, Stimmen der Zeit, Januar 1980, 45–56. — (3) Karl Rahner: Die bleibende Bedeutung des Konzils, Stimmen der Zeit, 1979 december, 795–803. — (4) Ökumenizmus, 4. — (5) Uo.: 20. — Y. Congar: Zerrissene Christenheit, Herold, 1959. — (6) Uo.: 5,23. — (7) Uo.: 21. — (8) J. Feiner: Kommentar zum Dekret über den Ökumenismus, Lexikon für Theologie und Kirche: Das zweite Vatikanische Konzil, Herder 1967. — (9) Ökumenizmus, 23. — (10) Uo.: 22. — H. Fries: Kein Stillstand in der Ökumene, Die Furche 1979. november 7. A dogmatikailag lezárt katolikus tanítás az eukarisztiában még mindig gazdagodhatik, új meglátások jöhetnek hozzá a már biztosított tartalmakhoz. Lásd az eukarisztia ünneplése körüli sok új keresést, főleg a liturgiában. — (11) Ökumene in Deutschland. Realitäten, Hoffnungen, Widerstände, Herder Korrespondenzblatt, 1979 szeptember. — (12) Ökumenizmus, 16.

HÚSVÉT AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN

Az Ószövetség választott népe, a zsidóság közel kétezer éven át mindig niszán hónap 14-én, az első tavaszi holdtöltekor fogyasztotta el a húsvéti bárányt (pászka), a kovásztalan kenyeret (massot=macesz) pedig az ígért földjére érkezésétől az Ószövetség végéig ugyanazon hónap 15-én, a húsvét első napján ünnepelte meg (bőv. Vigilia: 1979 április). De amióta fenn a Golgotán magasba emelték a keresztet és a Megváltó ajkáról elhangzott az utolsó szó: „Beteljesedett”, a húsvét fogalma is alapvetően megváltozott. „Novum pascha novae legis vetustatem terminat” (Lauda Sion). A régi húsvétot az új és örök szövetség húsvétja váltotta fel. — Vizsgáljuk meg ezt a Szentírás, az egyháztörténelem és a liturgia alapján.

KÉPEK A HÚSVÉT TÖRTÉNETÉBŐL

1. Az őskeresztények húsvétja. A keresztények Jézus keresztre feszítésétől (Kr. u. 33?), feltehetőleg az első jeruzsálemi zsinatig (Kr. u. 50?) a zsidókkal egyidőben, niszán hónap 14-én, az utolsó vacsorához hasonlóan, héber (pesach) vagy arám (pasha) néven ünnepelték a húsvétot. A zsinat után azonban, amikor a szombat helyett a vasárnap lett az Úr napja, (Kr. u. 57), valószínűleg a húsvétnak is megváltozott nemcsak a témája, hanem a neve és az időpontja is. A keleti tartományok, valamint Cilicia, Szíria és Mezopotámia egyházaiban ugyanis elsősorban az áldozati jellegét tartották szem előtt. Ezért adták neki Jeruzsálem pusztulása (Kr. u. 70) után a görög nyelvű liturgiából ismeretes *pascha staurósimon*, a „szenvedés” húsvétja nevet. Viszont a többi egyházak (Egyiptom, Palesztina, Pontus, Görögország, stb.) beleértve a nyugatiakat is, kezdettől fogva a feltámadás jelentőségét hangsúlyozták. Hivatkozva Szent Pál szavaira: „Ha Krisztus nem támadt fel, nincsen értelme a mi tanításunknak, s nincsen értelme a ti hiteteknek sem” (1Kor 15,14). Ezért a húsvétot *pascha anastasisimon*-nak, a „feltámadás” ünnepének nevezték. Mivel pedig Szent János evangéliuma (19,31) szerint az Úr Jézus niszán hónap 14-hez, péntekhez, harmadnapra, vasárnap támadt fel halottaiból, mindenáron ragaszkodtak a vasárnaphoz. A baj csak az volt, hogy 14-e nem esett minden évben péntekre, és így a 14-ét követő harmadik nap sem volt mindig vasárnap. Ez azonban a *pascha anastasisimon* ünneplőinek az első században még nem okozott nehézséget, mert a húsvétot minden vasárnap megünnepelték. „Minden egyes vasárnap kis-húsvét volt” (vö. Radó Polikárp, Az egyházi év. Bp. 1957. 16), amint a keleti egyház liturgiájából manapság is látható. Előtte pénteken pedig megemlékeztek a keresztföldözatról is, amint a korabeli egyházi utasítás előírta: „...noctu fit vigilia usque dum gallus cantat, tunc agape fit et memoria completur” (Radó, Enchiridion. 1966. II, 1223). Az éjféli kakaskukorékolásig tartott a virrasztás és szeretet-lakomával fejeződött be a megemlékezés.

Ellentétben a *pascha staurósimon*-t ünneplők szokásával, akik Jézus halálának az évfordulóján, niszán hónap 14-én, a zsidókkal egyidőben ülték meg a húsvétot, tekintet nélkül arra, hogy a hétnek melyik napjára esett. Előtte egész éjszaka virrasztottak, délelőtt böjtöltek, három órákor meg az utolsó vacsorához hasonló agapé keretében elfogyasztották a húsvéti bárányt. A feltámadás ünnepét pedig két nap múlva tartották meg. Ezeknek a húsvétja tehát az ószövetségihez hasonlóan, évenként ismétlődő időponthoz, niszán 14-hez kötött, álló ünnep volt. Ezért *quartodecimanusok*-nak, tizennégyeseknek nevezték őket.

Jeruzsálem pusztulása után a húsvét ünneplésének az időpontja újabb változásokon ment át, nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is. Keleten azért, mert a *quartodecimanusok* két pártra szakadtak. Az egyik csoportjuk továbbra is ragaszkodott niszán hónap 14-hez. A másik azonban a szétszórásban élő zsidók eljárását követve, elfogadta a Julius Caesar-féle naptárt és a húsvétot a tavaszi napéjegyenlőséget (akkor még március 25-ét) megelőző holdtöltekor, a hontalanná vált zsidókkal egyidőben ülte meg. Ezek voltak a *protopaschiták*, akiknek a húsvétja nem esett minden évben ugyanarra a napra, tehát mozgó ünnep lett (vö. Székely István, Krisztus születési éve és a keresztény időszámítás. Bp. 1922. 210).

De változott a húsvét időpontja Nyugaton is. Először, mert Róma a II. századtól kezdve egyetlen, évenként ismétlődő ünnepet akart szentelni neki a zsidó és a Julius Caesar-féle naptár összehangolása alapján. Másodsor, mert a keresztények körében sok jámbor hiedelem terjedt el a húsvétra vonatkozóan. Az egyik szerint az Úr Jézus a tavaszi napéjegyenlőség napján, március 25-én halt meg. A másik szerint ekkor támadt fel halottaiból. Az előbbieket véleményét Hippolytus ellenpápa (+235) említi *In Daniele*m kezdetű szentírásmagyarázatában. Ezek március 25-én a keresztrefeszítést (pascha staurósímon), 27-én meg a feltámadást (pascha anastasímon) ünnepelték meg (vö. Artner Edgár, Az egyházi évnék leírása... Bp. 1923. 196). Az utóbbiakét pedig Beda Venerabilis jegyezte fel a 725-ben közzétett *De temporum ratione* című munkájának 45. fejezetében. Ennek követői március 25-én ülték meg a feltámadás ünnepét. De két nappal előtte megemlékeztek a keresztáldozatról is (vö. Mahler Ede, Naptárunk újjáalakítása és a húsvét-kérdés, Bp. 1917. 4). — Róma természetesen mindezeket nem nézte jó szemmel. Ezért a húsvét időpontjának egységesítésére törekedett.

2. A kétszáz évig tartó húsvét-vita. Ennek kezdeményezése I. Pius pápa (142—155) nevéhez fűződik, aki 148-ban a húsvét *vasárnapi* megünneplése érdekében elrendelte, hogy amikor niszán hónap 14-e nem esik péntekre, a rá következő pénteken legyen a keresztrefeszítés, vasárnap pedig a húsvét emléknapja. Ezt a döntést a későbbi pápák mind magukévá tették, de Keleten nem fogadták el. Ezzel megkezdődött az úgynevezett húsvét-vita.

A nézeteltérés okait először két főpap vitatta meg: Anicetus pápa (155—166) és Polikárp szmirnai püspök. Polikárp a quartodecimánusok védelmében a János és Fülöp apostoloktól átvett szokásra, a pápa pedig Szent Péter és Szent Pál eljárására hivatkozott. Mivel azonban mind a két fél rendületlenül kitartott a saját álláspontja mellett, eredményt nem értek el. Így aztán a húsvét-kérdésben Róma és Ázsia között még feszültebbé vált a helyzet. A húsvét-vita csúcspontja a II. század vége felé (191) következett be, amikor a keménykezű I. Viktor pápa (189—198) került Szent Péter trónjára. Ő a húsvét-kérdést tartományi zsinat összehívásával akarta megoldani. A küldöttektől számon kérte, mikor és hogyan ünneplik a húsvétot? Majd felszólította az egyházak képviselőit, hogy ezentúl a római szokást kövessék. A felhívást Alexandria, Jeruzsálem, Pontus vidéke és Gallia szó nélkül elfogadta. A többség tehát döntött. Csupán a kisázsiai egyházközösségek képviselői ellenkeztek. Ekkor Viktor pápa a legvégső eszközhöz folyamodott. Kiközösítéssel fenyegette meg a quartodecimánusokat és a protopaschitákat, ha nem engedelmeskednek. A kiközösítés említésére egyetlen ellentmondó szó sem hangzott el. Mindössze Szent Ireneus tett észrevételt. Nem hibáztatta, hogy a pápa egységet akar teremteni a húsvét-kérdésben. Azt sem, hogy teljhatalmúlag parancsol az egész egyháznak. Csupán azt találta túlzott szigorúnak, hogy merőben szertartási kérdés miatt mindjárt a kiközösítés fegyveréhez akar nyúlni. Ireneus megjegyzésére a pápa elállt eredeti tervétől. A kiközösítés tehát elmaradt. Sőt, a vitatkozó felek is békejobbort nyújtottak egymásnak, mert a kisázsiai egyházak küldöttei megígérték, hogy római módra fogják ünnepelni a húsvétot (vö. Bangha Béla—Borbély István, Az ősegyház. Bp. 1937. 162). A béke megőrzését mindenki Ireneus közbenjárásának tulajdonította. Ennek emlékére került bele miséjének (június 28) a könyörgésébe: „... pacem ecclesiae feliciter confirmavit”. Az egyház békéjét szerencsésen megőrizte.

Sajnos, ez nem tartott sokáig, mert a III. század második felében a kisázsiai egyházak visszaesőknek bizonyultak: „In Syria, Cilicia et Mezopotámia iterum invenirentur ab ecclesia catholica dissentientes, et eodem quo Judaei pascha celebrantes” (vö. Radó, Enchiridion. 1966. II. 1222). Ettől kezdve a húsvét-vita még keményebb hangú lett szóban és írásban egyaránt. Sőt, a IV. század elején maga Nagy Konstantin is beleavatkozott. Elküldte Hosiust, a kordubai püspököt a kisázsiai egyházakhoz és felszólította őket, hogy a húsvétot ne ünnepejjék együtt a Krisztust ölé zsidókkal. Mire azok ezt válaszolták: „A nap ugyan közös a zsidókkal, de az ünnep keresztény” (vö. Bogár János, Az egyházi évkör... Debrecen. 1932. 45).

Ilyen előzmények után került a húsvét-kérdés a Niceai egyetemes zsinat (325) elé, ahol a többség határozata alapján a következő elvi döntés született: A húsvétot mindig vasárnap, mégpedig az első tavaszi holdtöltét követő vasár-

nap kell megünnepelni. A tavasz naptári kezdetét pedig a korábbi gyakorlattól eltérően a napéjegylenlőség mai dátumához, március 21-hez kötötték. Eszerint, ha március 21-én holdtöltte van és 22-e vasárnap, akkor ez a húsvét napja. De ha a holdtöltte március 20-ra esik, akkor az első tavaszi holdtöltte április 18-án van, és így a húsvét legkésőbb április 25-én lehet. A húsvét napjának évenkénti megállapításával az alexendriai pátriárkát bízták meg, aki közölte a püspökökkel. Ezek pedig a papsággal, akik a középkorban mindig epiphania napján hirdették ki a híveknek a húsvét és a vele kapcsolatos mozgó ünnepek időpontját, melyet Torinóban és Kölnben manapság is gyakorolnak.

A zsinat döntésébe mindegyik egyházközség belenyugodott. Kivéve a kiszárai híveket, akiknek a kiközösítésével a húsvét-vita vallási okokból származó elvi része, csaknem kétszáz éves küzdelem után befejeződött. De az álló ünnepből mozgó ünnepé lett húsvét időpontjának a kiszámítása körül újabb viták keletkeztek Kelet és Nyugat között.

3. *A húsvétszámítás és az úttörői.* Az első tavaszi holdtöltéhez igazodó húsvét napját, amely március 22-től április 25-ig bezárólag 35 különböző és nem egymás után következő dátumra eshetett, nem volt könnyű több évre előre, pontosan kiszámítani. A megértéséhez tehát előre kell bocsátanunk néhány alapfogalmat.

A 12 hónapból álló *tropikus napév*, amely alatt a Földünk tavaszkezdettől (március 21) tavaszkezdetig ér el: 365 nap, 5 óra, 48 p. és 46 mp. A 12 hónapból álló holdév pedig 354 nap, 8 óra, 48 p. és 35 mp. — A naptárkészítés alkalmával viszont az idő tört részeit pontosan figyelembe venni nem lehet. Ezért gyakorlatilag a Julius Caesar-féle naptári év: 365 nap és 6 óra, amely szökőévekben 366 napra egészül ki. Viszont a holdév 354, szökőévekben pedig 355 nap. — Látnivaló tehát, hogy a Julius Caesar-féle naptári év 11 perccel és 14 másodperccel hosszabb, a holdév meg 11 nappal rövidebb, mint a valóságnak megfelelő tropikus év. Ezt a kétféle naptári évet az első tavaszi holdtöltéhez kötött húsvét miatt össze kellett hangolni és párhuzamban kellett tartani egymással. Ezért a holdévet minden harmadik napévben egy tizenharmadik, úgynevezett szökő holdhónappal toldották meg. Így keletkezett a *lunisolaris* év, illetőleg a *lunisolaris* naptár.

A húsvét napjának hosszú távra szóló kiszámításához a lunisolaris évek többszörösére volt szükség. Ezekből állították össze a régi népek megfigyelései alapján az időköroket vagy ciklusokat. A húsvétszámításban kétféle ciklust alkalmaztak. A 28 évből vagy többszöröseiből álló napeiklust (ciclus solaris), amelynek elteltével a hónapok dátumai a hétnek ismét ugyanazon napjaira esnek. És a 19 évre vagy többszöröseire terjedő holdciklust (ciclus lunaris), amelynek elteltével a Hold változatai a hónapnak újra ugyanazon napjain ismétlődnek. — Végül, hogy időköroket, ciklusokat már az ókorban is készítették. A görögök-nél például a 19 évből álló lunisolaris ciklust Meton athéni csillagász alkalmazta először Kr. e. 432 körül. Ezért a természettudomány mindmáig Meton-ciklusnak, a kereszténység pedig a húsvétszámításban betöltött szerepe miatt húsvét-ciklusnak nevezi.

Kelet és Nyugat vitájára az adott alkalmat, hogy a húsvétszámítást a csillagászatban jártasabb Keleten a hold-, Nyugaton pedig a nap-ciklus alapján végezték. Az előbbinek Alexandria, az utóbbinak meg Róma volt a központja. A 19 évre terjedő hold-ciklust a keresztények közül elsőnek *Alexandriai Anatolius* alkalmazta. Ő alkotta meg a húsvétszámítás alapelveit és szabályait, amelyeket a Niceai egyetemes zsinat is magáévá tett. *Anatolius* munkáját a zsinati döntések figyelembe vételével többen folytatták. Így jött létre az első húsvét-tábla vagy kánon, amelyen az ünnep Kr. u. 328-tól 373-ig volt feltüntetve. Ezt egészítette ki *Alexandriai Theophilus* a 380 és a 480 közötti évek húsvétjainak kiszámításával. Nyugaton azonban ezt a húsvét-táblát nem fogadták el. Helyette egy bizottság újat állított össze a nap-ciklus alapján. Ez 298-tól 382-ig tüntette fel a húsvétot, tehát 84 évre szól. De még több hibája volt, mint a keletiekének, hiszen a 84 év alatt a holdváltozások csaknem másfél nappal előzték meg a valóságot. Ezért a pápák sem az alexandriai, sem a római húsvét-táblákat nem hagyták jóvá. „A különféle számítás következtében megesett — írja *Székely*

István —, hogy a keleti és a nyugati húsvét ideje néha hetekkel, sőt egy hónappal is eltért egymástól” (i. m.: 212—13). A számításokat tehát folytatni és tökéletesíteni kellett.

A későbbi számítási eljárásoknak három úttörő egyénisége volt. Az V. században élő *Aquitaniai Victorius*, aki úgy akarta a görög és a latin húsvétszámítást egységesé tenni, hogy a hold- és nap-ciklusok összeszorzásával (19×28) egy 532 évre terjedő lunisolaris húsvétáblát készített. Ez évszázadokkal előre megmutatta mind a két tábor húsvétjának az időpontját. Ezért nemcsak Nyugaton, hanem Keleten is egyre szélesebb körökben terjedt. De sem általános, sem hivatalos nem lehetett, mert a hibákat nem szüntette meg és így a húsvét időpontja sem lett egységes. A VI. században élő *Dionysius Exiguus* (†540) életművével, az 525-ben készített húsvétáblával, amely az alexandriai szabályok és a Victorius-féle, 532 évre tervezett ciklus ötvözetének mondható, kettős jelentőségre tett szert. Azáltal, hogy számításait az Úr Jézus megtestesülésétől kezdte, úttörője lett mai időszámításunknak. Azáltal pedig, hogy munkájával sikerült meggyőznie Rómát a keleti húsvétszámítás helyességéről, véget vetett a 325-től 525-ig elhúzódó húsvétszámítási vitáknak. Az ő húsvétábláját a későbbi pápák is elfogadták, de kötelezővé nem tették. Valószínűleg, mert a húsvét időpontja csak 626-ig volt feltüntetve rajta. Életművének a folytatója és tökéletesítője *Beda Venerabilis* (673—735), a középkor nagy időszámítója volt, aki *De temporibus* című munkájában 1063-ig számította ki a húsvét és a többi változó ünnep időpontját. A *De temporum ratione* című írásában pedig megalkotta a középkori kalendáriumok őseit. De a húsvét megünneplésének az időpontját neki sem sikerült egységesé tenni. Nyugaton azért, mert a *Dionysius-féle* húsvétáblák kiegészítései még sokáig forgalomban maradtak. A keleti egyház pedig az 1054. évi szakítás után e tekintetben is a saját útját járta. /

4. A naptárreform előkészítői. A húsvétszámítási viták közepette többen rádőbrentek, hogy céltalan a húsvét dátumát pontosan és egységesen kiszámítani, ha a naptár nem a valóságnak megfelelő időt mutatja. Előbb tehát naptárjavítást kellene végezni. Ennek ellenére a keleti egyházszakadás előtt ezzel nem foglalkozott senki. Pedig az idő sürgetett, mert a Julius Caesar-féle (Julián) naptár és a tropikus év közötti különbség minden 128 év alatt körülbelül egy nappal növekedett és ennek megfelelően a tavaszi napéjegyenlőség dátuma egy nappal esett vissza a valóságos idő mögé.

Elsőnek *Roger Bacon* (1214—1294) angol franciskánus, a széles körű ismeretekkel rendelkező „doctor mirabilis” hívta fel a figyelmet arra, hogy a XII. században a tavaszi napéjegyenlőség dátuma március 21. helyett március 14-én volt. De a kortársai ilyesmivel nem törődtek. Az idők szavának meghallói és hűséges követői a XV. századi zsinatok voltak, írja *Szentpétery Imre*, a kiváló oklevéltörténész (*Chronologia*, 35—39). Ezek egyikén, a „gondoktól terhes” bázeli zsinaton (1431) jelent meg *Nicolaus Cusanus* (1401—1464), a német származású, ügyvédből pappá, majd bíborossá lett „tudós püspök”, aki *De reparatione calendarii* című beadványában a Julián-naptár hibáinak kivizsgálására szólította fel a zsinatot. Beadványát azonban a pápák avignoni fogságát (1309—1377) és a nyugati egyházszakadást (1378—1417) követő zavaros egyházpolitikai helyzet miatt, figyelmen kívül hagyták. Így aztán a naptárreform ügyében csak a század vége felé mutatkozott némi haladás, amikor IV. Sixtus pápa (1471—1484) *Regiomontanust* (Johannes Müller: 1436—1476), a Mátyás udvarában is több évig tartózkodó, német csillagászt bízta meg a reform kidolgozásával. Eredménye azonban — időközben bekövetkezett halála miatt — az ő fáradozásainak sem lett. A Tridenti zsinaton (1542—1564) szintén szóba került a „naptárügy”. Ekkor a pápát, V. Piuszt, bízták meg a reformbizottság összeállításával. Ilyen előzmények után került az ügyintézés XIII. Gergely pápa (1572—1585) kezébe. A reform igazi szerzője azonban *Lilius (Liglio) Alajos* csillagász volt, aki fivére segítségével kidolgozta az alapelveket *Compendium novae rationis restituendi calendarium* címen, és néhány hónappal a halála előtt átnyújtotta a pápának. A bizottság némi módosítással elfogadta, XIII. Gergely pedig 1582. február 24-én kiadta az *Inter gravissimas curas* kezdetű bulláját. Ebben bejelentette, hogy a Julián-naptár és a tropikus év közötti különbség a Niceai egyetemes zsinattól a XVI. század végéig kereken tíz napra növekedett. Ezért a naptárból ki kellett hagyni tíz napot. Mégpedig

a hét napjainak megbolygatása nélkül. Ezentúl tehát 1582. október 4-ét követően, amely csütörtök, október 15-ét, pénteket kell írni. Így a naptári év egyenlő lesz a tropikus évvel. A tavaszi napéjegyenlőség pedig március 11-ről visszakerül az alexandriai csillagászoktól megállapított és a zsinat által elfogadott március 21-re. Közli továbbá, hogy a hiba kiújulásának a megakadályozására a szökő-évek megmaradnak, de a százas évek közül ezentúl csak a 400-al oszthatók állnak 366 napból. Végül közölte, hogy az új naptár a tropikus évtől mindössze 26 másodperccel tér el. A hibája tehát 3.320 év múlva tesz ki egy napot.

Azóta több alkalommal (a francia forradalomban, az első és második világháború után, stb.) próbálkoztak egy új naptártípus összeállításával. De ma már mindenki egyetért az első világháború után létrejött Népszövetség keretében működő és naptárreformmal foglalkozó világszövetség (Weltbund für Kalenderreform, Kiel.) elnökével: „Semmi okunk sincs eltérni a jelenlegi, jól bevált Gergely-féle naptártól”.

5. *A naptárreform következményei.* Sajnos, a húsvét időpontja a Gergely-féle naptárreform után sem lett egységes. Sőt, az Európában kialakult négy vallási tömb ellentétes törekvései miatt, ingadozóbbnak bizonyult, mint valaha. Az egyik tömb (az úgynevezett katolikus országok: Itália, Spanyolország, Portugália, Franciaország és a Németalföld katolikus része) már 1582-ben elfogadta a naptárreformot. A húsvétot tehát tíz nappal korábban ünnepelte, mint a másik tömböt alkotó és a régi naptárhoz ragaszkodó keleti egyházak országai (Oroszország, Görögország, a Balkán félszigeti, afrikai és közel-keleti államok). De válaszút elé állította a reform a harmadik tömbhöz tartozó, protestáns államokat is, amelyek közül Németalföld nem katolikus része 1701-ben, Dánia 1752-ben, Anglia és Norvégia 1753-ban, Poroszország 1775-ben, Svédország pedig 1844-ben tért át véglegesen a Gergely-naptár használatára. Még zavarosabb helyzet alakult ki a negyedik tömb vegyes vallású országaiban (Svájc, az osztrák örökös tartományok, Lengyelország, a történelmi Magyarország, stb.), ahol az új naptár bevezetését hosszadalmas parlamenti viták előzték meg. Az eredmény az lett, hogy a törvény a Gergely-naptár használatát csak a polgári életben tette kötelezővé, míg az egyházi időszámítás továbbra is változatlan maradhatott. (Böv. *Melles Emil*, Naptárjegyesítés. Ungvár, 1898. 5).

Látnivaló tehát, hogy a Gergely-naptárt legkorábban a katolikusok fogadták el. A protestánsok évszázadokig ellenezték. A keleti egyházak országai pedig sokáig ingadoztak. Végül, a polgári életben ezek is kötelezővé tették (a Szovjetunióban 1918-ban), de az egyházaik számára nem. Azok tehát szabadon dönthettek. Ezzel magyarázható, hogy a görög melchiták és az itáliai görög katolikusok 1857-ben, a magyarországiak pedig a pesti plébániájuk példáját követve 1916-ban kezdték használni a Gergely-naptárt. 1923-ban a konstantinápolyi ortodox konferencián néhány görögkeleti egyház szintén hajlandónak mutatkozott az új naptár elfogadására, hogy az állami és az egyházi időszámítás kettőssége megszűnjék. De a többség a húsvéti ünnepkör egységének megőrzése végett, ragaszkodott a Julián-naptárhoz. Ezért kompromisszum jött létre közöttük, amelynek értelmében: a ortodox egyházak egész évben használhatják a Gergely-naptárt, kivéve a húsvéti ünnepkört, amelyet minden ortodox egyházban a régi naptár szerint kell megtartani. Így jött létre az úgynevezett javított Julián-naptár, amelyet az ortodox egyházak döntő többsége elfogadott. Kivéve: a Jeruzsálemi pátriarchátust, az Orosz és Szerb egyházat, valamint az Áthosz-hegy húsz kolostora közül 19-et (vö. *Berki Feriz*, Az ortodox kereszténység. Bp. 1975. 300). — Ezek szerint az ortodox egyházak többsége a kereszténység két legnagyobb ünnepe közül a karácsonyt a Gergely-féle, a húsvétot meg a Julián-féle naptár szerint ünnepli.

Összegezeként meg kell állapítanunk, hogy a húsvét isteni eredetű, a története azonban nagyon is emberi, mert tele van fogyatékokkal és különféle természetű nézeteltérésekkel. Közel kétezer éven át ezek akadályozták meg, hogy a kereszténység egy napon ünnepelje megváltásának szent titkát az egész világon. Vajon a II. vatikáni zsinat ökumenikus mozgalma le tudja-e győzni a fennálló akadályokat?

HOGYAN ÜNNEPELTÉK A HÚSVÉTOT?

1. Az üldözések idején. Az ünnep kettős témáját, a szenvedés és a feltámadás drámai cselekményét Keleten általában külön ünnepelték meg. De Nagy Szent Leó pápa szerint Rómában és Konstantinápolyban igyekeztek mind a két témát egyetlen szentmise keretében érzékeltetni a hívekkel. Húsvét vasárnapján ugyanis Jézus szenvedésének egész történetét, a teljes passiót felolvasták még az V. század közepén is. Egy Felső-Egyiptomban talált, de Berlinben őrzött papirus-töredék pedig arról tanúskodik, hogy Egyiptom környékén nagypénteken, a szenvedés liturgiájának végeztével megünnepelték a feltámadást is. Mindezek ellenére a szenvedés és a feltámadás kollektív ünneplése sem Keleten, sem Nyugaton nem vált általánossá. Sőt, a IV. századtól kezdve a szenvedés szertartását szinte kivétel nélkül nagypénteken végezték *pascha crucis*, a feltámadását pedig húsvét vasárnapján *pascha resurrectionis* néven.

A húsvéti előkészület tetszés szerint böjtből és vigíliából állt. Keleten a böjt szervesen hozzátartozott a húsvét jellegéhez. Ezért az ottani hívek, akik a böjtölő és bűnbánatot hirdető Keresztelő Szent Jánost vallották mesterüknek, az I. és a II. században szinte vetélkedtek egymással, hogy hány napig böjtöljenek húsvét előtt. Némelyek egy, mások két napig, ismét mások negyven órán át böjtöltek. A III. század folyamán azonban általánossá vált a hat napig tartó böjtölés. Viszont Nyugaton, ahol a húsvét a feltámadás örömhírét jelentette, a II. század végéig sem a pápák nem böjtöltek, sem alattvalóiknak nem engedélyezték a böjtöt. És a legnagyobb hiba az volt, hogy egymás eljárását kölcsönösen helytelenítették. Például a húsvét-vita alkalmával Rómába érkező Polikárpot, Kelet püspökét, Anicetus pápa (155–166) a böjtölés elhagyására igyekezett rábeszélni. Szent Ireneus pedig a böjtölés hiánya miatt ízen is hibáztatta a nyugati egyházat I. Viktor (189–198) pápának írott leveleiben. Ezek a nézeteltérések azonban a III. század elején megszűntek, mert valószínűleg az üldözése hatására, a nyugati egyház is elfogadta húsvéti előkészületül a keletiek által kezdeményezett hatnapos böjtöt. Ám a böjt Nyugaton sohasem volt olyan szigorú, mint Keleten, ahol naponta egyszer, délután három óra tájban étkeztek és kenyéren, són, esetleg szárított (aszalt) gyümölcsféléken kívül mást nem fogyasztottak.

A latin „vigilia” szó a római hadsereg nyelvéből került át az őskeresztények szókincsébe. Ott éjszakai „őrségállás”-t jelentett, a kereszténységnél pedig „éberség”-et, „virrasztás”-t. Virrasztásra részint az Úr Jézus példája készítette őket, aki gyakran az egész éjszakát imádságban töltötte, részint az üldözések fokozódása, amely lehetetlenné tette, hogy az istentiszteletet napközben tartsák. Ezért a II. és a III. századi keresztények a vigílián mindig imából, zsoltárok énekléséből és szent olvasmányokból álló „éjszakai liturgikus összejevetel”-t értettek, amely hajnal tájban az eukarisztikus áldozat bemutatásával ért véget.

Az összes vigíliák között a húsvété volt a legrégebb. Ezért kapta a *mater omnium vigiliarum* „a vigíliák anyja, prototípusa” nevet. De előfordult a *vigiliae dulces* „édes virrasztás” és a *sancta et magna nox* „fényességes, szent éjszaka” elnevezés is. Az előbbi, mert a nagyszombati keresztelés után tejjel és lépesmézzel vendégelték meg a keresztségben részesülteket, az utóbbi pedig, mert a feltámadást a hajnali órákban „gyertyák és fáklyák fényözönében” tartották. Szent Ágoston szerint a húsvéti vigíliának ez utóbbi volt a legtalálhatóbb elnevezése, mert: „...amint fénnel kezdődött (fiat lux) a világ teremtése, illő, hogy fénnel kezdődjék a megváltása is” (vö. Radó, *Enchiridion*. II. 1239).

Volt-e a húsvétnak utóünneplése, nyolcada az üldözések idején? Adatunk nincsen rá. Ezért néhány liturgikus szerint (vö. Kellner, Heort. 12) főünnepként csak a vasárnapját ülték meg. A többség azonban határozottan állítja, hogy az öszötvetségi húsvét mintájára egész nyolcada egyetlen nagy ünnep volt. Radó Polikárp (Az egyházi év. 115) pedig hozzáteszi, hogy a legrégebb időkől fogva saját liturgiával is rendelkezett. Valószínű tehát, hogy a nyolcada csak egyházi ünneplésből állt, mert munkaszünetet nem tarthattak.

2. Az istentisztelet aranykorában. Így nevezzük a Milánói rendelettől (313) Nagy Szent Gergely pápa haláláig (604) terjedő három századot. Ezalatt a húsvét ünneplése két új tényezővel bővült, a régebbi három pedig továbbfejlődött. Így aztán a húsvét mai liturgiája a VII. század elejére csaknem teljes egészében kialakult.

Az egyik új elem a negyvennapos nagyböjt (Quadragesima, Tesseractosté) volt, amely még a nyugat-római birodalom bukása (476) előtt meghonosodott. Keleten eredetileg január 6-át, az ünnepélyes keresztelezés napját követően tartották meg annak emlékére, hogy megkeresztelkedése után az Ur Jézus is negyven napig böjtölt a pusztában. De a Niceai egyetemes zsinat idején már húsvét előtt volt. — Nyugaton 340 után vált általánossá. Legkésőbb Egyiptom és környéke fogadta el. Feltehetőleg csak a század közepén, mert 347-ben Szent Athanáz még így írt nekik: Az egész világ böjtöl húsvét előtt negyven napon át és gúnyolódik az egyiptomiakon, akik ezt nem tartják meg. Pedig: „Aki lebecsüli a negyvennapot, nem ünnepli meg a húsvétot” (Ünnepi Levelek).

Keleten a negyven napot pontosan megtartották. A böjtölést ugyanis nyolc héttel húsvét előtt kezdték ($8 \times 7 = 56$). Ebből azonban levontak 16 napot, mert szombaton és vasárnap nem volt böjt. Helyette liturgiát (szentimise) tartottak, míg a többi napokon a böjt miatt elmaradt a liturgia, csupán az előre megszentelt kenyérét vették magukhoz a hívek (áldozás). Nem így Nyugaton, ahol a nagyböjt húsvét előtt hat héttel kezdődött ($6 \times 7 = 42$) és a hat vasárnap levonása miatt csak 36 napig tartott. Ezt a „csonka” negyven napot a VII. századig nem egészítették ki, mondván: egy év 365 napból áll, amelynek a 36 nap egy tizede. Mi tehát testünk sanyargatása által minden évben tizedet fizetünk az Úrnak. — De Nagy Szent Gergely halála óta negy nappal korábban, hamvazószerdán (caput Quadragesimae) kezdődik a böjt, tehát Nyugaton is pontosan negyven napig tart.

A húsvéti előkészület másik kelléke nem sokkal a nyugat-római birodalom bukása után keletkezett és a nagyböjt előtti három vasárnapot foglalta magába. Ezért a magyarban böjtelő, a latinban meg a Quadragesima szó mintájára Quinquagesima (ötvened), Sexagesima (hatvanad) és Septuagesima (hetvened) vasárnap lett a neve. Több liturgikus, így *Mihályfy Akos* (A nyilvános istentisztelet. Bp. 1933. 131) szerint is annak emlékére, hogy a középkorban némely helyen a papok és a szerzetesek már ötven, hatvan, sőt hetven nappal húsvét előtt megkezdték a böjtöt. *Radó Polikárp* (Az egyházi év. 64) szerint azonban „a népvándorlás vérzivataros századai termelték ki ezt a három vasárnapot”. Mégpedig a VI. század folyamán, a korábban Rómát és környékét pusztító rablótámadások hatására, (410-ben a nyugati gótok, 451-ben Attila hunjai, 455-ben Geizerik, 476-ban pedig Odoáker heruljai gyilkoltak és fosztogattak Itáliában). Kezdetben tehát nem a nyugati kereszténység, hanem csak Róma „vezeklő vasárnapjai” voltak, amelyeken mind a 25 plébánia hívőserege vezeklő körmenetben indult el papjai vezetésével a három legnépszerűbb (Szent Lőrinc, Szent Pál és Szent Péter) bazilikához. Kérve Istent, hogy vegye figyelembe bűnbánatukat és könyörüljön Rómán, mentse meg a háborútól egész Itáliát. Eszerint a régebbi elnevezésük téves, mert a nagyböjthöz semmi közük sincsen. Az újabb pedig fölösleges, mert a II. vatikáni zsinat helyi jellegük miatt, több mint ézer-négyszáz év után megfosztotta őket a nevüktől és mind a hármat az évközi vasárnapok közé sorolta.

Magától értetődik, hogy a húsvét ünneplésének régebbi ismérvei: a böjt, a vigília és a nyolcad az aranykorban továbbfejlődtek, illetőleg sok változáson mentek át. Ami a böjti fegyelmet illeti: Keleten megmaradt a régi *Xerophagia*-nak nevezett „kenyérén és vizen” való böjtölés egyszeri étkezéssel. Nyugaton azonban enyhébb lett a követelmény a népvándorlás után letelepedett, szilajvérű germán és szláv törzsek magatartása miatt. Itt ehettek olajjal készített főtt és sült ételeket, mézet és nyers gyümölcsöt, stb. De továbbra is csak egyszer étkezhettek és tilos volt a hús, valamint az állattól származó ételfélék (zsír, tej, vaj, sajt, túró, tojás és a hal) fogyasztása. Röviden szólva: az aranykor folyamán Keleten és Nyugaton is kialakult a böjti fegyelem két alkotóeleme: az egyszeri étkezés (jejunium) és bizonyos ételektől való tartózkodás (abstinentia).

Még változatosabb képet mutat a vigíliák alakulása, amelyek a szabad egyházban szinte feleslegessé váltak, mert az istentisztelet napközben is végezheték. Ezért, valamint a zsidóknak a vigíliákkal kapcsolatos rágalmai és az egyre gyakoribb visszaélések elkerülése végett, már a 305. évi elvirai zsinat kettős döntést hozott. Egyrészt csökkentette a vigíliák számát, megszüntetve a vasárnapiaikat. Másrészt megtiltotta, hogy nők is részt vegyenek rajtuk. Így aztán a megmaradt vigíliák időpontját korábbra kellett tenni. A népvándorlás idejéből szár-

mazó feljegyzések már „délutáni liturgikus összejevoetek”-ről beszélnek, amelyeket az esti órákra be kellett fejezni. Kivéve a karácsony vigíliáját, amely az éjféli misével ért véget és a húsvétét, amely a VIII. századig egész éjen át tartott (vö. Kat. Lex. IV. 471).

A vigíliákkal ellentétben húsvét nyolcadának az ünneplése ekkor élte virágkorát, mert nemcsak „saját miséi” voltak, hanem munkaszünetet is tartottak egész héten át. Íme néhány adat: II. Valentinus császár 389-ben elrendelte, hogy húsvét előtt és után hét napig szüneteljenek a bírói tárgyalások. Hasonlóképpen intézkedtek a zsinati törvények is: „...ut illis sanctissimis sex diebus nullus servile opus audeat facere...” (Conc. Matic. 585). A húsvétot követő hat napon át senki se merészeljen szolgai munkát végezni. Ugyanígy döntött a mainzi zsinat is 950-ben. Ezért írja *Radó Polikárp* (Enchiridion. II. 1251): A húsvét nyolcada ezer előtt élte virágkorát.

3. *A népvándorlás után.* Tény, hogy a húsvét ünneplésének mai alkotóelemei (a nagyböjt, a vigília és a nyolcad) mind megvoltak már Nagy Szent Gergely pápa (590—604) halálakor. De liturgiájuknak a fejlődése átnyúlt a későbbi századokba is. Kérdés: mit hagyott meg ezekből a II. vatikáni zsinat, amely a húsvét ünneplésének a liturgiáját is visszahelyezte az eredeti alapokra, illetőleg újjászervezte, tehát bővítette is.

a) Meghagyta a hamvazás szertartását, mert a hamuval való meghintés ősrégi, őszövségi eredetű, külső jele a bűnbánatnak, és hamarosan meghonosodott az egyházban is. Nyugaton eredetileg a nyilvános bűnbánók fejére hintett hamut minden kísérő szöveg nélkül a püspök, akik a kórus „Arcod verítékével eszed...” kezdetű éneke közben eltávoztak a templomból és csak a kiszabott vezeklés letelte után térhettek vissza. Addig a templom ajtajában állva kérték a hívek imáit. Így volt ez Rómában a XII. századig, Németországban pedig a középkor végéig. De időközben, különösen nagyböjt folyamán, a jámborabb hívek is vállaltak önkéntes vezeklést engesztelésül a saját és a mások bűneiért. Ezek az aranykorban, a nagyböjt első vasárnapját követő hétfőn, térden állva részesültek a hamvazásban (vö. *Radó*, Enchiridion. II. 1166). A hamvazás szerdára helyezése csak a VII. század végén, a nagyböjt „négynapos” kiegészítésével egyidőben következett be. Szentelménynek azonban még ekkor sem mondható, mert a IX. században keletkezett áldásszövege jóval később, a beneventi zsinaton (1091) nyerte el az egyházi jóváhagyást (vö. *Artner Edgár*, Az egyházi év leírása... Bp. 1923. 103). Ilyen előzmények után, V. Pius Tridenti Misekönyvének a közvetítésével került a II. vatikáni zsinat elé, amely alaposan átdolgozta és hamvazószerda eredeti miséjébe illesztette bele.

b) Meghagyta a nagyböjti misék ősi szövegét. A laodiceai zsinat (360—375) határozata szerint Keleten a nagyböjtben csak szombaton és vasárnap volt liturgia (szentmise). Nem így Nyugaton, ahol szombaton és vasárnapon kívül az úgynevezett „stációs” napokon: hétfőn, szerdán és pénteken is mutattak be szentmisét valamelyik előre kijelölt bazilikában (stáció). Ezen minden plébánia a papjai vezetésével, körmenetben vett részt. A keddi szentmise Nagy Szent Leó (440—461) pápasága után, a csütörtökiek meg II. Gergely (715—731) idejében váltak ismertté. A VIII. század közepére minden nagyböjti hétköznapnak és vasárnapnak lett saját miséje, amelyeket V. Pius Misekönyve a stációk megjelenésével együtt átvett. A II. vatikáni zsinat pedig, tekintettel az A—B—C év bevezetésére, újabb olvasmányokat, leckéket és evangéliumokat szerkesztett a régiékhöz mellé.

c) Meghagyta a Jézus jeruzsálemi bevonulását jelképező virágvasárnapi körmenetet. De újjá is szervezte és történelmének három legrégibb szakasza alapján három változatot készített belőle. — Az első változat rövidített formája annak a Jeruzsálemben tartott IV. századi körmenetnek, amelyet *Étheria* záránoknő 395 táján örökölt meg Útinaplójában (Itinerario, cap. 29—31). Ez két részes. Dél előtt a Bethániában (ad Lasarium) és a Golgotán (ad Martyrium) gyülekező hívek „zsolnárokat és himnuszokat zengedezve” körmenetben vonultak az Anastasis (Feltámadás) templomba, ahol a püspök szentmisét mondott. Délután pedig magánjátogatásokat végeztek az Olajfák hegyén, ahonnan öt óra tájban, a bevonulásról szóló evangélium elhangzása után, kanyargós hegyi ösvényeken

indult el a körmenet. Elöl a gyermekek, utánuk a férfiak és a nők, kezükben égő gyertyával és olajfa-ággal a „Benedictus”-t énekelve „siettek Jézus elé” színtén az Anastasis templomba, ahonnan vecsernye után tértek haza.

Az új liturgia első változata szerint is a főmise helyéül szolgáló templomon kívül, valamely kisebb templomban vagy más alkalmas helyen gyülekeznek a hívek kezükben barka-ágakkal. Ide érkezik körmenetben a papság. Itt történik a barkaszentelés és innen indul a menet zoltárt, himnuszt és egyéb énekeket énekelve abba a templomba, ahol a mise lesz.

A második változat Jézus jeruzsálemi bevonulásának Nyugaton terjedő VIII. századi liturgiájára emlékeztet. A sacramentarium Gallicanum szerint ezt a templomon belül végezték és kezdetben csak annyiból állt, hogy a miséző a bevonulás evangéliuma után megáldotta a hívek kezében lévő olajfa-ágakat. A IX. század közepétől azonban körmenetet is tartottak rendszerint a templomban, esetleg a templom körül (vö. *Martène, De antiqua ecclesiae disciplina*, cap. XX. 188). A mai neve *Ünneplés bevonulás*.

A harmadik változat pedig *Egyszerű bevonulás*, amely a sekrestyétől az oltárig tart, és a VIII. század előtti idők virágvasárnapjainak emlékét őrzi, amikor még nem volt pálmaszentelés. Ezeken a miséken ma sincs. Jézus jeruzsálemi bevonulásáról csupán a szentmise Kezdőéneké-ben emlékezik meg a pap.

d) Meghagyta a szent háromnap (nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat) ősi liturgiájának alkotóelemeit. Ezek ugyanis a IV. századnál mind régebbiek. Az időpontjukat azonban délelőtről, közel kilencszáz év után, az esti órákra helyezte vissza. Nagycsütörtöknek eredetileg két neve volt: *Coena Domini* (Az Úr vacsorája) és *Natale calicis* (A kehely születésnapja). De később újabbak is keletkeztek. Például a német *Gründonnerstag* fordításában a magyar *zöldcsütörtök*, amelyeknek keletkezését elfogadhatóan megmagyarázni nem tudjuk. A koraközépkorban ezen a napon csak reggel és este volt mise. Később azonban a szerzetesi közösségek számára engedélyeztek egy harmadikat is. Ma is így van. A krizmaszentelési püspöki misét általában délelőtt, az utolsó vacsora emlékmiséjét pedig este végzik a papság és a hívek közös áldozásával. Míg a szerzetesek miséje lehet reggel vagy este. A mai emlékmise cselekménye V. Pius négyszáz évig használt Misekönyvtől két helyen tér el: hitvallás nincsen. A lábmossa szertartását pedig, ahol szokás, nem a misén kívül, hanem mise közben végzik a homília után. Viszont az Oltáriszentség átvitele a megőrzési helyére ünneplés körmenetben történik, akárcsak a középkorban. A szertartás csendben végzett oltárfosztással fejeződik be.

Nagypénteknek (*Parasceve Domini*) eredeti liturgiája valószínűleg egyidős a kereszténységgel, hiszen a keresztrefeszítésről valamilyen formában már az apostoli időkben is megemlékeztek. Ezt azonban közelebbről nem ismerjük. Urunk szenvedésének mai ünneplése három részből áll: az igeliturgia, hódolat a szent kereszt előtt és a szentáldozás. Mind a háromnak főforrása a Gelasianum. De egyes részek, mint az igeliturgiahoz tartozó passió és a kereszt előtti hódolat már a IV. században is megvoltak. Tanúskodik erről Étheria zarándoknő naplója, amely szerint a jeruzsálemi keresztények Jézus szenvedéstörténetét minden nagypéntekre virradó éjszaka az Olajfák hegyén olvasták fel, 330-tól kezdve pedig Jézusnak a Szent Ilona császárnő ásatásai közben megtalált, igazi keresztje előtt hódoltak. Nagypéntek liturgiájának többi része valamivel fiatalabb. Sőt, a középkor folyamán némileg módosult is. De mise ezen a napon sohasem volt. Ezért a szentáldozás liturgiáját „csonkamisé”-nek nevezte el a nép, amelyen az előző napon átváltoztatott szentostyával áldoztak meg a papok és 1956-tól a hívek is. Egyes országokban a keleti rítusú egyházak hatására szokássá vált a *Krisztus temetése* nevű szertartás végzése is, amely nálunk egyszerűbb formában 1577-ben honosodott meg és abban áll, hogy a szentsír fölé lefátyolozott Úrmutatóban imádásra teszik ki az Oltáriszentséget nagyszombat estig.

Nagyszombat (*Sabbatum Sanctum*) a szertartások alkonyat tájban kezdődnek. Mégpedig a húsvéti vigíliával, amely a történelem folyamán sok változáson ment át. A VIII. századig egész éjen át tartott és virradatkor ért véget a feltámadási misével. A VIII. és a XI. század között délután kezdtek és sötéte-

désre befejezték. Aztán délelőttre került. A tridenti Miskönyv (1570) szerint pedig a XX. század közepéig minden szertartást a reggeli órákban végeztek, csak a feltámadási körmenetet hagyták estére, ahol szokásban volt.

A húsvéti vigília, akárcsak a múltban, ma is négy részből áll. Az első rész a templomon kívüli tűzszentelést, a húsvéti gyertya előkészítését, a templomi bevonulást és a húsvéti örömeiket (Exultet) foglalja magába. A második rész az igeliturgia, amelynek hét öszövétségi és két újszövétségi olvasmánya arról tanúskodik, hogy milyen nagy csodatetteket művelt az Úr kezdetől fogva népeével. Mindegyik olvasmányt egy könyörgés követi. A harmadik rész a keresztség liturgiáját mutatja be. A pap a keresztkúthoz megy. Ha vannak keresztlendők, nevükön szólítja őket, akiket a szülők és a keresztszülők körmenetben visznek a pap elé. Ezután következik a litánia és a keresztvíz megáldása. Majd mindenki feláll és kezében égő gyertyával megújítja a keresztségi fogadását. A keresztség szentségének kiszolgáltatása után pedig a pap meghinti szentelt vízzel a jelenlévőket. A nagyszombati szertartás legfőbb része az eukarisztia liturgiája, amelynek végén minden megkeresztelt ember hivatalos arra a mennyei lakomára, amelyet halála és feltámadása által az Úr szerzett népe számára. Ezt követően felcsendül az ének: Feltámadt Krisztus e napon... Megindul a körmenet és kint az utcán folytatódik a keresztyénység legnagyobb ünnepének, a húsvétjának ünneplése.

e) A húsvétot az egyház liturgiája kezdetől fogva nyolc napig ünnepelte és ünnepli ma is. A középkor első felében magukévá tették ezt a szokást a világi hatóságok is. Ezért a húsvét vasárnaptól vasárnapig tartó munkaszünetes, parancsolt ünnep volt körülbelül a X. századig. De már nem mindenütt. A mainzi zsinat (813) például négy, a keleti egyházszakadást követő konstanzi (1094) pedig három napra korlátozta. Természetesen a nyugati keresztyénység számára, ahol 1771-ig több országban volt ünneprendezés. Ekkor Mária Terézia kérésére, XIV. Kelemen pápa az osztrák örökös tartományok és Magyarország területén is csökkentette a parancsolt ünnepek számát. Ezért lett a korábban háromnapos ünnepekből (karácsony, húsvét, pünkösd) X. Pius reformjáig (1911) kétnapos, ettől kezdve pedig a II. vatikáni zsinat által is szentesített egynapos parancsolt ünnep.

Visszatekintve a keresztyénység legnagyobb ünnepének, a húsvétjának múltjára és liturgiájára, kézenfekvő a megállapítás: liturgiáját a II. vatikáni zsinat újjászervezte és egységgé tette. De az időpontjának újjászervezése és egységesítése még várat magára.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat *két példányban* (egy másolattal) és a szabvány-nak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat és illusztrációkat nem őrizünk meg és nem küldünk vissza.

ANGELUS SILESIUS

Angyali vándor

(Részletek)

Azt hiszed, fõnn az égen egyetlen nap ragyog,
én pedig mondom néked, hogy sokezer van ott.

Annyira bennünk élõ és közös az öröklét:
nem vált meg semmi attól, hogy te is örök légy.

Az idõt te csinálod: érzékeid az óra:
állítsd le billegõjét, megáll az idõ sodra.

Krisztus, ne menekülj: meg kell feszítsenek,
másként nem éred el soha a mennyedet.

Krisztus, legyél gyerek, de teljes szívedbõl
s tiéd e mennyország már itt lenn a földön.

Nyíl ki, fagyott Krisztus, a május nyitja ajtód:
örök halott maradsz, ha ki nem virítasz most.

Hiszitek-e vagy sem: én némán-süketen
csak az örök ígét, csak azt figyelem.

Nem a kenyér táplál, mert mi benne éltem,
Isten örök szava, a szellem és élet.

Lényegbeli ember, akár az öröklét:
annak külsõ dolgok nem verik föl csöndjét.

Az öröklét leszek, ha idõmbõl kilépek
s magamba sűríttem az egész istenképet.

Én csak sugár vagyok, az örök nap az Isten.
természet parancsa, hogy magam dicsõítsem.

Oly nagy vagyok, mint Isten, õ oly kicsi, mint én:
nem állok alatta s õ nem kerül fölem.

Istenben minden Isten: egyetlen kis féreg
Istenben éppen annyi, mint ezer istenlélek.

Isten háza vagyok, és szívem szentélye
akkor a legszentebb, ha üres a mélye.

Amit az angyal tud, az nekem nem elég,
engem tovább röpít az ismeretlen ég.

Nem vagyok „én”, se „te”: énem te vagy nekem:
ezért csak szív szerint tisztellek, Istenem.

Nincs más csak te meg én: ha nem volnánk mi ketten,
összerogyna az ég, Isten nem volna Isten.

„Akaratod szerint” — kérjük könyörögve,
s nézd, nincs akarata, csak az örök csöndje.

Vesd el a véletlent, a hamis látszatot:
légy egész lényegi, festéke-ledobott.

Kezdeténél a víz világos és tiszta,
nagy veszélyben van az, ki nem a forrást issza.

Mi értéke lehet, mi kívüled való?
A ruha nem ember, a nyereg nem a ló.

Mária kell legyenek: ha Istent megszülöm,
boldogságban éltet innen s túl az időn.

Nem te állsz a térben, tebenned él a tér!
Zárd ki magadból és az öröklét elér.

Isten szavát hallja, aki magában ül,
tagadd el, de te is téren-időn kívül.

A lélek két szemű: egyikkel az időbe,
másikkal nem tekint csupán öröklétre.

A legnagyobb csuda mégis az ember itt:
Isten s ördög lehet a tettei szerint.

Lelkem mélyeiből szüntelen átkiáltok
Isten mélyeibe. Mélyebben melyik tátong?

Az idő öröklét, az öröklét idő:
egymástól a kettő el nem rekeszthető.

Megszülethet Krisztus ezerszer Betlehemben,
ha benned nem: maradsz örökre elveszetten.

Az Isten lényege nincs benne semmiben:
mégis szükség, hogy az ördögben ott legyen.

Az égen a madár, a kő a földön pihen,
hal vízben él: Isten kezében szellemem.

Isten merő semmi, nem érik ujjaid:
minél inkább fogod, annál inkább szökik.

Isten még sose volt és nem is lesz soha:
marad világ után s előtte is maga.

Földön a szeretet a leggyorsabb dolog:
egy pillanat alatt a mennyig föllobog.

Füst az időbeli. Házadba engeded
s bizony kimarja a lelki szemedet.

Nincs előtt és után: mi holnap megtörténik,
az Isten szemei öröktől fogva nézik.

Amit külső szemed itt lát, ez a rózsza,
Istenben is virít örök idők óta.

Neki miértje nincs, virágzik, mert virág;
magára nem tekint, nem kérdezi: ki lát?

Nem rá hull az eső, a nap nem őt süti:
téged se magadnak teremtett valaki.

Az Isten az, ami s én vagyok az, ami:
de ki őt vagy engem: mindönket ismeri.

(TORNAI JÓZSEF fordítása)

Szeretet és jog

Az ember társas élete nem merül ki az én-te viszonyban, nem korlátozódik a kiscsoport tagjainak kommunikációjára. Ha „Én és Te” jellegű kapcsolat két-ségkívül kevés ember között valósulhat is meg, az „Én és Ó” vonatkozásban mindenkit kötelez a másik személy elismerése. Ám ez a magatartásforma *nem adódik magától*, nem alakul ki önként, hanem értelmi erőfeszítést igényel. A csoportképződés ösztönös életfolyamata nem választható el a közösség tudatos alakítására irányuló akarattól, azoktól a racionális társadalmi formáktól, melyekben alakot ölt a „közösségi érzés” (1).

Közösség és társadalom

A *közösség* köznyelvi jelentése nagyon sokrétű, de már Platon filozófiai műszóként használja, melynek *Arisztotelész* etikai és politikai tartalmat ad. A közösségre „az igazságosság és barátság összefonódása” jellemző. „Ámde mindezek a közösségek az állami közösség alá tartoznak, mert az állami közösség nem csupán a pillanatnyi haszon elérésére törekszik, hanem figyelmét az egész életre kiterjeszti” (Nikomakhoszi Etika, 1160 a). A századfordulón élő F. Tönnies (2) elszakítja az igazságosság és barátság összefonódását, amikor a *közösséget* (Gemeinschaft) szembeállítja a *társadalommal* (Gesellschaft). A közösség „tartós és igazi együttélés”, nem mesterségesen kifejlesztett, hanem természetes eredetű társadalmi forma. A társadalom pedig „új, mind valóságként, mind kifejezésként”. Élettelen, leginkább a géphez hasonlító képződmény, ellentétben az élő közösséggel, mint amilyen például a család vagy a nép. A közösség tagjait együttérzés fűzi össze, a társadalomban elkerülhetetlen érdekellentéteken csak a hasznosság ésszerű megfontolása emelkedik felül. A társadalom a nyilvánosság szinonimája, eltaszítja magát az egyént. A közösség azonos jelentésű a személyes összetartozással. A közösség és a társadalom összeegyeztethetlenségére valló megkülönböztetésnek ez a formája azonban tarthatatlan, mert nincs olyan közösség, amely nem ölt társadalmi alakot. „Az intézményesülés a kezdete minden olyan társadalmi helyzetnek, mely túléli önmaga kezdetét” — állapítja meg P. Berger és Th. Luckmann (3). Egyetlen közösség sem maradhat fenn meghatározott viselkedésmódokat előíró szerepek nélkül. A közösség és társadalom különbözőségének vagy ellentétének eltűlése voltaképpen egyes társadalmi szerepek egyoldalú hangsúlyozása más szerepekkel szemben.

Nem kétséges, hogy a társadalom és közösség megkülönböztetésének van alapja. Szemmel láthatóan megállapítható, hogy egyes emberi csoportok közösséget alkotnak-e, vagy véletlenül kerültek egymás mellé a csoport tagjai. Az iparosodott társadalom égető kérdése a közösség atomizálódása, a magány és a sokféle elidegenülés. Másrészt a valóság teljes félreismerése volna magát az ipari társadalmat vagy éppen a technikát okolni ezért, s valamiféle romantikus sóvárgással idealizálni az iparosodást megelőző életformát. Az amerikai társadalom életét elemző D. Riesman (4) vizsgálódásaiból egyenesen az derül ki, hogy a fejlett iparú társadalmak termelik ki a mai, modern értelemben vett közösségi érzést és igényt, melyet régebbi korokban általában nem is ismertek. Az iparosodás nem „annak idején” virágzó személyes kapcsolatokat szüntetett meg, hanem eddig még sosem tapasztalt közösségi igényeket keltett fel. A közösség és társadalom fogalmának sarkítása nemcsak elhibázott, hanem ebből eredően roppant veszedelemes is. Az ördög falra festése maga is hozzájárul, hogy az ipari társadalom csakugyan olyan lélek nélküli rendszerre váljék, mint amilyennek gyakran mutatkozik.

A mai antropológiának az a feladata, hogy múltba révedő sóhajtozás helyett legitim emberi életmegnyilvánulásként fogja fel a technikát és a velejáró társadalmi rendet — hangsúlyozza W. Pannenberg (5). Mindenképpen le kell szögez-nünk, hogy a technika nem lehet természetellenes egy olyan lény számára, melynek lényegéhez tartozik, hogy csak mesterséges körülmények között tud igazi emberi életet élni. Az emberi természet alapvonása, hogy megváltoztatja a világot, amelyben él. Nem mutathatunk rá egyetlen, állítólagosan „természetes”

életformára sem, mert mozgalmas előtörténete van mindnek, ha időközben fejlődésbe merült is. Aki későbbi nemzedékek életmódját választja kiindulási pontjául, az a korábbiak megismeréséről mond le s elzárkózik az ember jövőbeli lehetőségei előtt. Az ember a tárgyi világ szüntelenül fejlődő megművelésével és a társadalmi kapcsolatok tudatos alakításával egyre világosabban fejezi ki és veszi birtokba saját lényegét. Ez a lényeg nem a platóni-arisztotelészi „természet”, nem változatlan *tartalmi* meghatározás, hanem az antropológiai jellemzőknek (történelmiség, társadalmiság, világra nyitottság, szellemiség és transzcendencia) a változásokban kiteljesülő *azonos viszonya*.

A közösség és társadalom összeegyeztethetősége nyilvánul meg abban, hogy a szeretet ereje, mely közösséggé egyesíti az embereket, nem merül ki diffúz, rendezetlenül szétszóró érzelmekben. Mindenekelőtt *elismeri* embertársát sajátos szerepében, mint munkatársat, barátot, mint életének a társát, mint szülőt vagy gyermeket, orvost vagy beteget, kereskedőt vagy vevőt, tanárt vagy tanítványt. Csak akkor kerül valaki személyes kapcsolatba a másik emberrel, ha elismeri és elfogadja szerepében, melyben találkozik vele. Bár nem oldódik fel hiánytalanul szerepében, mégis önmagát fejezi ki általa, feltéve, hogy azonosult vele. De még akkor is komolyan kell venni, ha igazi énjét kívánja csak leplezni a szereppel, mert nem visz más út a személyiség mélyének megismeréséhez. A szeretet első mozzanata valakinek emberkénti elismerése társadalmi szerepében, támogatása és hitelének növelése, hogy ezáltal is könnyebben tegyen eleget életfeladata megvalósításának. Mindenkinek *köze van* a másikhoz — akár tudomásul veszi, akár nem. Vele együtt alakítja életét akár egy múlt hangulatban, akár egy sorsdöntő órában. A szeretethez elsősorban beleérző képesség tartozik hozzá (6), a beleilleszkedés valakinek érzelmi és hangulati állapotába, érzelm- és gondolatvilágába, ez pedig már föltételezi az ő elismerését és elfogadását.

A másik ember elismerése társadalmi szerepében jelentheti azt is, hogy éppen ez az elismerés ajándékozta meg a szereppel. Például a házasságban, vagy más, egyenjogú felek közötti szerződésben, de uralmi viszonylatokban is: vizsgák, kinevezések, iparendélyek, kedvezmények, közületi rendelések stb. által. Ezekben az esetekben, amikor az elismerés adományoz valakinek társadalmi szerepet, félreismérhetetlenül megmutatkozik az elismerés *jogalkotó ereje* — mondja W. Pannenberg. Aquinói Szent Tamás szerint (S. th. 2, II q. 58 a. 2) a meghatározott viselkedésformákat létrehozó vagy megerősítő elismerés azonos az igazságosság erényével, „mert ez magával hozza a másik elismerését” (*sed hoc importat respectum ad alterum*).

Jogalkotó szeretet

Az embertárs elismerése, mely a társadalmi szerep igénylése által az emberre mint személyre is irányul, kétségtelenül a szeretet megnyilvánulása. Ha pedig Aquinói Szent Tamás szerint az elismerés nem választható el az igazságosságtól, ha az igazságosság összefonódik a barátsággal, akkor a közösség nem állítható szembe a társadalommal, és akkor igaza van W. Pannbergnek, hogy szeretet alkotja a jogot. Valaki szerepének az elismerése személyes állásfoglalás, ez csupán akkor lehetséges, ha biztosított a személyes-emberi cselekvés föltétele, az egyén szabadságszférája, mely már a jogra tartozik. A jog szabja meg és biztosítja a társadalomban élő személyek egyéni szabadságának a körét. „Hosszabb távon nézve a közösség csak akkor állhat fenn, ha minden tagja tiszteltben tart bizonyos érdekeket (minden egyes életéhez, egészségéhez, szabadságához és tulajdonához fűződő érdekeket), vagy ha mások ilyen érdekköreit nem keresztezi erőszakosan”. A „jognak nevezett társadalmi technika” — mondja H. Kelsen (7) — éppen abban áll, hogy visszatartja az egyént „a mások érdekköreibe való erőszakos beavatkozástól”.

A személy elismerése társadalmi pozíciók, állások és tevékenységek jogszertű elfogadása. Az elismerés egymás iránt megnyilvánuló aktusaira épül a társadalmi kapcsolatok valamennyi rendszere, és csak addig marad fenn, amíg megismétlődik és újra igazolódik ez a kölcsönös elismerés az emberi kapcsolatokban. A társadalmi rend valódi támasza a társadalmi konszenzus, a közös cselekvésben részt vevő személyeknek a fennálló társadalmi értékekre és magatartási formákra, a szerepekre vonatkozó egyetértése. Ha nemcsak egyik vagy másik személy-

től, hanem magától a viselkedési módtól tagadják meg a hozzájárulást, akkor megváltozik a társadalmi élet rendje; akár azért, mert bizonyos szerepek feleslegessé váltak, akár azért, mert a bizalom hiánya új életformák kifejlesztésére készíti a közösséget. A változás említése nem cáfolat arra, hogy a jogrendben változhatatlanságra irányuló akarat fejeződik ki, melyet szintén a szeretet ereje támaszt alá. A szeretet hűségben teljeseedik ki, állhatatos, kitartó ragaszkodásban tárul föl. A hűségben kibontakozó szeretet nemcsak alkalmoszerű közösségi élménnyel ajándékozza meg az embert, hanem szilárd jogrendet is alkot. A hűség lojalitással, a közösséghez ragaszkodó és hozzá méltányos magatartással a tartósság és megbízhatóság minőségével ruházza fel a jogrendet (8). A hűség nem tévesztendő össze az elmeszesedett szerkezetek konzerválásával, hiszen nemegyszer a külső forma bátor megváltoztatása őrzi meg az eredeti tartalmat. A jogbizonytalanság megnehezíti ugyan az életet, de kikerülhetetlenek az olyan helyzetek, melyeket nem vehetett figyelembe a jogalkotás.

A közösség és társadalom belső kapcsolatának az a magyarázata, hogy a közösségnek nemcsak alapja a szeretet, hanem kifejlődésének az elve is. Ezért nincs olyan közösség, melyben nem találhatók meg a jog elemei, s ezért nincs jogrend, mely lemondhatna a személyes kapcsolatokról. A közösség „belső”, a társadalom „külső” oldala a társas életnek. Végeredményben a hűségtől áthatott szeretet fejleszti ki a közösség jogi alakját. Az egyén feltárulkozása a szeretetben alapvetően a valóság egészére irányul, nem korlátozódik egyetlen személyre, betű szerinti társára. A lényegileg nyitott szeretetnek mellőzhetetlen társadalmi dimenziója is van, melyet a II. vatikáni zsinat „politikai szeretet”-ként említ (Gaudium et spes, 75). A keresztény szeretet megvalósulásának az útja nem érzélgősség és nem az ellentétek mesterséges elsimítása, hanem — ha kell — másokért vívott küzdelem és a konfliktusok elviselése — hangsúlyozza K. Rahner (9).

Senki sem várhatja, hogy a szeretet hiánytalanul érvényesüljön a konkrét jogéletben. Nem egy jogrend szolgált arra, hogy igazságtalan hatalmi viszonyokat tartósítson. Hatalomvágy, önérdék, kizsákmányoló akarat, a győztes nyers ereje túlságosan is gyakran került előtérbe a jogtörténet folyamán. A példák meggyőzően bizonyítják, hogy hihetetlen mértékben megromolhat a jog. A hatalom és az önzés nem alkothat emberi közösséget, s csak bomlasztja a társadalmat mindenhol, ahol túlsúlyba jut. Úgy látszik, hogy a hatalom nem nyújt védelmet a korrupció ellen, a hatalomnak önmagában nincs elegendő ereje ahhoz, hogy valamiféle rendbe fogja, társadalmilag összehangolja az állandóan burjánzó érdekek és önérdékek kuszaságát (10). Mindez nem kívánja kétségbe vonni a vitathatatlan tény, hogy a jog kényszerítő rend, hogy szankciókat alkalmaz, hogy *nem mondhat le* a hatalomról. Az anarchizmus, az erőszak nélküli közösség eszméje nem reális utópia. Az ember antropológiai jellemzőire tekintettel nagyon valószínűtlen, hogy bármely társadalmi rend — még az is, mely létrehozói szerint minden kívánt előnyt biztosít az egyéneknek — mentes volna a rend megsértésének kockázatától és kényszerítő óvintézkedések szükségességétől. Nincs társadalom, mely lemondhatna a hatalomról, de olyan sincs, amely beérhetné egyedül azzal. Mert ahol az eszmények és az eszmények iránti hűségnyilatkozatok csak üres szavak, ott nem tartóztatható föl a társadalmi bomlás folyamata. „A kényszerszabályok nem tarthatók fenn egy egész közösség ellenében, ha a közösség tagjainak tettei csak véletlenül nem váltanak ki kényszereljárást” — állapítja meg A. Hägerström (11).

Az emberi közösségek kialakulása és fennmaradása az alapvető célok, értékek, elvek tiszta megfogalmazásán és működő rendszerbe foglalásán múlik, *végeredményben* tehát a politikai szereteten. A szeretet lehetőségeit természetesen korlátozzák a tényleges viszonyok és adottságok, teljes hiánya azonban a jogrend felbomlását eredményezi. Az emberek közötti szeretet hatására először a közös élet valamiféle ideiglenes formája alakul ki, melyet fejlettebb jogrend követ. A jogrend olyan intézmény, amely egy adott társadalom rendjét képviseli, igazolja és tartja fenn. Ez magyarázza, hogy miért nincs *ideális* jogrend, mely örök időkre megfelelné a szeretet kívánalmainak. A szeretet jogalkotó ereje nem valamiféle változatlan természetjogi rendszer vagy társadalmi eszmény kialakítására irányul. Nem az ideálisra, hanem az *optimálisra*, az adott körülmények mellett

legkedvezőbbnek ígérkező életforma biztosítására törekszik. Nincs ellentétben a tételes joggal, az állandóan megújuló jogi formák történelmi egymásutánjával — jegyzi meg *W. Pannenberg*. A jog történelmisége összefügg a szeretet teremtő erejével, mely minden leleményét arra fordítja, hogy a változó életviszonyoknak megfelelően mindig újabb — az ember végtelen rendeltetését inkább megközelítő — társadalmi formákat fejlesszen ki. Ilyenformán az emberek közötti szeretet a jogtörténelem kiapadhatatlan erőforrásának bizonyul.

A pozitív jog és a törvény

A pozitív jog elsősorban a közösség konkrét szervezetének alap gondolatát jelenti, és nem jogi megfogalmazását. A jog mindenekelőtt az életet irányítja, a kölcsönös elismerésen alapul és megköveteli maga iránt a hűséget. E valóságosan érvényesülő jognak kisebb részét foglalják csak jogszabályba, az élő jog mégis uralkodik az emberek életén és kapcsolatain. Az átlagpolgár jogszerű viselkedése nem az írott vagy kótáblákra vésett törvény ismeretéhez igazodik. A történelmileg kialakult jog azoknak az értékeknek, normáknak, cselekvési szabályoknak együttese, mely a tételes törvényeken és a szokásjogon túlmenően az élet minden területén lehetővé teszi a tárgyilag többé-kevésbé helyes viselkedést.

Ennélfogva az élő jog megelőzi és meghatározza az etikát is. Az etikát (a szó görög tövének jelentése: lakóhely, szokás, életmód, erkölcs stb.) *Arisztotelész* fejlesztette önálló filozófiai diszciplínává, amikor szembetalálkozott *Szókratész* és *Platón* megoldásra váró kérdésével, ami abból adódott, hogy a *polis* szokásait nem legitimálták többé az ősök tiszteletreméltó törvényei (*patriosz nomosz*), sőt úgy tűnt, hogy a szép és igaz cselekedetek „nem is a természetben, hanem csupán megegyezésen alapulnak” (*Nikomakhoszi Etika*, 1094 b 14—15). Ha az etika a konkrét jogi viszonyok intellektuális általánosításaként alakul ki, amikor kérdésessé válik az addigi társadalmi berendezkedés, akkor nem eredeztethető belőle a jog. Legalábbis nem minden további nélkül, még akkor sem, ha az etikai normák utólag alkalmazható kritériumai is a jog helyes és igazságos voltának. A jog nem azonos az ókori *nomosz* fogalmával sem (12). A kezdeti rend felbomlása nyomán a politikai és társadalmi önkénnyel állítják szembe a jog fogalmát. A jog annak a feladatnak elvi megoldása, hogy miképpen egyeztethető össze különféle egyedek önkénye s miképpen fogadható el erkölcsösnek ez az összhang. A jog fogalma nem az önkényt tartalmazza, hanem az önkény rendjét. Az egyéni önkény helyébe az együttélés alapjául szolgáló szabályok és törvények lépnek. Tekinthetjük a jog alapjának azt az erkölcsi követelményt, hogy „legyen jog”, ebből az imperativusból azonban nem vezethető le tartalmilag semmiféle jogi rendszer. A jog etikai alapvetése tehát elsősorban azt jelenti, hogy *szabály legyen* és ne önkény, másodsorban pedig, hogy *helyes szabályok* uralkodjanak, miközben a szabályok „helyességének” az elbírálása a körülmények összességétől, gazdasági, politikai és műveltségbeli tényezőktől, a jogi felek érdekeitől és célképzeteitől függ. A közösségi élet alapszöveve nem elvont-etikai jellegű, hanem jogviszonyok és jogállapotok konkrét sokasága.

A megfogalmazott jog lényegesen járul hozzá a közösségi élet összhangjának a kialakításához. A normatív törvényhozás felvázolja a meglévő vagy majd kialakuló állam alaptervét. Igazi jelentősége azonban az, hogy a tételes törvények védelmet nyújtanak a közösséget szüntelenül fenyegető bomlás ellen. Az érességébe zárkozó ember lépten-nyomon megszegi a társas élet írott és íratlan rendjét. Ha nincs szeretet, akkor eluralkodik az önző egyéni érdek. Alkalomban sincs hiány, hogy valaki csak a maga hasznát keresse, hogy félrevonuljon vagy visszaéljen társadalmi helyzetével és hatalmával. A közösségnek létkérdés, hogy hathatós intézkedések szorítsák keretek közé a különérdeket. Aki mégis áthágja a közösség alapvető rendjét, az jogainak korlátozását vagy elvesztését vonja magára. Ezáltal lesz a jogból törvény, ami a helyes viselkedés minimumát tartalmazza. A közösségi szeretet által megállapított egyéni jogokat normaként kell az emberek elé állítani, s büntetés terhe alatt megparancsolni. A törvény a társadalmilag kívánatos viselkedés alsó határértékét írja elő, a közösség zavartalan életének biztosítására azonban nem elegendő. A jogrend nem mondhat le az erkölcs segítségéről, a jogrend fennmaradásának egyik alapföltétele „a pozitív erkölcsi hajlam” (13): figyelem, tapintat, segítőkészség, megértés, lemondás és

még sok más, melynek gyűjtőneve a szeretet. A közösség felbomlását olyan magatartásformák akadályozzák meg, melyeket már nem lehet büntetés terhe alatt kötelezővé tenni.

Nyilvánvaló, hogy nem magának a jognak, hanem a törvénynek van dolga az ember bűnös énközpontúságával. A törvény a bűn ellenére is módot nyújt az emberhez méltó életre a közösségben. Az igazságos törvényeket ezért tartják mindenkor a legnagyobb becsben. Egyrészt gátolják a társadalom bomlását, másrészt a büntetés lerovása által újra beiktatják a vétkest a közösségbe. Csodára azonban nem képesek a törvények, mivel kivétel nélkül mindig csak többé-kevésbé felelnek meg céljuknak. Előfordulhat, hogy részérdekek befolyásolják magát a megfogalmazást is, netán hiányosak és nem közvetítenek a társadalom különböző rétegei és csoportjai között, vagy elmaradtak a társadalom fejlődésétől. Még egy viszonylag mozdulatlan társadalomban sem állítható föl olyan átfogó és örök életű szabályrendszer, mely előre lát minden lehetséges jogvitát és kizár minden visszaélést. Alapvetően fontos az is, hogy különösen a felgyorsult változások korában nem szabad mereven alkalmazni a jogot. Az igazságszolgáltatás alapfeladatához híven új válaszokat kell keresni és új jogot alkotni. Már *Aquinói Szent Tamás* hangsúlyozza, hogy az igazságosságnak tekintetbe kell vennie az emberek konkrét helyzetét, méltányosan kell mérlegelni érdemeiket és jogaikat (S. th. 2, II q. 58 a. 2 ad 4).

Általánosan elterjedt tévhit, hogy a részletekre is kiterjedő törvényhozás biztosítja legjobban a társadalom rendjét. Az ember mértéktelen biztonságigényéből származik ez a hiedelem, mely fetisizálja a törvényt. Nem gondol arra, hogy minél több a törvény, annál nagyobb a jogszabályok közötti ellentmondások illetve kibúvók lehetőségének a száma is. A parancsokat és tiltásokat az elkerülhetetlen minimumra kell csökkenteni, mert minden törvény korlátozza a társadalmi dinamizmusokat és e korlátozás által újabb és újabb ösztönzést ad a törvény megkerülésére. Nagyon jól látta *Szent Pál*, hogy a túlszabályozás csak a bűnt szaporítja (Gal 3,19). A nélkülözhetetlen társadalmi és jogi intézményeken kívül egyedül a *szolidaritás*, az emberi együttérzés, az áldozatvállalás és szeretet szelleme biztosíthatja a közösség fennmaradását. A jog és törvény nem szükséges rossz, hanem felbecsülhetetlen érték — csak nagyon könnyen megromlik, ha nem élteti a szeretet. Ha a törvény tiszteletét a büntetés félelme motiválja, vagy ha a jog az önértékben keresi kiegészülését és nem a szeretetben, akkor össze kell omlania a jogközösségnek — mondja *W. Pannenberg*. Az a társadalom viszont, amely nem tud felülemelkedni a törvény és kötelesség tiszteletén, berozsdásodik. Az egészséges közösség alapföltétele sok-sok személyes példamutatás, áldozatvállalás, erkölcsi tisztaság. A legprofánabb társadalomnak is be kell látnia, hogy a törvény tökéletes teljesítése a szeretet (Róm 13,10).

A szeretet egyrészt élteti a jogrendet, másrészt állandóan meghaladja. A paradoxon feloldása nem nehéz, mert az ellentmondás valóban csak látszólagos. Sajátos körülmények és viszonyok összességéhez van kötve minden egyes jogforma. Következésképpen csak a maga sajátos szituációjában felel meg a közösség igényeinek. Ez a megállapítás a helyesség vagy „jogosság” kérdését veti föl. A „jog” és a „helyes” fogalmak nem azonosak. A jog addig helyes, amíg megfelel a társadalom fejlődésének. Ebből adódik, hogy a jognak is változnia kell. Az elavult jogszabály könnyen válik a legnagyobb igazságtalanság forrásává. Az emberiség ősi tapasztalatát fejezi ki a *Cicero* által idézett jogi mondás: *summum ius, summa iniuria*, ami magyarul annyit jelent, hogy a törvény betű szerinti alkalmazása a legnagyobb igazságtalanság (De officiis, I, 10,33). A szeretet nem ragaszkodik a törvény betűjéhez, sőt, ha kell még szembe is fordul vele, hogy igazságos legyen a konkrét emberrel, a maga bonyolult helyzetében, amit sosem láthat előre a törvényhozó. Az „arányosság szerinti” igazságosság megkívánja például, hogy mindenki megkapja, ami teljesítménye alapján jár neki, „mert hiszen könnyen elképzelhető, hogy egyiknek teljesítménye többet ér, mint a másiké” — mondja *Arisztotelész* (Nikomakhoszi Etika, 1133 a — 1133 b). A szőlőmunkásokról szóló példázatba az utolsóként felfogadott munkásoknak is annyit fizet a szőlősgazda, mint azoknak, akik egész nap dolgoztak. Ezek méltatlankodnak, a *suum cuique*, az „add meg kinek-kinek magáét” természetjogi alapelv megsértését látják eljárásában. A válaszban bent van az egész evangélium: „Rossz szemmel nézed, hogy jó vagyok?” (Mt 20,15).

A jog forrása és eszkatológiai dimenziója

A lehető legnagyobb mértékben biztosítani kell olyan erők működését a közösségben, melyek felkeltik a feltétlen szeretetet. A szeretet azt jelenti, hogy embertársainkkal együtt valósíthatjuk csak meg közös rendeltetésünket. S akkor halad jó úton a jog és a szeretet, ha a társadalom közös ügyének tekinti az emberek rendeltetését: Istenre irányuló nyitottságukat. A hívó szemléletben azért van maradandósága a társadalomnak, mert túlmutat önmagán: a közös emberi rendeltetésre irányul, s így végeredményben Istenre vezethető vissza. Évezredek társadalmi tapasztalata tanúsítja a jogrend és a vallás összetartozását. E kapcsolat magyarázata az emberiség egysége, helyesebben az, hogy Isten az emberiség közös eredete és célja. Így érthető, hogy miért biztosítja az Istenre való hivatkozás a társadalom rendjét. Az emberek közti szeretet forrása az, hogy Isten színe előtt találunk egymásra.

Mély értelme van tehát, hogy a különféle népek és nemzetek Istenre vezeték vissza államuk és jogrendjük tekintélyét. Bizonyos értelemben ugyanis isteni jog minden emberi jog. Mindaddig, amíg az állami közösség jogrendjével és hatalmi eszközeivel, legalábbis egészében véve, emberhez méltó életet biztosít állampolgárainak, az ember lényegéből fakadó szükségsszerűséget realizál. Ennyiben összhangban van Isten akaratával és élvezi annak az isteni parancsolatnak a védelmét, hogy a jogszerű hatalmának engedelmességni kell. Ezért az állami törvények megtartása lelkiismereti kötelesség lehet, akár önmagában véve (mert lényegében megfelel a közjónak), akár közvetve (ha a törvény elleni lázadás lerombolná az állami közösség rendjét). A hívó, ha feltárul előtte Isten, feltétlenül közösségre van kötelezve. Az egyén csak a többivel együtt élhet rendeltetésének s csak velük együtt állhat meg Isten előtt, mert „öröke testvérének” (Ter 4,1–13).

Abból azonban, hogy az emberi jog legvégső forrása az isteni jog, nem következik, hogy valamely konkrét állami közösség rendje Isten közvetlen rendelkezésén alapul. A teremtmény sosem állapíthatja meg végérvényesen az isteni jogot. Láttuk, hogy a jog lényegileg változó, akkor pedig változnia is kell. A megfogalmazott jog emberi mű, emberi nyelven fejezik ki, bizonyos történelmi-társadalmi helyzetben, a közösség akkori érdekeire való tekintettel, amit Jézus is tudomásul vesz: „Mózes keményszívűségek miatt engedte meg, hogy elbocsássátok feleségeket” (Mt 19,8). A legalizmus, a törvény betűjéhez való ragaszkodás alaptévedése az, hogy bizonyos törvényekben és parancsokban egyszer s mindenkorra lefektethető az isteni jog. Az isteni jog is keresztülmegy a pozitív jog összes történelmi változásán. Az isteni jognak köszönhetjük a szeretet alkotó leleményét, amely szakadatlanul újabb és megfelelőbb jogi formákat állít elő. Bár az emberi jog forrása az isteni jog, amely azonos Isten emberszeretetével, egyetlen valós jogrend sem biztosíthatja az ember rendeltetését, a teljes közösséget Istennel és az embertársakkal. A társadalmi berendezkedések ideiglenesek, mert a jogalkotásban hatékony szeretet sem vált meg a bűntől. A jog szabályjellege, a törvény kényszerítő ereje nem mellőzhető. A jogszabályok rendszere esetről esetre megakadályozhatja ugyan a társadalom felbomlását, de nem tudja egyszer s mindenkorra meggátolni.

Ennek ellenére sem nélkülözhetjük a tökéletes társadalom eszményét, mert ez lényegileg tartozik hozzá az ember rendeltetéséhez. A történelem egyértelműen bizonyítja az *ubi societas, ibi ius*; „ahol társadalom van, ott jog is van” mondás igazát. Az ember azonban sosem elégedett a tényekkel. Mindig olyan állapotokra vágyott, amelyekben igazságos uralkodók kormányoznak s még szankcióként sem kell erőszakot alkalmazni valakivel szemben. Mindig voltak álmodók, akik hittek a szabad és kényszerítől mellőző társadalom kialakulásában, hittek a fejlődésben, mely megszünteti a jogot és az államot mint hatalmi szervezetet. Nem fáradtak bele az aranykor várásába és hirdetésébe:

mely nem fenytéstől
s törvénytől, hanem önként folyt becsületben, erényben.
Félelem s megtorlás nem volt, felszeggett érc
bősz szót nem mutatott, a tömeg nem nézte riadtan
esdve bíróját, bírátlan volt kiki biztos.

(P. Ovidius Naso: Átváltozások. Devecseri G. fordítása)

A társadalmi pesszimizmus szemében az aranykor a múlt örökre elveszített paradicsoma. A társadalmi optimizmus a jövőbe helyezi azt. Az aranykor azonban mindkét esetben illúzió, vágytól vezérelt gondolkodás terméke — mondja H. Kelsen (14). De igaz-e, hogy a vágytól vezérelt gondolkodás mindenképpen rossz tanácsadó?

Izrael népe a tökéletes emberi jogrend alakjában gondolta el Isten leplezetlén feltárulkozását. Ennek az eljövendő kinyilatkoztatásnak a foglалója Isten szövetsége Izraellel. Más népekhez hasonlóan eleinte ők is földi aranykorszakként várták a tökéletes közösséget, melyen egy Dávid házából származó fejedelem, a Messiás, görögösen a Krisztus fog uralkodni. A babiloni száműzetés után a jövő új reménye bontakozik ki, új ég és új föld várása. A tökéletes szeretetközösség eljövételét Isten uralma alatt az utolsó ítélettel és a holtak feltámasztásával kapcsolatban remélték. Az emberiség korszaka nem a jelenlegi világ meghosszabbításaként jön el, hanem mint Jahveh „napja”. Odáig a világ és a bűn uralkodik az emberiségben. A zsidóság — kivált az apokaliptikus irodalomban — elsősorban másoknál, az istenteleneknél kereste a bűnt. Nem tudott mélyre hatolni a misztériumnak, nem fogta fel, hogy azért nem alakulhat ki tökéletes közösség a világon, mert mindenkit, Isten népét is fogságban tartja a vétek. A kereszténységnek adatott meg a felismerés, hogy a halálon át, a Jézus Krisztus halálában való részesülés által visz az út az üdvösséghez. A holtak feltámadása után következik be Isten országa a földön, bár már most igazodhat hozzá az életünk. A tökéletes közösség nem lehet emberi erőfeszítés eredménye, mégis törekednünk kell rá. Ha valaki nem látja be a teremtménység korlátait, akkor elvont eszmék oltárán áldozza föl az embert, az embernek elérhetőt fölcserélve azzal, ami csak Istennél lehetséges. A hívő keresztény bízik abban, hogy Jézus feltámadott életében részesül, s ezért már most annak a tökéletes közösségnek a világosságából él, melyben az istenszeretet fűzi egybe az embereket. Az új Izraelnek, Jézus követőinek, vagyis az egyháznak az a rendeltetése, hogy tanúságot tegyen az eljövendő szeretetközösség lehetőségéről az egész világ színe előtt.

Aquinói Szent Tamás tanításából indultunk ki, mely szerint az emberi kapcsolatok szilárd alapja az igazságosság, az embertárs elismerése. Ez az elismerés együttal a szeretet megnyilvánulása, mivel a szeretet elsősorban azt jelenti, hogy elfogadjuk, helyeseljük és előmozdítjuk a másik jogát az élethez és az üdvösséghez. A közösség nincs ellentétben a társadalommal, mert a szeretethez hozzátartozik a másik *jogának* az elismerése a szabad döntéshez, élete vitelének szabad alakításához és a szabad gondolkodáshoz. A jogrend megvédelmezi és elrendezi ezt a szabadságot, felállítja azokat a szabályokat, melyek szerint kinek-kinek föltétlenül tisztelnie kell mások jogát és önállóságát.

Az egyház mint Isten népe emberi közösség. Isten jogát népével szemben Ő maga biztosítja. A Szentírás a „szövetség” (házassági), a „gyermekség”, a „gyermekkéfogadás” jogi fogalmaival fejezi ki ezt a jogviszonyt. Ezenkívül „gyülekezetről” (tanács), „szolgákról” és „szabadokról”, „bírósi hírnökökről” (apostolok) és „tanúkról” (mártírok) beszél, s fölöttébb gyakran „ítéletéről”. Isten üdvösséges tettei az emberrel jogi eljárásnak mutatkoznak, ami Isten ember-szeretetére épül. Isten szereti az embert, mert szabadsággal ruházta fel. Ennek következtében Isten népének tagjai jogviszonyban vannak egymással. Nem létezhet sem „nép”, sem „közösség”, sem „szövetség”, de még „szentség” sem jog nélkül. Jézus Krisztus történelmi egyházának lényegi alkotója, belső mozzanata a jogrend. Beláthatatlan következményekkel járna az olyan igyekezet, mely meg akarja „tisztítani” az egyházat a jogtól. A közösség ezen a téren sem állítható szembe a néppel. Az egyének jogának védelme, ami együttal a közösség rendjének biztosítéka, nem egyoldalú jogi szemléletre valló követelmény. A jogrend az egyházban nem más, mint a szeretet tanúsítása az emberi társadalom és jogrend előtt — legalábbis ez lenne a küldetése és rendeltetése. A szeretet egyháza pedig már csak azért sem játszható ki a jog egyháza ellen, mert a szeretet palástja alatt kivételes gyorsasággal terjed az igazságtalanság. Isten népének történelmi küldetése a szeretet elsőbbségének hiteles bemutatása a világnak. A szeretet primátusát azonban csak a jogrend biztosítja.

Hivatkozások: (1) A. Adler: *Sinn des Lebens*, Wien 1933. 25. o. — (2) F. Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmstadt 1970. — (3) P. Berger, Th. Luckmann: *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*, Frankfurt 1969. 59. o. — (4) D. Riesman: *A magányos tömeg*, Budapest 1968. 72. o. — (5) Tanulmányom egyik fő forrása W. Panzenberg: *Was ist der Mensch?* Göttingen 1976. című műve, kiváltképp a 67–76. lapok. — (6) R. L. Katz: *Empathy. Its Nature and Uses*, New York 1963. — (7) Nagyon sok hasznát vettem a Varga Csaba szerkesztésében megjelent összeállításnak: *Modern polgári jogelméletek*, Budapest 1977. H. Kelsen: *A jog mint sajátos társadalmi technika* című írását ebben olvastam: 9. o. — (8) G. Simmel: *Soziologie*, Berlin 1958. 438. o. — (9) K. Rahner, H. Vorgrimler: *Teológiai kasszótár*, Budapest 1980. 208–209. o. — (10) Hankiss E.: *Társadalmi csapdák*, Budapest 1979. 136–137. o. — (11) A. Hägerström: Varga Cs.: i. m. 98. o. — (12) G. Kittel: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart 1942. 4. k. 1016–1029. o. — (13) A. Hägerström: i. m. 100. o. — (14) H. Kelsen: i. m. 11. o.

RÁBA GYÖRGY VERSEI

A hírnők

IN MEMORIAM RÓNAY GYÖRGY

Szívtől szívig mint háztól házig
haladt s vonultak rajta át
s ez a menete volt a kongatás
tűzre zöldártra dáridóra
mindegy kongassatok
asztalfán falon csontokon
hangolni ünnepi dióra
verjetek az egy hangotok
vagytok csupán ezt az üzenetet
hordozta mind bukácsolóbban
hisz föl-fölvetette a száműzöttet
szárnya s húzta az idegen súly
vendég nevén sok angyalgazda
a miértékért szólogatta
mert jó mulatság röpködőnek
békés makkolás elvarázsolt
szemnek mely nem jár sose máshol
csapongni túrni úgy ahogy
belenőttek rájuk szabott
szerep örök dél-idejébe
aludni nyitott szemhéjuk alatt
ám akinek a föld kolonca
s nem juthat ó-honába vissza
feltört lábbal légszomjasan
köpködi a torkára alvadt
hír vércsomóit és virrasztva hunyt
szemmel tartja nagyobbbnak egyre
a tudást amely botorkálni verte
Cikázva sorsunk szöcske-magasában
ezért kellett szeretni bátran
vackunkon tipródva a porban
ezért kellett szeretni jobban

Próbaidő

Ami itt megesett
csak mi meg én
Azontúl zajok zörejek
Kövek és testedény

Próbaidőül rózsalángok
A sár rejtett mellékletül
Ahogy fújja a foghatatlan
láthatatlanná feszül

Emlékek és gondolatok

1938 szeptemberében történt: egy szeminarista barátom elküldte nekem *Az isteni miliő-t*. Egy példány volt a zöld borítólapos sokszorosítások közül, amelyeket Max-Henri Bégouën grófnő készített. Ez a barátnőm, spontán kezdeményezése révén, így lett kiindulópontja azoknak a kiadásoknak, amelyeket — tizenhét évvel később — megjelentettem a P. Teilhard-ral való találkozásom után. (A szerző itt az 1955-tel kezdődő kiadásokra utal. — A ford.)

E káprázatos könyv olvasása bennem lelki sokkot okozott. Kiráncigált abból az alagútból, amelybe tízéves tomista tanulmányok után keveredtem, vagyis abba a biztos meggyőződésbe, hogy a középkori filozófia és teológia — mivel még nem ért el hozzánk az *aggiornamento* — olyan nyelven beszél, amelynek már nincs visszhangja korunkban. Az egyházat a múlthoz láncolták, miközben az emberiséget a tudomány egyre sebesebben ragadta a jövő felé.

Egyik professzorommal megpróbáltam megértetni ezt a helyzetet. Válasza végleg kettévágta a hidakat: „A tudomány elmúlik, a teológia megmarad!” Vádkító világossággal láttam meg a baj okát. Egyes tomista teológusok olyan tévedhetetlenséget tulajdonítottak maguknak, ami a tanítóhivatalt illeti meg, mint a lényeges igazságok legfőbb őrét. Nem is tudatosítva, hogy leszűkítik és helytelen útra terelik Szent János nagy revelációját, meg Szent Pál leveleinek ki nyilatkoztatását az Egyetemes Krisztusra vonatkozóan, ezek a teológusok csak erősítették a Szent Officium diktatúráját, ahol a följelentők egyre szaporították az elítéléseket. „A filozófia eldöntötte: semmi sem mozoghat... a vallás tiltja, hogy bármi is mozogjon...” Ilyen helyzetben voltam, s nem is sejtettem, hogy Teilhard is ilyen helyzetben találta magát abban az időben, amikor (1920-ban) megírta a *Jegyzet a Haladásról* című tanulmányát, mely ezekkel a sorokkal végződik:

„Aztán föltekint az új teremtmények számára készülő terekbe, szívvel-lélekkel, megerősödött hittel ismét annak a Haladásnak szenteli magát, amely magával sodorja, vagy el is söpri azokat, akik nem akarnak tudni róla. Egész lényét vibrálni készíti a vallási élmény, s a föltámadott, de most még előre nem is sejthető nagy Krisztus felé kimondja ezt a hívó szót, a hit és az imádás fenséges hódolatát: „Ó, ismeretlen Istenem!”

Amikor *Az isteni miliő-t* olvastam, lelkem legmélyén ragadott meg ez a „vibráló vallási hódolat”.

Ki lehet egy ilyen könyv szerzője? Csak a nevét tudtam megállapítani: Teilhard de Chardin.

Kérdésekre csak a következő év januárjában kaphattam választ. Közben elszakadt az az utolsó szál is, amely még megkötötte szabadságomat: elvesztettem edesanyámat. Hosszú évek óta az ő ápolásának szenteltem életemet.

Fájdalmas magányomban nem láthattam előre, nem is sejthettem, milyen lesz a jövőm. Pedig Isten — a még homályban maradó előkészítő útjain — már Teilhard-éhoz kapcsolta az én lelki sorsomat. A végtelenül finom fonalú, gondviselészerű hálók egyikében mozogtunk már, amelyet a világ semmiféle ereje szét nem szakíthat. A találkozásnak meg kellett történnie.

1939 január végén meghívót kaptam egy baráti házaspártól, akit érdekeltek a Természettörténeti Múzeum előadásai.

Megilletődötten olvastam:

*A burmai új ásatásokról tart előadást
Pierre Teilhard de Chardin*

A párizsi Teilhard Alapítvány főtítkárnőjének és a Seül Kiadónak engedélyével közöljük ezt a visszaemlékezést, mely Szekeres Attila *Le Christ cosmique de Teilhard de Chardin* című könyvében jelent meg (59–81 old.). (Textes rassemblés et présentés par Attila Szekeres. Aux Éditions du Seuil, Paris, 1969. 435. old.) — A cikket Teilhard de Chardin halálának — 1955. április 10. — huszonöt éves évfordulója alkalmából közöljük.

Tehát Az isteni milió misztikus szerzője a tudománynak szenteli magát. Ez annál inkább felcsigázta kíváncsiságomat, mert édesapám — mérnöki és feltalálói pályája során — minden kutatómunka iránt felébresztette érdeklődésemet.

Nagy lendülettel mentem a múzeumba. A terem zsúfolásig tele volt. Teilhard bemutatkozott, egyszerűen, igen egyenes tartással, nyílt tekintettel.

Szerényen, szabatosan, lelkesen beszélt az új ásatásokról, mialatt a vetítővászonon megjelentek az ismertetett helyek látképei. Ezeket többször fordítva tette be a gépet kezelő személy. Teilhard — 'a türelmetlenség árnya nélkül — kérte, pálcájának könnyed ütésével jelezve, a klisé megfordítását. Már ekkor láthattam, mily tökéletesen fegyelmezi magát, és mekkora az a finomsága, amelyről régebben ezt írta Margit unokahúgának:

„A másik személyhez fűződő viszonyainkban sosem lehetünk elég jók és a gesztusaink sosem lehetnek elég finomak: a szelídség az első a látható erények között.” (*Egy gondolat születése*, Paris Grasset, a francia kiadás 67. lapja és a *Többlét* című gyűjtemény, Paris, Éd. du Seuil, a francia kiadás 11. lapján.)

Nem mertem odamenni Teilhard-hoz, amikor kijött az előadásról. Sok-sok barátja vette körül, boldogan, hogy találkozhatnak vele most, két hosszú pekingi tartózkodása közt.

De kissé később, azok a lényegbevágó kérdések, amelyekre választ kellett találnom, arra készítették, hogy levélben kérjek tőle beszélgetési lehetőséget.

Teilhard azonnal válaszolt. Meghívott, hogy egy márciusi reggelen találkozzunk az *Études* folyóirat szerkesztőségi székhelyén, ahol párizsi tartózkodásaikor szokott lakni.

Mihelyt csak tehettem, elmentem a Monsieur utcába (az *Études* folyóirat szerkesztőségébe). Kértem a portástestvért, hogy hívja le. Meghatottan vártam a szalonban: milyen lesz az első beszélgetés? Mi lesz a következménye?

P. Teilhard belépett, kezét tárva jött felém, szemét a szememre szögezve. Tekintetében a lángész ragyogott. Lesújtott volna ez az utánozhatatlan tekintet, ha nem ragyogott volna benne végtelen jószág is. Persze, szíve is olyan volt, mint az értelme fénye.

Kifejtettem neki, hogy az akkori lelki krízisemben mit hozott számomra Az isteni milió olvasása. Szinte türelmetlenül kérdeztem tőle: hol és mikor adhat számomra alkalmat, hogy kifejtse ezeket a meglátásokat.

Ezzel akaratlanul tapintottam a soha be nem forradt sebre. Teilhard sorsa is azoké a prófétáké volt, akik messzebbre látnak, mint a koruk, s ezért egyelőre megvetetten készítik elő az emberiséget arra, amit meg kell értenie és élnie kell majd egy fél évszázaddal később.

Teilhard közölte velem, hogy számára tilos bármiféle vallási oktatás, s hogy azt az egyedüli pályát kell követnie, amely nyitva maradt számára: tudósként kell dolgoznia. Tehát semmi reményem sem maradt, hogy vallási konferencián, vagy rekollekción hallhatom. A tudós Teilhard szabad pillanatait bizonyára leköti a sok-sok szakember és barát, s így újabb találkozások kérésére nem merem gondolni.

Amint megszólalt a déli Angelus harangja, mely az egy órányi találkozó végét jelezte, távozni készültem, elrejtve fájdalommat a búcsú miatt, melyet véglegesnek hittem. S akkor Teilhard felém fordította átható tekintetét s így szólt: „Jöjjön vissza jövő szerdán”.

Szerdáról szerdára — többé sosem szakadt meg a fonal, kivéve amikor Teilhard távoli országokban volt.

Ugyanebben a társalgóban, 1951. június 2-án, P. Jouve-nak, az *Études* folyóirat szerkesztőjének kérésére, Teilhard tollba mondta nekem testamentumát, melyben törvényesen énám hagyta írásait.

És 1954 augusztusának elején ugyanitt mondtunk egymásnak végső istenhözadót. Akkor éreztem, hogy többé nem jön vissza Párizsba. Tekintetemmel követtem, amíg csak láthattam távolodó alakját. Könnyeim csendesen peregtek.

Térjünk vissza 1939 márciusára.

Néhány látogatás után megállapítottam, hogy Teilhard lelkileg milyen magányos. Nem számítva Bégouën grófekat és baráti körüket, valamint az *Études* házának előljáróját, aki akkor P. d'Ouince volt, senki sem gyanította benne a lángelmét és az életszentséget. Csupán csak értékes tudósnak ismerték el.

Hamarosan felajánlottam Teilhard-nak a segítségemet, amiben nyilván hiánya volt: írásainak összegyűjtésére, rendszerezésére és osztályozására. Még akartam menteni ezeket az írásokat, s ugyanakkor megadni az apostolságtól megfosztott szerzetesnek azt az örömet, hogy azok kezébe adja ezeket, akiket „papi joga” alapján hivatása a hit felé vezetni.

Egyedül voltam és szabad, önként beálltam hozzá titkárnőnek. 1939 pünkösdjén azt kértem Teilhard-tól, hogy az én szándékomra mondja a szentmiséjét. A Szentlélek mindig rendkívüli hatással vonzott engem. Azt a lényeges Egységet tiszteltem benne, amely Őt — mint az Atya és a Fiú kötelékét — megismerélyesíti a Szentháromságban. Olyan lényeges Egységet imádtam, amely arra van hivatva, hogy ne csak az én életemet, hanem a Mindenségét is beteljesítse. Ezért választottam ezt a dátumot.

Teilhard nyolc órakor mutatta be a szentmisét az Études kápolnájában. Még nem ismertem a *Mise a Világ felett* szövegét; megkapott, hogy mekkora koncentrációval imádkozta a szentmisét. Érezni lehetett, hogy szemtől szemben van Istennel. Csakugyan felajánlotta neki a Világmindenséget, átszentelte a maga személyes megszentelődésével, egyesült a Világmindenséggel, amikor áldozáskor magához vette Jézus Testét és Véréit. Mozdulatainak és szavainak józan súlyossága mutatta, hogy teljesen tudatában van papságának, s annak, Akinek jelenlétében misézett.

Akkoriban közöltem bizalmas barátaimmal, Robert és Madeleine Danis-val azt az óhajomat, hogy Teilhard tanszéket kapjon a Collège de France-on. Úgy gondoltam, hogy ha az állami oktatás csúcsára eljut, akkor már nem lesz kitéve zaklatásoknak.

Barátaim, akik szívélyes kapcsolatban voltak M. Charléty-vel, az egyetem rektorával, ebédet adtak, otthonukban lehetőséget teremtve az ismerkedésre.

Danis-ék lakása, bútorzatának egyszerűségével egyike volt a legelragadóbbaknak, amelyeket valaha csak ismertem Párizsban. Két, igen biztos ízlésű művész alkotta, miközben együtt kutatták-keresték a szépet. Madeleine festő volt és költő. Hű barátja volt Abbé Brémond-nak, akiről mesteri képet készített. Robert a Szépművészeti Főiskoláról jött, a Műemlékvédelemnél futott be karriert, a felszabaduláskor pedig de Gaulle tábornok a Francia Építőművészet igazgatójává nevezte ki.

A lakás gesztenyefákkal borított kertre nyílt, egyik oldalán pedig kilátást engedett a Szent Sulpice templom tornyaira.

Mialatt odafelé mentünk, Teilhard, arra az időre emlékeztetett, amikor az első világháború után itt a közelben lakott, a Vieux-Colombier utcában.

Ez olyan nap volt, melyet szeretnék újra átélni.

Teilhard vidáman, szellemesen azonnal sziporkázóvá tette a társalgást. Charléty, akit azonnal meghódított a szerzetes, szellemesen vitte tovább a társalgást. A gyermekkor kristálytisza üdesége, melyet megőriztek magukban, közelivé és áttetszővé tette őket egymás számára.

Az az étkezés fényes ünnepként marad meg emlékezetemben. A szellem teljes kielégítettsége, a szív kitárása a meleg barátságban, a minket körülölelő szépség mosolya, a napsütötte asztalt díszítő rózsák égő színe, mely jól illett a Nevers-i porcelán kékjéhez: mindez hozzájárult a különlegesen örömteli hangulat megteremtéséhez.

De figyelmem közben nem pihent. Első alkalommal ebédeltem Teilhard-ral. Kíváncsian tanulmányoztam, miként viselkedik a világban.

Ma is látom: egyszerű volt, közvetlen, mindenkinek mindene, vagyis figyelmes mindenki szavára. Érezni lehetett, hogy a jó nevelést inkább a szívében őrizte meg, mint szokásaiban.

Észrevettem, hogy mily mértéktartó és józan az étkezés során. Ez olyan ember jellemzője, aki teljesen ura önmagának. Később megtudtam, hogy misztikus útja vitte rá az anyag lelkivé tételére. Attól a naptól kezdve tudtam, hogy használja az anyagot, de az nem uralkodik fölötte.

1939 június végével elközelgett Teilhard számára a Kínába indulás... Utolsó látogatásomkor megmondtam neki előérzetemet: „Elkerülhetetlennek látom a háborút. Ön csak néhány év múlva jöhet vissza”. Előre látva, hogy hány harcostársának lenne majd szüksége az ő jelenlétére, igyekeztem rávenni, hogy késleltesse az indulását.

Figyelmesen meghallgatott, néhány pillanatig gondolkodott, azután válaszolt: „Megígérem Önnek, hogy még az eddiginél is jobban figyelek mindarra, ami — elöljáróim, vagy az események révén — mutatná, hogy elhatározásomat meg kell másítanom.”

Semmi sem történt. De mert nem tudtam megakadályozni, hogy a búcsúzás-kor szomorúság szüremkezzék szavaimba, még aznap este levelet írtam neki, hogy nyugodt szívvel induljon el.

Erre a levélre 1939. június 21-én válaszolt:

„Kedves Kisasszony és Barátnő!

Nagyon köszönöm utolsó hosszú levelét, mely számomra a legjobb útravaló. Ha Bégouën asszony adott, már Önnek *A Mise a Világ felett* című írásomból, látni fogja, hogy a papság totális funkcióját pontosan úgy fogom fel, mint Ön. (...) S köszönöm, hogy azt mondta nekem: örömben és békében induljak el. Erre a szóra van szükségem; s hiszem, hogy Isten éppen az Ön révén mondja ezt nekem. Remélem, hogy nemsokára visszajövök, készebben és kevésbé méltatlanul, ha csakugyan vár valamit tőlem.

Önnel vagyok Őbenne

Teilhard.”

Csak hat év és tíz hónap múlva láthattuk viszont egymást.

Teilhard az Atlanti-óceánon át utazott el, átment Amerikába s megállt Berkeley-ben, Kaliforniában, hogy tudós barátaival találkozzék.

Önnét érkezett hozzám újabb levele:

1939. június 28.

Tegnap kaptam meg az Étang-ból (július 17) írt levelét, és New Yorkban is, a Versailles-ból küldöttéket. Milyen jó Ön, hogy így ír nekem, közli velem gondolatait, amelyek megvilágítják és alátámasztják az enyémekeket. Számomra nagy erőforrás, hogy Ön olyan intenzíven élt azokból a meglátásokból, amelyeknek hatalmas erejét — tehát egy bizonyos pontig minden veszélyét is — tapasztalatból ismerem. (...)

Természetes, hogy érezze azokat a nehézségeket és kockázatokat (az Élet minden valódi előrejutásában elkerülhetetlenek), amelyek között Ön előre halad. Azt merem mondani, hogy a veszélyt minimumra csökkenti az az egyszerű tény, hogy Ön ezzel tisztában lévén, alázatosan kéri Istentől, hogy vezesse magát. — Abban a — viszonylag alsóbb — régióban, amelyben mozgok, a következő szabály irányít: nem kell félni lényeges tévedéstől, ha belső magatartásomnak az az eredménye, hogy hűségesebbé, figyelmesebbé, szenvedélyesen odaadóbbá tesz az emberek és emberi feladatok iránt, s ugyanakkor egyre inkább elvon önmagától. Ezt a szabályt kissé magasabb síkra áttéve, azt hiszem, nem veszélyeztet semmit sem, ha az Önt éltető szellem emberileg (a szó nemes értelmében) még előbbé teszi s ugyanakkor jobban ragaszkodik ahhoz, ami Krisztus lényegét alkotja: fizikailag valóságos személyéhez, istenségéhez, az Egyházban és az Egyház általi megnyilatkozásához. — Amik a „magas misztikát” veszélyessé teszik, azok az eltávolodások, amelyek szem elől tévesztik (éppen annak ellentétéként, amit Ön már kezében tart) az Anyagot, vagyis egyrészt a velünk együtt növekvő Világ fizikai feltételeit, — és másrészt a minket fölemelő Megtestesüléssel (az Egyházban jelzett) fizikai föltételeit. Az „Anyag”-nak valódi misztikája megköveteli, hogy „ultra”-emberek és „ultra”-keresztyének legyünk: logikusan kényszerít bennünket arra, hogy magas fokon realisták legyünk és vég-sőkéig hozzátapadjunk a keresztyén kibontakozás történeti és vitális feltételeihez. E kettős szempont önmagában hordja szabályozóit — föltéve, hogy mindvégig hűek maradunk hozzá.

Utazásom normálisan folyik. Fizikailag most igen jól vagyok. A bronchitis nem tudott ellenállni az Atlanti-óceánnak. Csak sok volt a háborgás. Vajon lesz-e lehetőségem gondolkodni-elmélni, amikor Kínába érek?... Íme, itt van az a pillanat, amikor rá kell hagynunk magunkat az eseményeknek, — a „nagy Egyesülésnek”. Augusztus 5-én szállok hajóra, — ez annyit jelent, hogy augusztus vége felé érek Pekingbe.

Hűségesen és köszönettel:

P. Teilhard.

A háború épp akkor tört ki, amikor Teilhard Pekingbe érkezett. Folytatta tudományos munkáját, s várta, hogy rendi előjárói rendelkezzenek: visszatérjen-e Franciaországba.

Októberi levelém csak decemberben ért el hozzá. Azonnal válaszolt december 7—8-i dátummal:

Boldogan kaptam meg október 30-i levelét, amely már várt híreket hozott. Nagyon örülök, hogy visszatért Párizsba, — és még inkább boldogít az, hogy továbbra is a fényben él, amint erről biztosított soraiiban. Óriási erő van az Egység érzékében vagy érzelmében — és még sajátosabban azoknak a szerves kapcsolatoknak érzékében és megérzésében, amelyek a Szellemet az Anyag-hoz kapcsolják. Csakhogy ugyanakkor éppen veszélyes energia is. Önnel együtt kérem az Urat, hogy segítsen minket meghatározni (mind gyakorlatilag, mind elméletileg) ezt az energiát és jól alkalmazni magunkban és magunk körül. Csak ugyan ennek növekvő „kinyilatkoztatásában”, ebben az irányban látom eljönni az Isten Országát. Ugyan szükség volna-e annyi misszionáriusra, ha egy kissé ragályszerűbben terjedő kereszténységet tudnánk kifejezni? S az október 27-i igen szép Enciklika nem lenne-e még igazabb, ha a klerikusok (papok) elismernék, hogy igen sok ember azért hagyta el az Egyházat, mert az Egyház már nem adta nekik azt az ideált, amelyre vártak?... Sokat gondoltam ezekre a dolgokra a lelkigyakorlatom során, amelyet most fejeztem be. S világosabban látam, ahhoz, hogy a „Pán-Krisztusi-Látásba” (amint Blondel szereti mondani) minden éltetőnedvet beleárasssunk — és semmi szétolvadó elemet sem a panteizmusból, ehhez egyáltalán nem elég meglátni, hogy a valódi egységben az elemek személyesen teljeseznek ki, ahelyett, hogy szétolvadnának. Ezenkívül még két dolgot kell hangsúlyozni: az első az, hogy mindenkinek a maga életében arra kell törekednie, hogy „személyi” valóságának maximumát adja át a legfelső Központnak, — s ezáltal a szemlélődésnek olyan sajátos és fáradságos erőfeszítését kezdi el, amely Istent „tisztá állapotban”, az érinthető dolgokon túl igyekszik megragadni; — a második pedig az, hogy Isten végeredményben csak a Világ birtoklásán túl érhető el, de nem a látható dolgoknak valamiféle tagadásával, hanem „átfordításával” (talán így is fordíthatnánk: „színeváltozásával”). Főleg ennek az átfordításnak eszméjét kell fölfedeznünk a vágynak és az imának fényénél. Végeredményben: az Egyetemes Krisztussal Egyesülésnek alapvető és fölszabadító magatartása rendkívül egyszerű, de ugyanakkor igen-igen gazdag és finom aktus. Új Misztikába kell szintetizálnia a régi misztikának minden eredményét. Segítsük egymást ennek fölfedezésére, amint ön mondja, egyre nagyobb tisztasággal, hűséggel és reménységgel. Egyre inkább meg vagyok győződve, hogy a Világegyetem előrehaladása mindjobban összpontosul a szeretet aktusának folyton növekvő kibontakozására és megfogalmazására.

Már nemigen tudom, hogy mikori dátumú volt a legutolsó levelém, bizonyára a háború előttről. Ez az óriási esemény fölfüggesztette minden tervemet: — várakozó állásponton vagyok. Itt munka is akadt: két kutatási központ életét kell fenntartanom, — s az egyiket talán át is alakítani egy szép jövőt ígérő szervezetté. Ezentúl is közölhetem tudományos tanulmányaimat. S ugyanakkor megvan a nyugalom és a szükséges folytonosság, hogy tovább dolgozzam az Emberről szóló olyan munkám megfogalmazásán, amelyben — remélem — össze fogom sűríteni „keresztény optimizmusomnak” legjavát.

A levelezés normálisan folytatódik: új levél 1940. február 15-ről:

Köszönöm január 16-i levelét. Mint az összes többi, ez is fényt és erőt hozott. Az életben lehetetlen előrejutni anélkül, hogy meg ne tapasztalnánk azt az aggodalmat, hogy „pengő cimbalom” vagyunk. Mindenesetre: énem legmélyén érzem, hogy Krisztusnak — akit a tölem telhető legjobban hirdetek — sürgősen meg kell adnom nemcsak egy elgondolt, hanem átélt valóságot: s ebben oly gyakran érzem magam lemaradottnak és fegyvertelennek. Mily jó, hogy elmondhatom: mások kéri számomra azt a „szilárdságot”, amelyet csakis Krisztus adhat, amikor kinyilvánítja magát...

Tehát Ön megvigasztal. S rendkívül meghat, hogy oly sok mindenben fáradozik értem. Reméljük, hogy nem kell csatlakoznia bennem. Persze, folytatom a kifejtését és elmélyítését azoknak az eszméknek, amelyek mindkettőnknek

annyira értékesek. Az emberről megálmodott könyvem kidolgozása halad. Gondolnom kell arra, hogy a dolgok lassúsága és ritmusa az isteni befolyásnak egyik leghathatósabb és leginkább „egyesítő” formája, amely csitítja bennem azt a vágyat, hogy bárcsak már befejeztem volna (ehhez még legalább öt-hat hónapra lesz szükségem...). Szeretném már szabadnak érezni magamat, hogy egy kissé elfelejtsem a természet tudományos szempontjait és közvetlenebbül visszatérhessek a misztikus meghosszabbodásainak tanulmányozásához. Lehetetlen volna újra úgy megírni *Az isteni milió* című könyvem, amint van. Mert azt veszem észre, hogy érzésvilágomnak ilyen első kifejezésében nem bontakoztattam ki elég-
gő egy alapvető pontot: azt, hogy a minden dologban és minden dologgal való összpontosulásra (szent és annyira szükséges) irányuló erőfeszítésünk végpontján az Istent csak valamiféle „átfordulás” gesztusában érzük el. Ez a valódi *pozitív* „megsemmisülés”, amely a kibontakozásunknak éppen a legmagasabb fokából (paroxizmusából) születik meg. Arra gondolok, hogy azért támasztottam *Az isteni milió* című írással nyugtalanságot, vagy rossz érzést, mert nem eléggé húztam meg a folytonosságon belül történő ilyen folytonosság-hiányt: ahhoz a biológushoz voltam hasonló, aki hangsúlyozná az Embernek az állatvilággal való kapcsolatait, de közben nem eléggé éreztetné meg az intelligenciának és a reflexiónak lépését (döntő változást hozó ugrását, kritikus pontját). Mindezt — ha Isten megengedi — majd újra előveszem írásaimban. Ön majd segít ebben.

Életemben külsőleg semmi új sincs. Ugyanaz a rutinmunka folytatódik. Érzem, hogy az év végéig még ezzel lesznek elfoglalva. Tudom, hogy Ön és én sokat vitatkozhatnánk azokról a lehetséges előnyökről, amelyeket a Párizsba való gyorsabb visszatérésem jelenthet. Marad, hogy a tényeket úgy vegyük, amint vannak: most nem hagyhatnám el Kínát anélkül, hogy bajba ne hoznék két olyan intézményt, amelyekhez az utolsó tizenöt év köteléke fűz. Tehát nem kell-e ilyen körülmények között úgy látnom, hogy az események által éppen Jézus szava szól: „Cum senueris, alius cinget te”? (: amint megöregszel, más övez fel — és rendel oda, ahová menni akarnál). Arra gondoltam, hogy ezen a télen elmehetek egy olyan útra, mely tudományos pályafutásom szempontjából igen szükséges volna: Dél-Kínába. Ugyanazok az okok akadályoztak meg. Szolgai lekötöttség ez, amelynek bizonyára megvan az értelme, amelyet igyekszem elfogadni. Nem kételezdem, hogy kirajzolódik az út, ha eljön az órája.

Addig is boldogan érzem, hogy Ön mindig hűséges és tevékeny. Örülök, hogy látogatja Bégouën-éket, az én oly kedves barátaimat. Ugye, a nagy dolgok mindig az ilyen mély szimpátiát szülő találkozásokkal kezdődnek? Gondviselészerűen: „Ha ketten-hárman összejöttök az én nevemben...”

Nyakasan folytattam erőfeszitésemet M. Charléty-nél, hogy szervezzenek a Collège de France-on egy olyan tanszéket, amelyet Teilhard kapna meg.

Évégből elküldtem az intézet rektorához Teilhard egyik tanulmányának különlenyomatát, amely akkoriban jelent meg az *Études* folyóiratban: *A természete emberi egységek*.

Miután elolvasta, M. Charléty kijelentette: „Egészen kiváló tanulmány. Azonnal javasolni fogom a Collège de France-i barátaimnak, hogy létesítsünk egy fél-tanszéket”, amelynek Teilhard olyan nevet ad, amelyet akar. Azután pedig ő lesz abbé Breuil utóda a Paleontológiai Tanszéken, amikor Breuil majd eléri a korhatárt és nyugalmába vonul”.

Hátra volt még a Jézus Társaság beleegyezésének megszerzése.

Éppen akkor hívták be katonai szolgálatra P. d'Ouince-t, az *Études* házának előjáróját. Fölkerestem tehát helyettesét, P. Jalabert-t, aki továbbította az ügyet P. Datin-nak, jezsuita provinciálisának. Ez a két szerzetes misszionárius volt, ami — ebben az esetben — annyit jelent, hogy azonnal dönthettek. Beleegyezésük gyors volt és — szerencsére — Rómából sem jöhetett semmiféle ellenvetés, mert a háború megszüntette a postai kapcsolatot Franciaország és Olaszország között.

Diadalmas örömmel írtam hát meg az ajánlatot és a jóváhagyást P. Teilhard-nak, azt vélvén, azonnal repülőgépre száll és máris jön Párizsba.

Nem ez volt az Isten szándéka.

Teilhard-nak a távolban kellett maradnia és ott fejeznie be *Az emberi jelenség*-et.

S megkaptam 1940. április 15-i dátumú levelét, az utolsót, amelyet azelőtt írt, mielőtt a német hadsereg elfoglalta volna Párizst s ezzel lehetetlenné vált közöttünk minden levelezés.

Megkaptam március 9-i levelét, s nagyon köszönöm önnek mindazt, amit tartalmaz, mint többi hathatós segítségét és bátorítását is. Különösen megkapott az, amit arról közölt, hogy miként kezdődik az Istenhez visszatérés Romain Rolland-éknál. Igen, most a Lélek nagy szárnya suhog. De hogy a lehető leg-hűségesebben közreműködünk vele, melyik az a gesztus, amelyet meg kell tennünk, mert Isten várja tőlünk? Annak ellenére, amit Ön akkora őszinteséggel — és valamiképp: illetékességgel, tekintéllyel — mond nekem, én mégsem vagyok képes világosan meglátni. Már évek óta előre érzem, hogy lehetne külső formában is megvalósítani valamit, ami fogható módon „anyagba öntené” — és valamiféle szervezetbe fogná — azokat az eszméket és magatartásmódot, amelyeket Ön velem együtt vall és gyakorol. S minél inkább múltnak az évek, annál jobban kezdem hinni, hogy az én „funkciónak” (küldetésemnek) abból kell állnia, hogy — Keresztelő János szerény szerepéhez hasonlóan — az legyek, aki előre jelzi és várja azt, aminek *el kell jönnie*. Vagy azt sejtem, hogy ami nekem kiszabott, az egyszerűen annyi, hogy segítsen megszületni az új lelket — abban, ami már létezik. Amikor ezt mondom, nem gondolok arra, hogy ki akarnék bújni valami feladat alól. De azt gondolom, hogy amikor az Úr Jézus elénk akar tártni valami nagy dolgot, hát *á* mi legegyszerűbb, legkevésbé kiszámított erőfeszítéseinkből fakasztja fel, — anélkül, hogy mi akár csak sejténénk is. Minden nagy vallási mozgalomnak és minden fölfedezésnek ilyen a története. — Érzem, hogy bizonyos szempontokból nézve mennyire tűnékeny és elégtelen az, hogy az ember íróasztalánál fejt ki rendszereket, — kockáztatva, hogy ideológia lesz belőle. Néha cselekvésről, alkotásról álmodozom. De amikor eljutok a tények és képességeim objektív vizsgálatára, mindig azzal a végkövetkeztetéssel zárom, hogy amit — egyéni vonalamat követve — tölem elvárnak, az éppen annyi, hogy törekedjek még teljesebben „jezsuita” lenni. Ha a nagy Krisztus valóban az, aminek mi hisszük, és ha csakugyan számít arra, hogy hirdetve szolgáljam Őt, hát éppen ebben a hűségben fog engem keresni. S akkor végül meglátom majd azt a gesztust, amelyet meg kell tennem, legyen az akár egy — kellő pillanatban — kimondott utolsó szó. Mégse veszítse el bizalmát bennem. S ingadozás nélkül továbbra is serkentsen előre. Talán éppen erre van szükségem...

A brutális és világos tény az, hogy semmi lehetőséget sem látok arra, hogy közreműködjem az Ön nyári terveiben. Két fontos, „állapotbeli” feladat miatt ide vagyok kötve legalább őszig. Ne nagyon haragudjék rám ezért, és higgyük együtt, hogy ilyen hosszú késlekedések során jutunk sikerre. Persze, nem elég számszor sem mondanom, hogy mennyire meghat és erősít engem mindaz, amit értem tesz. Ha „materializálódni” kezdhet az, amiről álmodhattam, ugye ez éppen az, hogy kialakul azoknak a barátoknak csoportja, akiket ugyanegy szellem éltet és akik közé Ön is tartozik?

Tehát jelenleg minden erőmet és lehetőségemet arra fordítom, hogy előre jussak annak a könyvnek megírásában, amelyről ön is tud. (Az *emberi jelenség*-ről van szó.) Ha befejezem, hát talán éppen ez a könyv lesz az a gesztus, amelyet más tettek fognak követni. Imádkozzék, hogy sikerüljön megtalálnom azokat a szavakat, amelyekkel szeretném kifejezni és láttatni mindazt, amit — azt hiszem — én látok. A szó szoros értelmében: tudatában vagyok annak, hogy nem magamról írok, — hanem valamiféle vággyal (ilyent még sosem éreztem) azért, hogy még nagyobbnak mutassam be Krisztust, mint amilyen nagynak kell lennie a mi szemünkben. De egy eszme látomását — még ha annyira világos is — mily nehéz szavakba, mondatokba foglalni... Magának Platónnak gondolataival és stílusával kellene rendelkezni... Dehát megtettem mindent, ami tőlem telhet. Úgy gondolom, hogy nyár vége előtt befejezem. S akkor aztán a jövő évben kellene a publikálás kérdésével foglalkozni, ha lehetséges úgy, hogy személyesen Európában lennék.

Öt és fél évi mészárlás, fájdalomak és aggodalmak után végre befejeződött a háború. Újra reménykedni kezdtünk. Meggyorsítottam Teilhard írásainak terjesztését, annál is buzgóbban, mivel hírek érkeztek hozzám arról a jelentős ha-

tásról, melyet a koncentrációs táborokban tett *Az isteni milió*. Sok hadifogoly a kezükbe jutó apró papírdarabkákra másolt néhány részletet a közkézen forgó sokszorosításokból. Agóniájukban ezek a sorok hoztak számukra végső fényt és erőt.

Kis baráti csoportokban segítettük egymást ebben a terjesztésben, növekvő türelmetlenséggel várva az oly régóta halogatott visszatérés hírére.

1946 áprilisáig kellett várni, hogy megkapjam ezt a repülőpostai üzenetet:

S. S. „Strathmore” (Singapore)
1946. április 6.

Csak pár sort, hogy megerősítsem önnek: végre — érkezem! Mindenféle halogatás és ingadozás után végül is egy repatriáló nagy angol hajót kaptam, mely lehetővé teszi, hogy május első napjaiban Párizsba jussak. — Bocsásson meg, hogy szeptember óta hallgattam. Megkaptam leveleit és éreztem sürgetésüket; de mindig vártam a válasszal, hogy valami pontosat tudjak mondani a visszatéréssel kapcsolatban. S végül is csak tizenöt napja határoztam el, hogy lemondok az Amerikán át lehetséges útról. — Persze nem kell sokszor mondanom, mily sokat fog jelenteni számomra, hogy önt viszontláthatom és hosszan beszélgethetünk. — Ez az elmúlt hét év érezhetően közelebb hozott a véghez. Abból, „ami fény még maradt nekem”, szeretnék nagy lendülettel dolgozni, hogy egyre jobban nyilvánvaló legyen az „Egyetemes Krisztus”. Ön majd segít ebben.

Nagy hűséggel Öbenne
Teilhard-ja.

Május 6-án telefonáltam az *Études* folyóirat házába. Teilhard hangja válaszolt. Én hívtam őt legelsőnek. Így tehát még minden kötelezettség nélkül nekem szentelhette a másnap délutánját.

Sosem láttam ilyen boldognak és ragyogó arcúnak. Ismét itt volt Franciaországban, amelytől hét éven át távol élt. Remény nyílt számára, hogy fontos változásokat tapasztaljon az iránta tanúsított római magatartásban. Kiadhatja-e majd *Az emberi jelenség*-et, melynek kéziratát elhozta nekem?

A kapcsolat újrafelvétele folyamán, meg a hírek kicserélése után meg akartam tudni azt a mély okot, amely miatt Teilhard hűséges maradt rendjéhez, s ezért bátorkodtam megkérdezni tőle:

„Amikor az ön jezsuita rendje azt parancsolta, hogy szakítsa meg tevékenységét, nem gondolt-e arra, hogy átmeny a világi papsághoz, mely lehetővé tette volna, hogy Párizsban folytassa tudományos pályáját és következésképp azt az apostolságot, amelyre hivatva érezte magát?”

Teilhard ezt válaszolta: „Ezzel kimentem volna az én isteni milióból”. Isten kegyelme engem a Jézus Társaságban várt, s ezt a kegyelmet ott kellett elfogadnom”.

Indiszkkrét módon tovább feszegettem a kérdést:

„Néhány materialista barátnőjének pressziója, akik óhajtották az ön átpárlását, soha nem jelentett önnek kísértést?”

Rám emelve kristálytiszta tekintetét, melyben a hazugságnak az árnyékát sem láttam soha., kijelentette:

„Nem. Soha”.

Szerzetesi fogadalmakor Teilhard arra kötelezte magát, hogy „Krisztust vigye a legveszélyesebbnek tartott Valóságok közé”. A veszély soha nem érte őt váratlanul. Éppen Krisztus iránti szeretetének erejével diadalmaskodott felette.

Később, olvasva Teilhard levelezését, amelyet a halála után bíztak rám, fölmerhettem, milyen mélyes fájdalomat érzett akkor, amikor a szerzetesrendje által küldött száműzetési rendelkezés tönkretette minden reményét.

Teilhard geológiát tanított a párizsi Institut Catholique-on és lelkészként működött a főiskolákon. Tudatában volt annak, hogy a felvilágosult keresztény számára lehetetlenség megtartani a régi elgondolásokat az eredeti bűn földi paradicsomáról, ha szembesül a paleontológia új felfedezéseivel. Írt egy szöve-

get, hogy aggiornamentót ajánljon a teológusok számára. Szövege eljutott Rómába, a jezsuiták legfőbb előjárójához, Vladimir Ledochowskihoz, aki nem értette meg a problémát. Teilhard-t eretnekként kezelte s arra ítélte, hogy Pekingben csatlakozzék P. Licent-hoz, aki archeológiai ásatásokkal foglalkozott. Ekként ért véget Teilhard számára egy olyan apostoli munka, amelynek — érezte — gyökeresen szentelte magát, s amelynek már kezdtek jelentkezni a gyümölcsei.

A krízis, amely ebből származott, Teilhard számára „agóniához, viharhoz” hasonlított, képtelen volt felismerni (ebben az intézkedésben) Isten akaratát, azt az egyetlen dolgot, ami neki számított.

Örök érvényűnek kell tekintenie egy olyan fogadalmat, amelyet tizenhét éves korában tett? Vagy előnyben részesíteni azt a hivatását, hogy úgy hirdesse Krisztust, amint érett korában felismerte? Ez esetben kérje-e, hogy mentsék fel fogadalmait alól? Ekként átkerülhetett volna a világi papok közé, megmaradhatott volna az Institut Catholique-on, amelynek igazgatója, Mgr. Baudrillart meg akarta őt tartani tanári munkájában.

Teilhard a bizonytalanságot a Hittel győzte le. Azzal a Hittel, amelyet első művében, *Az isteni miliő*-ben írt le, amelyet folytonosan élt, hősiesen, egészen haláláig. Ebben a döntő órában világosan látta: minthogy Krisztus az Isten, vagyis olyan Valaki, „akinek hatalma van mindent uralma alá vetni” és aki abszolút ura a létezőknek és az eseményeknek, az elébe rakott akadályok ellenére is kiteljesíti az ő hivatását.

Ugye, hogy Istentől való függését helyezte saját szabadsága elé, amikor ezt írta a háború idején: „Amikor megkötöttél, még annál is jobban remegtem a boldogságtól, mint amikor szárnyakat raktál rám. Ó, Istenem, szívem számára a Te hatalmad akkor őlt magára teljes valóságot, amikor szembeszáll ízléssel vagy meg is öli azt”.

Teilhard 1946-os visszatérésétől kezdve legfőbb foglalkozásom írásainak másolása lett, először *Az emberi jelenség*-é, majd a többi írásáé, elkészülésük sorrendjében. Amikor ezt a feladatot vállaltam, teljesen tudatában voltam annak, hogy a holnap világának és katolicizmusának számára a legfontosabb eszmék megőrzésének és terjesztésének szenteltem magamat.

A testamentumi aktus, amellyel Teilhard az írásai hivatalos örökösévé tett (számára egy ilyen aktus elképzelhetetlen volt rendi feletteseinek beleegyezésén kívül), olyan gondviselészerű közbelépésnek volt az eredménye, mely szinte válasszként jött a szerzetes határtalan bizalmára és engedelmességére.

Teilhard teljes hitével felülemelkedett azokon az ellenállásokon, melyek művei kiadását akadályozták. Hitte és vallotta, hogy Isten elég hatalmas, hogy újra alkossa az ő eszméit egy másik szellemben.

Egy látogatásom alkalmával, amikor ilyen problémák miatt letörtnek látott, széttárta karját s az ég felé nézve ezt mondta: „Nagy az Isten” — s ezt úgy ejtette ki, hogy az isteni mindenhatóságról alkotott elképzelésemet olyan dimenzióba emelte, melyet többé soha nem vesztettem el.

„A cselekvő hit” nyilvánult meg számomra. Teilhard életművének kiadása csakis ilyen hit eredményeként magyarázható. Ez a hit már átsugárzik az 1914–18-as háborúban készített egyik írásán, melynek címe: *A misztikus miliő*. Teilhard akkor, abban a pillanatban azért szomorkodott, mert nem sikerül „ki-fejeznie azt a szót, amelybe egész életét sűrítethetné”. De főntről titokzatos biztosíték jött: „S akkor, Uram, vágyaim és erőfeszítéseim számára Te kínálsz nekem az isteni Lényeg meleg menedékét... s így szóltál: „Nézd, én vagyok itt!... Én vagyok változatlanul a nemzedékek hosszú sora mélyén, mindig készen arra, hogy jövendő nemzedékek számára megmentsem azt a kincset, amely mára már elveszett, de amit örökségként kap meg a jövő... Itt vagyok, hogy vállamon hordjam, termékennyé és békéssé tegyem alkotásodat’...”

Teilhard szüntelenül a Mester hangjára figyelt, abból a hitből élve, amit oly jól írt le *Az isteni miliő*-ben, s amely folyton meglátja „Isten csodálatos két kezét”, amint kötözi-bogozza az eseményeket minden egyes sors körül.

Amikor a Kínába száműzetés biztossá lett számára, Rivet professzor azt tanácsolta, mentesse fel magát szerzetesi fogadalmait alól s ezáltal — szabad papként — elfogadhatja a Múzeum irányítását. Teilhard határozottan ezt válaszolta:

„Ha elhagynám a Jézus Társaságot, kilépnék az én „isteni miliómból”, (vagyis arról a határozott pontról, ahová gondviselés szerűen összpontosul rajtunk a Világ belső és külső erőinek számtalan nyalábjába)”.

A jezsuita Teilhard csakis az „isteni miliójából” (szerzetesrendjéből) eredő jelet vehette számításba.

Az Isten megadta ezt a jelet:

1951. július 2-án, amint a Monsieur utca 15-be (az Études házába) mentem, a küszöbön észrevettem és megszólított P. Jouve, aki akkor — hivatalos cím nélkül — az Études folyóirat főszerkesztői munkáját végezte:

„Kisasszony, P. Teilhard Transzvalba utazik. Lehet, hogy sohasem tér vissza már. Kérje meg, hogy írásait testálja önre, mert nekünk tilos lesz azokat kiadni Teilhard halála után.”

Első mozdulatom visszariadás volt, meghátrálás. A második: visszautasításom következményeinek rendkívül világos tudata. Engem terhelne a felelősség, hogy semmibe vész egy eszmévilág, amelyről tudtam, hogy döntő fontosságú az Egyház és az emberiség számára.

Már jött is Teilhard. Azon nyomban elmondtam neki P. Jouve szavait.

Azzal a — kifelé és befelé hajló — tekintettel, mely jellemző volt rá, ingadozás nélkül ezt mondta: adjon nekem egy papírt. S egyetlen lendülettel megírta a végrendeletet, melyben rám hagyta életművét. Ezt a testamentumot oly kevéssé készítette elő, hogy megírása közben ezt mondta: „Az ön neve után írjon még néhány nevet arra az esetre, ha maga eltűnne”. Ezért javasoltam a legbensőbb barátok közül François Richaud, Jean Piveteau és André George nevét. (Attól tartottam, hogy ha Mlle Teilhard-Chambont is megnevezem, a publikálásra nem kerül sor, mert előre láttam ellenkezését. Ugyanis nem sikerült elfogadtatnom vele azt a biztos meggyőződésemet, hogy az írásokat elsüllyesztő természet-jog megsértése végtelenül súlyosabb lenne, mint az, hogy — kiadás esetén — Indexre kerüljenek.) Teilhard felnyitotta szememet, mikor egyszerű információ alakjában közölte velem: „Róma tiltja a malthuzianizmust az élet területén, de gyakorolja azt a gondolat (magasabbrendű) terén”. — Tehát kellett, hogy a szellem első jogának védelme legyen az a győzhetetlen erő, amely arra készítetett, hogy cselekedjem és legyőzzek minden akadályt.

A testamentumban lefektetett föltételek bizonyossá tettek engem, hogy:

1. Teilhard egyáltalán nem ragaszkodott írásaihoz.

Nem is vitte el őket utolsó száműzetésébe (Amerikába), hanem rám bízta azt a feladatot, hogy kérésére adjak belőlük olyan személyeknek, akiknek erre lelki szükségük volt.

Utolsó elutazása előtt sajnálkozásomat fejeztem ki amiatt, hogy semmi reménye nincs a publikálásra. A következő egyszerű szavakkal válaszolt: „Ha írásaim Istentől vannak, célba érnek. Ha pedig nem Istentől valók, nincs más, mint elfelejteni őket”.

2. Teilhard úgy írta meg végrendeletét, mint az a szerzetes, akit áthat a rendje által nyújtott „isteni milió” hitének szelleme; s abban a tanulékony lelkületben, amely elfogadta a P. Jouve által ajánlott megoldást, mint isteni útmutatást.

Még ezt megelőzően: P. Teilhard nem követte unokahúgának Marguerite Teilhard-Chambonnak ajánlatát. Hogy a P. Jouve által tanácsolt megoldásra hallgatott, az azért volt, mert ez a szerzetesrendjéből származott, és úgy látta, hogy ez a megoldás felel meg Isten akaratának egy olyan életmű jövőjére vonatkozóan, amelyet Istentől inspiráltak hitt, Krisztus nagyobb dicsőségére és korunkban az Egyház döntő irányítására.

Az így megfogalmazott testamentum elé nagy akadályt gördíthetett volna a szerzetesi szegénységi fogadalma. Ezt az akadályt elhárította az a döntés, amelyet P. Tesson hozott az Études házában tartott egyházjogi megbeszélés végén. P. Tesson ti. arra hajlott, hogy a szellem alkotásait (javait) különválassa az anyagi javaktól, ez utóbbiakat képezik a szegénységi fogadalom tárgyát; s Teilhard ismerte ezt az egyházjogi véleményt.

(Fordította REZEK ROMÁN)

Keszei Istvánról

„Miközben gyakoroltam a bünt.
néha a jót is elkövettem”...

Ez az önjellemzésre szánt versmottó áll Keszei István ez idáig egyetlen verseskötete, az *Angyali merénylet* élen. Forгатom kezemben, ujjaimmal becézem ezt a fekete papírkötésű könyvet...

Keszei Párizsban él és elfoglaltság nélkül mondhatni, hogy a nyugati magyar költészet egyik legértékesebb alakja, bár nem tartozik az ismertek közé. Jellemzése azért nehéz, mert költészete nem tipikus a párizsi irodalomban. „Nem jellemző”, különös.

A franciaországi (és más nyugat-európai) magyar költészetet a hazai olvasó egyébként is elég kevéssé ismeri. Illyés Gyula figyelmeztetésére, az „ötágú síp”, vagyis a Magyarországon kívül is gyökeredző, virágzó magyar kultúra szimbólumára, jelenére csak az utóbbi években kezdünk érdemének megfelelően figyelnünk. Az elmúlt évben a Magyar Rádió magas színvonalú elemzéssel vonta meg a nyugati magyar irodalom mérlegét, irodalomtörténészeink összegezték a főbb tendenciákat, értékeket, egyéniségeket. Béládi Miklós meleg szavakkal említette Keszei nevét is. (A magvas, elemző beszélgetés teljes anyagát a Jelenkor 1979 szeptemberi és októberi száma jelentette meg.)

Keszei, aki elég sokat közölt különböző folyóiratokban (a Magyar Műhelyben, az Új Látóhatárban, stb.), voltaképpen egyáltalán nem tartozik semmiféle körhöz, irodalmi csoporthoz. Nem mintha nem lenne igénye a közösségre. Valahogy úgy adódott, hogy az irodalmi köröknek volt ő túl megemészthetetlen falat, s a csoportok inkább kizárták magukból, hogysem befogadták volna. Viszonya a nyugati magyar avantgard költészethez a csaknem szimbolikus „dépá vu” élményével jellemezhető. Torokszorítóan ismerős az az irodalomtörténeti gesztus, amellyel a fiatal József Attilát lekezelte, s ezzel elidegenítette (az egyébként minden modernsége oly nyitott) Kassák Lajos a bécsi emigráció időszakában: — „Mágá még rimes verseket ír?”... — kérdezte az új stílus hittérítőinek távolságtartásával. Keszei esetében teljességgel hasonló történt.

Az avantgard magyar írók nagy része sokkal elfoglaltabb (és elfoglaltabb) volt a maga képviselő, konceptuális és elvont költészetével, hogysem észrevette volna nyelvi, poétikai értékeit. Keszei következetes gondolatritmusa, az asszonánchoz, a hazai tájszólás frazeológiájához visszanyúló gondos versformálásai „avitt és időszerűtlen” hagyományos verseknek tűntek sok modern szemében.

„Hagyományos vers”? Igen, sok a megőrzött nyelvi érték nála, de ezek sohasem jelentenek konzervativizmust. Inkább jelentik a gondolkodás szervességet, a „megragadhatóvá faragott” szó tisztességét, a megérthetővé emelt, összetett egyszerűséget. Versbeszéde élőbeszéd, de nem a szupermarketbeli vásárló hebegetése, hanem a Rimbaud-i látomásos utcai asszociáció szó-ragyogása.

Keszei a legvalószínűtlenebb „idegenbe szakadt” költő. A Rue Gabriel Périben, vagy a Rue Jacob-ban is a Fejér megyei szójátékokkal, jelzőkkel játszik, magyarul álmodik, verset csak magyarul gondol és ír. Makacs Kőműves Kelemen. Nála a vers-éjszakákban, a versgondolatok csöndjében épül fel az anyanyelv-fal, amely a nappalok didergő magányában, a munkanélküliség nem-va-gyok-azonos érzésében leomlik. De újra megépíti magát a nyelvből. Néha úgy tűnik, hogy már csak a nyelvben és a nyelv által él. Még a csendjében is — ahogy a sokat dicsért anyagról, a „kőről” írta —: „A némasága is tömör beszéd, / azért sürűsödött tömörre, / hogy annyi nyomatékkal, mint amennyit a súlya nyom, / kimondja magát mindörökké”.

— „Az asztal sem marasztal”... „Mondd, jó ez így, mondják ezt így odahaza, tetszik neked?” — tudakolta tőlem tökéletes nyelvi hangsúlyokkal megfűszerezett, játékban meghempergetett szó-leléményeit. Hosszú, verses vonulásaink voltak, szójátékkal zsonglörködve lépkedtünk a Szajna felé. Ő rendszerint emlékeztetből mondta verseit. Rendkívül jól érezte magát ilyenkor, szó-domi-

nóink Éluard-szerűen végtelenített dialógusaiban. Ilyenkor inni sem kellett. Az anyanyelv megtapogatásának mámore a derű könnyebb hullámaira emelt minket, mint akármelyik beaujolais-vörösbor.

Nehéz leírni őt. Fényképezni valamivel könnyebb. Van róla néhány fényképem; magasra nőtt, tétova, mackó-mozgású nagy gyerek néz róluk reménykedve, hitetlenkedő örömmel, vagy szelíd szomorúsággal. Az egyik képen, a háta mögötti buszmegálló plakátjáról, Villon-i keserőséggel villog egy reklám-felirat: „un sou, c'est un sou” (egy fillér az egy fillér). Őt éve munkanélküli. „A margónak is csak a margóján” él, ahogy írta. Szívesen dolgozna, nem rajta múlik. A legnehezebb alkalmi munkákon is túl van. Képtelen a könyöklésre, az önadminisztrálásra. *Fűró* című versében írja, kemény őszinteséggel: „Nem furakodom előre. Senkit nem fűrtam meg. / Inkább magamat fűrom a mélybe zúgó, örvénylő, csodálatos / csavarmeneteimmel”.

Verseiben különös méltóság van. Kereső, tétova tűnődés keveredik ziháló kérdésekkel, súlyos keserőséggel. Nem keresi a maga mentségét; ismeri meg-szenvedett élete gyenge pontjait. „Vergődő madár” maga is egy furcsa térben, ahol „fejfelé lefelé lóg az Isten”.

Nem egyetlen műfaj lekötöztetése, bár stílusa jellegzetesen felismerhető. Írt központozástalan szabadverset, Pilinszky tökéletesítette négysorosot, áradó vers-prózát és szonettet. Fanyar fintorként az „avantgard magyar papájának”, Kassák Lajosnak szonettben írt üdvözlést egyik születésnapjára (és Kassák elismerő szavakkal köszönte meg a szokatlan üdvözlést). Gondos versteremtő; hónapokig hordja szájában, forgatja a verset, míglen leírja.

Leginkább mégiscsak saját sorai jellemzik; „Emberemlékezet óta embernek álcázta magát... Eppen most, a Krisztus utáni második évezred vége felé: az atomhasadás és a tudathasadás évszázadában”.

Az anyanyelv, amely 27 éven keresztül megtartotta, távol a hazától, remélem, visszafogadja verseit az „ötágú síp” zenei egységébe, a magyar nyelven olvasók tudatába és szeretetébe.

DEME TAMÁS

KESZEI ISTVÁN VERSEI

Van Gogh bakancsa

Van Gogh
poklok-poklát megjárt bakancsod
a kép
rámájából nemcsak kilép
de¹ egyenest
eszméletemre ugrik
fenyegetőn agresszíven
belém tiporja magát
agyam humuszába tapossa
a földalatti éjszakát

Ó, ormótlan bakancsod
micsoda vad parancsnok
bensődben pattogó vezényszavára
szállt le veled a bányamélybe
a fülledt földalatti éjbe
hogy a Föld elítéltjeinek
a hétrét görbedő gerincek közé
a csikorgó csigolyák közé
ledobd a túlfűtött napot
sárga deliriumban izzó szellemed
ragyogó napraforgóját

Vívódó bakancsod
a mélységből bukott elő
mennyi bugyrot bejárt
de profundist kiállt
a rajz félelmetesen fehér
hätteréből nyomul előre
sötétlőn meggyűrődve

Bensőm legbensőjébe tör
nyoma örökre ott marad
mélyembe préselődve

Felmoshatják a kövezetet
felmoshatják eszméletem
viharzó bakancsod nyoma
s poklok-poklát megjárt szellemed
lábnyoma
felmoshatatlanul bennem marad.

Asztal

KOVÁCS ATTILANAK

Az asztal sem marasztal.
Most áll, de egyszer csak megindul.
Mi lappang mélye-mélyén?
Mi van, mi van az asztalon túl?

Asztalfeletti lét után tör!
Mélyén a fa többltre vágjuk.
Önként vállalta ő a törvényt:
'öbbsé lenni a korhadásig.

Fűrészfogak között őrlődött,
balta vágta, gyalu gyalulta.
Rostjai közt hegek, sebek.
Könyöklők: felfakad a múltja.

Szegek verték át, mint Jézus testét,
kínok görcsében összerándult,
de így lett asztal, így jutott el
saját magából önmagán túl.

Egyhelyben álltam, mint a fa,
saját magamnak lombosodtam,
céltalan tollú madarak
tolláskodtak lomhán húsomban.

Balta sújtson, gyalu gyaluljon,
minden porcikámban, ízemben
fürjön-faragjon a Nagy Kéz,
többé, jobbá, többé sebezzem!

A szenvedés jobbá gyaluljon,
többé lenni: a vágy úz, nem hagy.
Üljön körül a mindenség is,
könyökljön reám egy csillag.

Pillanatfelvétel egyre növekvő háttérrel

TESTVÉREIMNEK

Pillanataim múlttá égő hamuja
magam mögé rakódva
egyre magasabb hegygé gyűrődik
hunytában is lobogva.

Jön a jövő, egymás felé megyünk,
de soha el nem érem,
a múlt égő hamuhegye magaslik
arcom hatalmas háttérében.

Csoda-e hát, hogy csupa ránc vagyok?
Az idő összekarcolt.

Évezredek szédítő ormáról
zuhant ide az arcom.
A szédület, az izzó képzelet
lefényképezhetetlen.
Koponyám golója majd gurul tovább,
de a fényképkeretben

egy pillanatra, percre most megállt.
Nem akarom, hogy álljon
örökké; jó, be jó, hogy átgördül majd
az életen-halálón!

Felülmúlja sajátmagát a múlt:
csak ő a halhatatlan.
Mögöttem a múlt, fejem felett az ég,
az anyaföld alattam.

Ami kívülrekedt az arcomon,
ami nem fér el a fényképkeretben,
csak az ad sorsomnak hatalmat.

Porból vagy

Mi minden tapadt már reád:
ezer táj, tizezer világ,
Káloz pora, Párizs pora,
Pécs, Amszterdam, München pora!
Cipőd le nem kefélheted,
rátapad, mint a végzeted,
az omló földi szürkeség,
a szürke földi messzeség.
Lábaid éjt-nap moshatód,
éjjel-nappal síkálhatód,
súrolhatód a talpadat,
a por örökre ráragadt.
Belepi inged és ruhád,
rögeszmeként ragad reád.
belep téged mindenfelől,
és mindörökre megjelöl.
Hordod, mint az anyajegyvet,
lemosakodni nem lehet.
A földi csillagzat pora
bőrödről nem jön le soha!

Kolozsvári Grandpierre Emil pályakezdő évei

Szellemi szabadságharca: az írói alkatát, pályáját meghatározó élmények

A magyar realista próza jellegzetesen egyéni arculatú képviselőjének — a pályáját a *Nyugat* harmadik nemzedékével együtt kezdő Kolozsvári Grandpierre Emilnek — életművét rendkívüli mértékben befolyásolta az a szellemi örökség, amelyet a felszabadulás előtti úgynevezett középosztályból, a családjából hozott magával. Az *ember* számára nagyon sok gyötrelmet, akadályt jelentő szellemi hagyaték volt ez, de az író éppen ez a tényező tette alkalmassá arra, hogy a két világháború közötti magyar középosztály — elsősorban a mentalitásában számos dzsentroid vonást is őrző értelmiségi-középosztály — beteg valóságérzékének, hamis tudatvilágának egyik legárnyaltabb elemzőjévé váljon. Mert végül a magyar középosztály szellemi-érzelmi örökségét a saját önszermelésének kritikai tárgyává tevő szigora — életműve egyik legjelentősebb alkotásában, az 1942-ben megjelent esszéregényben, a *Tegnapban* — is erre kényszerítette. Családi környezetében — elsősorban apja személyiségében — ismerte fel először a beteg valóságérzék szimptomáit, s így a középosztály gondolkodásmódját, magatartásformáit most már egy kíméletlen lélektani elemzésben vizsgálva, ezekben a jelenségekben a két világháború közötti Magyarország tudatvilágának tágabb érvényű körtüneteit fedezhette fel. Ezek az élmények és a belőlük levont következtetések nemcsak a *Tegnap* nagy szintéziséig határozták meg és alakították az író pályáját. Olyan kihívást jelentett ez számára, amelyre egész életművével válaszolt: prózájának racionalizmusával, intellektualizmusával, realista írói programjával. Ez a realizmus egy következetes magatartásforma nála: a gondolkodásban, az illúziók nélküli szemléletmódban, az értelmes cselekvés eszközeit is látó ember magatartása.

Kolozsvári Grandpierre Emil 1907. január 15-én született Kolozsváron. A Grandpierre-család eredetét tekintve francia származású: dédapja, Charles Grandpierre Svájcban települt át Erdélybe, ahol a francia és a német nyelv tanításából tartotta el magát és családját. Nagypapja, Grandpierre Károly emlékét a családi legenda történelmi patinája nemesítette meg: részt vett a negyvennyolcas magyar szabadságharcban, harcolt Garibaldi oldalán, raboskodott Kufsteinben. Érthető, hogy annál kevesebb kegyelettel adózik a családi krónika a „sarmőr” anyai nagyapának, aki az üzlete után a felesége utolsó fillérért is elkártyázta, s utána nejét egyszerűen a lányához és a vejéhez — az író szüleihez — telepítette. Érdekes figura még ebben a rendkívül népes családi galériában Grandpierre nagybátyja, Kőházy György, aki lelencgyerekből lett szakmunkássá, majd az ecset- és kefégyártást Kolozsvárt közép-európai színvonalon felvirágoztató üzemtulajdonossá. „Regények szunnyadoztak családunk múltjában, izgalmakkal, tanulságokkal, óvásokkal bővelkedők, de mit ér a regény, amit nem mond el, nem ír meg senki?” — kérdezi a *Távolodások és visszatérések* című, az Új Írásban megjelent emlékezésében. Valóban, ez az izgalmas családtörténeti krónika egyáltalán nem befolyásolta a gyerek, a fiatalember és az író személyiségének kialakulását, irodalmi témaként is csak a hetvenes években megjelent műveibe épült be közvetlenül.

Annál sorsdöntőbb élmény volt egyénisége és egész írói pályája alakulása szempontjából a szűkebb családi környezet: a gyermek, a kamasz, majd a fiatalember már-már tragikusnak érzett, ambivalens kapcsolata a szülőkkel. Apja, Grandpierre Emil nagy tekintélyű jogász, bíró Kolozsváron, a Károlyi-kormány idején kinevezett főispán, a román csapatok erdélyi bevonulása után a kisebb-ségi magyar politika egyik vezéregyénisége. Jogászai pályáját csak a család Budapestre költözésekor, 1925-től folytatja újra. Apja hatalmas tudása, műveltsége,

erkölcsi tisztasága mögül azonban egy zárkózott, puritán, az érzelmeit elfojtó ember képe bontakozott ki az író tudatában és egy láthatatlan fal emelkedett kettőjük közé, amely nem omlott le soha. Sokszáz oldalt töltenek meg Grandpierre életművében az apja személyiségét kutató elemzések: a közvetlenül soha ki nem tárulkozó „titkot” apja végül is az 1938-ban bekövetkezett halálakor magával vitte a sírba. Grandpierre kezdetben csak a gyermekkori „traumákat” érzékeli. Édesanyja meleg szeretetével szemben — amelyet azonban a gyermeki tudatban korlátozott az a tény, hogy a nálánál több évvel fiatalabb húgával és öccsével az anyjának természetesen sokkal többet kellett foglalkoznia, — apját a protestáns puritanizmus természetellenes szemérmessége gátolta meg a fia iránti szeretet érezhető gesztusaiban, s alaptermészetét — a töprengő meditálást, a hallgatást — a húszas évek elején az erdélyi politikai tevékenysége már csak mumifikálta. Később látja Grandpierre: apja nem a valóság talaján álló ember volt, nem az élet és a történelem realitásainak megfelelően cselekedett, megbénította a középosztály szemléletmódjának számos konvenciója, az életidegen paragrafusokban, normákban, „etikában” való gondolkodás, a tekintélytisztelést elve — mindaz, amit az író később a beteg magyar tudatvilág körtüneteiként oly hosszan elemez. Jellemző adalék apja személyiségrajzához például az a tény, hogy fiatal korában kizárólag a zene és az orvostudomány érdekelte, de mivel bátyja kijelentette, hogy „nem eszik egy asztalnál olyan valakivel, aki napközben hullákban turkál”, hajlama ellenére jogász lett belőle. Ezt a csatlódást nagyon mélyre temette magába, s mivel jogásként nagy tekintélyre tett szert, a kudarccélményt a „kötelességteljesítésből” fakadó öncsalás alibijével fedettette. Az állandó, megszállott kötelességteljesítés közben viszont sosem maradhatott ereje ahhoz, hogy saját élete felett valódi, reális számvetést végezzen.

A gyermek Grandpierre még csak a szeretet, az igazi apa—fiú kapcsolat hiányát érzékeli fájdalmasan, de a gondolkodó fiatalember már kénytelen azt érezni, hogy apja — paradox módon éppen sokszor a passzivitásával, a „demoralizáló negativizmusával” — állandóan keresztezi az életútját. A „negativizmust” Grandpierre az értelmes döntést, cselekvést megbénító magatartásformaként értelmezi. Ez a lelki habitus elsősorban az élet realitásaival számotvető józan cselekvést akadályozza meg az illuzionizmusból következő tépelődéssel, meditálással, cselekvésképtelenséggel vagy öntévesztő pótcselekvésekkel, minden olyan gondolat, tett állandó tagadásával, amely az axiómaként elfogadott társadalmi, középosztálybeli konvenciókkal ellenkezik. Apját — írja a számvetés jelentős regényében, a *Tegnapban* — „egy belső görcs béklyózta meg. Ezt a görcsöt, amelyet valószínűleg az enyémmel rokon élmények csavartak az idegeibe, tovább adta nekem”.

Ez ellen a „görcs” ellen Grandpierre gimnazista korában az érzelmi élete módszeres elpusztításával védekezik. Már a gyermekkorát is jellemzi egy sajátos kétarcúság, amely — megváltozott jelleggel — a kamasz életvitelében is megmarad. A gyermekvilág Kolozsvárja egyszerre jelenti számára a mesei képzelet gazdag birodalmát és a kölyökcsínytevések, játékok leleményesen széles kalandterepét. Némileg a gyermeki érzékenység „sérüléseit” is rekompenzálva, terem magának egy „öntörvényű” fantáziavilágot, a „Damen” földalatti birodalmát, amelynek „szellemei” kizárólag az ő akaratának engedelmeskednek. De a magyar história patinás kolozsvári emlékhelyeit is a rendkívül élénk gyermeki képzelet színezi át. A Bethlen-bástyát például a „titok és borzalom lengte körül”, amikor a bástya „rémületes sülyeszűzőibe” indul a gyerekfalkával felfedező útra, úgy érzi, hogy gyilkos kardok és karók várják odalenn őket a „mélyben”. A *fantáziavilág* azonban hamarosan összeomlik, megmarad a csupasz *valóság*, de ez a hatalmas vitalitású gyerek- és kamaszalkat számára a leleményekből kifogyhatatlan kalandorozatot hosszú időre biztosítja. Érdemes megemlíteni, hogy a *gyermek* Grandpierre alkotásában jelen voltak azok a tényezők, amelyek elsősorban az álom- és látomásvilágban otthonos prózaírás felé indíthatták volna

el később a pályáját. Gondoljunk például arra, hogy a számos vonatkozásban hasonló erdélyi gyermekkori élmények lírikus-látomásos regényekbe és novellákba épültek Jékely Zoltán prózájában. De a vérbő realitás színtereire átkerült, s ott lelkesen és leleményesen időző Grandpierre gyermekalkata szinte már ekkor jelezte az egészen másféle írói szemléletmód, tájékozódás perspektíváját.

Két arca volt a kolozsvári gimnazistának is. A kamasz Grandpierre a város közismert tréfacsínálója és verekedője, a liceum lelkes atlétája, de a „rossz fiúk” társaságából egyre gyakrabban látogat át a gimnázium szellemi „elitjét” alkotó „irodalmi körbe”. Valójában egyikben sincs otthon: a korábbi kalandozások „bajtársaiban” hamar felfedezi a minden szellemi tevékenységtől irtózó restséget, a „jó fiúk” finomkodó, sznobkodó, életidegen manírjai pedig kifejezetten idegesítik. Ugyanilyen kettősség jellemzi a „szerelmi életét” is: az „égi és földi szerelem” dualizmusa később művészetének egyik fontos kritikai témájává válik. Ekkor már nagyon sokat olvas — szellemének fejlődéstörténetét majd *A könyvtár* című esszéregényében írja meg —, Balzac és Stendhal nyomán Rastignac-ként és Julien Sorel-ként indulna az élet (ekkori szentimentális verseiben a nagybetűs „Élet”) meghódítására. Arcubasev erotikája felkavarja — mint Ady után Baudelaire-é is —, de ebben az időben a „földi és égi szerelem” pólusai között ingadozva még szűzen lebeg. S e tényt nem tudja orvosolni a *Nemi szerelem metafizikájával* Schopenhauer sem, aki szerint „minden kielégített vágy újat szül”, „tehát a vágyak kielégülése ilyenformán nem éri meg a fáradságot, amibe kerül”, már csak azért sem, mert a kielégüléssel a szerelem megszűnik, „tárgyat” változtat. Rousseau-ba merülve várja a maga Warrensnéját, — „aki anyja és szerető egy személyben, egymaga elcsitítja kettős szomjúságomat”, írja a *Szabadságban* —, de keserűen konstatálja, hogy a kolozsvári asszonyok nem ismerik a „Rousseau-i játékszabályokat”. A Schopenhauer-i világkép pesszimizmusát inkább csak álarcként és alibiként viseli egy ideig: ő a világból kiábrándult, egyszerre tépett lelkű és cinikusan közömbös bús férfiú. Ezt a korai szerepjátszást — „az élet hajótöröttjének” közhelyeket suttogó szerepét — parodizálja majd jelentős művekké a „csibrákyzmus” jelenségeit elemző regényeiben.

Grandpierre nagyon tudatosan kereste és hasznosította olvasmányait. A saját problémáit akarta megismerni és megoldani a könyvek segítségével, már akkor is azt az elvet követte, hogy az a gondolat az értékes, amelyik „iránytűként szolgál a cselekvéshez”. A testi szerelemmel kapcsolatos gátlásai — a puritanizmus szellemének — leküzdéséhez Ady és Baudelaire mellett elsősorban Voltaire-t és Anatole France-t hívja segítségül, az ő műveiből ismeri meg az erkölcs — s így a „nemi erkölcs” — történelmi, koronkénti relativitását. A francia felvilágosodás és a múlt századi orosz és francia realizmus jeleseit olvasva a racionalizmus kritikai szelleme, logikája ivódik belé — a gondolat és a stílus tisztasága, az írásmű szerkezetének világossága prózájának legfőbb erényévé válik majd. A családi és a tágabb környezetében egyaránt észlelt, az őt fojtogató tekintélytisztelő-elv ellen — Voltaire megismerése után — Nietzsche filozófiájának érveit használja fel Grandpierre. Szellemi szabadságharcában — az értelem szabadságharcában — Nietzsche kétségtelenül nagy szerepet játszott, a kételkedés, a tiszteletlenség „ördögét” ő bújtatta belé. Más filozófusokkal együtt az önálló gondolkodásra tanította meg, hiszen Grandpierre-nek éppen erre a szellemi fegyverre volt szüksége ahhoz, hogy a középosztály konvencionális, konzervatív szemléletmódjával felvegye a harcot. Nietzsche felfedezése azonban veszélyes szellemi hódítást is jelentett. A diák a szülők — elsősorban az apja — irányítói érzelm elfojtásával védekezett az általa annyira fájalt szeretethiány miatt. Nietzsche — persze egyelőre csak egy érettségi előtt álló fiatalember szintjén — megismerve lelkesen építgette magában „a felsőbbrendű ember” eszményképét, akit semmiféle érzelmi kötelék nem gátolhat meg többé az „érvényesülés” felé vivő tettekben. A *Szabadságban* olvashatjuk: szisztematikusan hozzálát, hogy a fiúi érzelm után a szerelem és a barátság érzését is kiirtsa az életéből. Az

érzelem elleni harc „eredményei” szerencsére csak átmenetileg bénították meg és szűrkítették el az egyéniségét, de e „küzdelem” nyomai megmaradtak egész életében.

Grandpierre-t — bár különben jó tanuló — a gyenge román nyelvtudása miatt 1925-ben megbuktatják az érettségén, amelyet még ez év nyarán tesz le Kecskeméten. Irodalmi érdeklődése már korántsem csupán a nagyon tudatos művelődésben nyilvánult meg az érettségi előtti időszakban: Kolozsváron a korán elhunyt tehetséges prózaíróval, Kováts Józseffel az *Ifjú Erdély* nevű diáklap „Somvirág” című rovatát szerkesztették együtt. Grandpierre persze verseket is publikált a lapba, a költői tevékenységéről elég annyit megjegyezni, hogy saját véleménye szerint is a Kuncz Aladár által szerkesztett kolozsvári *Ellenzékben* 1924-ben megjelent verse volt az egyetlen elfogadható költeménye. Így az érettségi után, részben az anyagi függetlenség egyre jobban felerősödő vágyától is hajtva, újságíróként szeretne elhelyezkedni, de apja a diploma varázserejébe vetett megingathatatlan bizalmával — ugyanúgy, mint később a belgiumi textilipari tanulmányok utáni visszatérésekor —, akaratával keresztezi útját. Grandpierre végül a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára iratkozik be, de csak egy évig látogatja az előadásokat. Az önállósulás vágya ekkor már nagyon erős benne, ezért dönt úgy, hogy egyetemi tanulmányait megszakítva, gyakorlati pályát választ. 1926 őszén utazik el Épinalba, ebbe a Vogézek alatt fekvő kis francia városkába, ahol egy évig az École de Filature et de Tissage elméleti és gyakorlati fonó- s szövőipari kurzusaival ismerkedik. Ezt a szakmát persze sohasem sajátítja el, bár 1927-ben fél évig a belgiumi Tournai-ban folytatja textilipari tanulmányait, majd rövid ideig Brüsszelben egy harisnyagyárban dolgozik. Az egyéves franciaországi tartózkodás jelentős szerepet játszott egyénisége további alakulásában. Itt ismerkedik meg egy francia tanárnővel, Francette-tel, azzal a nővel, aki az eddig nem ismert emberi harmóniát testesíti meg számára: a valódi intelligencián alapuló belső fegyelmesség és a szellemileg, érzelmileg egyaránt intenzív, gazdag életvitel tökéletes egységét. Érzelmi gátlásait — amely, a *Tegnapból* tudjuk, az élőszóbeli kifejezőmód, a beszéd gátlásos szegényességével is párosult — Francette színes, őszinte egyénisége szabadította fel, ilyen vonatkozásban olyan jelentős szerepet töltött be az életében, mint később a második felesége, Magda. De Franciaországban ismeri meg azt az iskolatípust is, amely nem a diák-tanár ellentét antagonisztikus küzdelmének harci terepe — a két világháború közötti magyar oktatási rendszerről majd szarkasztikus képet rajzol a *Tegnapban*. Épinalban érti meg, hogy az iskolai tananyag természetesen épülhet bele a gyakorlati életbe, vagyis az iskola és az élet között egyáltalán nincs olyan feloldhatatlan ellentmondás, amelyet eddig keserűen tapasztalt Magyarországon.

1928-ban hazatér, Pécssett az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarára iratkozik be, ahol — a doktorátust is letéve — 1933-ban szerzi meg az olasz—francia—filozófia szakos diplomáját. Közben ösztöndíjasként kétszer is sikerül Olaszországba kijutnia, először Peruggiába, majd Páviába, ahol majdnem egy évig tartózkodik, de az egyetem támogatásával — romanisztikai tanulmányai végett — Bukarestbe is elutazik. Pécssett valójában nem érzi jól magát, Kolozsvár pezsgéséhez képest — ahol 1930 és 1931 között másfél évig tartózkodik —, a két világháború közötti Pécs szellemi életét tunyának, álmosnak, kiábrándítóan találja. Irodalomértő, baráti társaság veszi körül — elsősorban Kardos Tibor, Kováts József és Talpassy Tibor —, de ugyanakkor az önmaga — nagyon sokszor már a bohóckodás határát súroló — szerepjátszásait is mérlegre téve, most néz szembe először kritikusan a saját személyiségének hibáival. S ami a leglényegesebb: Pécssett tudatosodik benne, hogy a saját magát is béklyózó kóros beidegződések, a hamis gondolkodásmód tünetei osztályának, a középosztálynak a szellemi, „etikai” örökségéből következnek, s ezzel a veszélyes örökséggel neki mint embernek és írónak könyörtelen tisztánlátással szembe kell néznie.

(Folytatjuk)

VASADI PÉTER VERSEI

A tékozló fiú

Futnak felém a szolgák
aranyló nádad jobbra-balra
kihajlanak, összeverődnek
s emelnek egyre magasabbra

lábamra sárga sarut húznak
gyolcsingbe bújtatják kezem
mi fényes volt itt, ragyogóbb ma
igen, igen, emlékezem

fuvolák szólnak énekelnek
köröttem vidám tánc ropog
szobor melyben az éj hanyatlik
ülök, ülök és hallgatok

egyetlen út van, minden út egy
hegyi ösvényen az öröm
bennem kanyarog s lámpafénye
átsüt lehorzsolt bőrömön

A meghívás titka

Az ember néha megremeg,
ha rátekintenek.

Ha hosszú a tekintet
s rezzenéstelen.

Ha mélyeit nem önmaga,
de egy nagyobbnak
titka élteti.

Ha orra, szája, arca
s homloka is

merő tekintet, szemében

ha lobban az erő,

mégis szelíden és ártatlanul

s nem ráncszakad, hanem

kitárul, akár egy szárnyas

ajtó, hangtalan.

Ha örvényére visszagondolunk

s többé nem élhetünk

nyugodtan nélküle,

holott nyugtalanít.

Tükrén

ha üdvünk

fölsötétlik.

Áhítat

Nagy hímes kő körül
fehérben énekelnek.

Az egyikük szakállas,

a másik arcán

láng lángot terel,

a harmadik mellét

fények pecsételik.

Előrenyújtják jobbjukat:

koldulnak, hogy

teremtsenek.

Azoknak adnak mindent,

akiknek semmijük sincs.

Az Oszthatatlant

szét kell osztani.

Beárad az eső

folyam-kagyló szaga

s a kőre rátapad,

akár az áhítat.

Fekete kórus

Susognak

folyton, mint a sás.

Isten

lehulló éjszakájába

kvarcos

csillagpor is vegyül.

Úlnak

a parton, nyelvük fölsebzett

s ajkuk is.

Ropogatják az Isten éjszakáját.

Szájuk

csücskén a csillagpor gyűrődik

kifelé.

Susognak folyton, mint a sás.

Éleik

viharban összedörzsölődnek.

Isten

forgószelel szavában

billeg

a csöndjük, lavírozó sirály.

A ninestelen

Szíve bevetve búzamaggal.

Ereiben

az égi bor kiforrott.

Halálát

fölemeli, mint egy vörös

monstranciát.

S ahogy kinyújtja karjait,

elámulunk:

oldalsebében elfér a világ.

Régi nyár, régi tél Váradon*

Írta POSSONYI LÁSZLÓ

Vagyunk még néhányan, akik emlékezünk arra a napra, amikor nem a nap-tár, de a mi legbensőbb számításunk szerint véget ért a XIX. század. Néha el-játszom a gondolattal, hogy a történelem nagy kirakodóvására felcsattant a kér-dés: „Lehet egy kicsivel több?” — és így aztán a XIX. század 1789 júliusában a Bastille ostromával kezdődött, hogy egészen 1914 júliusáig tartson, és éppen ott fejeződjék be, ahová az emberek sohasem vetették vigyázó szemüket. Sza-rajevóban.

Ma is előttem van még Várad azon a nyáron, és látom benne magamat is.

Unalmas vasárnap délután volt. Valami miatt nem mentünk ki a szőlőbe, és én végigfenszterliztem a hosszú Lukács György utcát, ahol minden ház ba-ráti volt, s a legtöbbnek ablakán kikönyökölt valaki, nézve a gesztenyefasor aszfalttalan sávján golyózó gyerekeket, a sétálókat, figyelve a vihart hozó nyári csendet. Török Olivérék háza előtt banális társalgás kezdődött, hogy mi akarok lenni, mire én hajóorvos terveimmel álltam elő: „Hajózni, csak hajózni kék, sár-ga, zöld és vörös tengereket, mindig új kikötőkbe térni”... Török Vilma kissé lehűtött: megmondta, hogy lány- és asszonytársaival már belefogott a Vörös-kereszt ápolónői tanfolyamába, mert háború fenyeget, ez pedig áthúzhatja az én terveimet is, de hát mire én felnövök, addigra bizonyára minden rendbejön.

Aznap kaptunk néhány szokatlan rémhírt. A nővérem egyik barátnője ka-tonatiszthez ment férjhez, mert kaució s lány lévén, megtehetette. Alig két hete volt az esküvő, s délután vettük híret a fiatalasszony megözvegyülésének. A do-log úgy történt, hogy a férj Velencében sürgőnyt kapott, azonnal jelentkeznek Budapesten, ahol — azt hiszem — az Astoriában szálltak meg. Két tiszt rövid látogatás után revolvert hagyott az asztalon, és az ifjú férj (adósságokba ke-veredett, vagy valami kémhistóriába?) még aznap éjjel végre is hajtotta magát az ítéletet. Ezek voltak a vacsora előtti szenzációk.

Vacsora után, úgy fél kilenc tájt, átfutott hozzánk a Cserneczykék szoba-lánya, nincs-e néhány üveg szódavizünk kölcsönbe, mert nagy társaság van náluk, de sehol sem kapni szódavizet, mert Szarajevóban megölték a trónörö-kös-párt, és még a kártyázást is abbahagyva, ezt vitatják a bodegákban, ká-véházakban az emberek.

Emlékezetes, ó, ezerszer emlékezetes nékem az a nap, az az este, hogy még csak a kezdet kezdetén voltunk, de máris hiányzott valami, ami megszokott volt. Arról csak később értesültem, hogy a Galilei-kör és a Huszadik Század törzs-gárdája is városunkban járt aznap Jászi Oszkárral az élen, s hogy ők több min-dent tudtak a sokáig rejtőzködő világfeszültségről, mint akár mi, akár azok, akik a mi szódavizünkre fanyalodtak ezen a tikkadt nyáreleji estén. Viszont a gesz-tenyefák ugyanolyan friss lombúak voltak utcánkban, mint egy nappal előbb. Az aszfalt ugyanolyan simított-tiszta felületű, s a kávéházakban ugyanolyan fénnel égtek még a lámpák. De kinyúlt már egy hatalmas kéz, hogy a fák lombjait háborúsán megtépázza, izgatottságában az is szemetet szórt a tisztán tartott utcákra, aki eddig nem tett ilyet, s a villanyegők parányi fémszála cskaí készülődtek már a bőjt-re, hogy a háborús áramzavarok közepette nekik majd pislákolniuk kell, minél nagyobb homályba borítandó azt a gyalázatot, ami most az emberre következik.

Pedig a mi családunkat nem is fenyegeti közelebből ez a háború. Kitörése-kor apám jócskán elmúlt ötvenéves, anyám fiverei idősek már, és véletlenül a fiak között is alig akad katonaköteles. De körös-körül mindenütt a háború szaga érzik.

Apám nemrégiben új vincellérházat építtetett a szőlőben a régi, vályog vin-cellér lakás helyett kőből és téglából. Egyszoba-konyha az egész, de nagy ablakos, magas, padlások, pincézett. Akárki ellakhatnék benne. S hoz is belé Székely-

*Részlet a szerző *Tettenérés* című, az Ecclesia Kiadónál rövidesen megjelenő visszaemlé-kezéseiből.

hidról vagy Diószegről egy vincellérpárt, fiatalokat, erőseket, jó növésűeket. A férfit Possony Ferencnek hívják, az asszonyt Possony Juliannának. Apám meggyeszte híreszteli, hogy a vincellérei valószínűleg elveszett rokonok, akiket, íme, ő most megtalált — ezzel bosszantja a sznoboskodó, Tisza István sleppjében úszó vármegyét. Meg a kutyájával.

A him daxli ugyanis, ha apám a combjára üt és megkérdi a kutyát: „Hogy beszél a Tisza Pista?”, — két lábra áll és keservesen vonítani kezd, igaz, hogy ha én ütök a combomra, és nem is mondom ki a Tisza Pista nevét, akkor is vonít. De a megyében híre jár a hegyes orrú, fekete és zord daxlinak, akit különben Styxnek hívunk, s akinek a szeme körül szemüvegszerű, sárga karikák vannak. Hasonlóságát a miniszterelnökkel sokan mérlegelik. Demokrata apám, aki maga Pozsonyinak írja a nevét, s csak a vincellérje Possony nevével kérkedik, jól látja, mi felé megyünk. Olyan jól, hogy a szarajevói eset után úgy egy héttel, a szőlőbe menet, betér a hegyi utcácska apró fűszerüzletébe, szőba elegyedik a gazdával és megkérdi tőle, mibe került az áruraktára:

— Kilencszáz korona volt az egész — vallja be a derék, kezdő boltos —, s most mit csinálok vele? Megjött a behívóm!

— No, én adok ezret az egészért — veszi meg apám a butikot gálicostul, légypapírostul, mindenestül. — A fene fog itt garasoskodni — mondja hazamenet —, ami megvan, az megvan. Úgyis kifogyunk rövidesen mindenből!

Nem tudja, vagy nem bánja, milyen jó alkalom ez anyámnak, hogy ingyen fűszere legyen minden szegényének, s hogy a szatyrok, kosaras asszonyok még jobban elszaporodjanak a házunk táján. Possony Ferenc még elszállítja a holmikat, kit a szőlőbe, kit a városi házhoz, s már őt is szólítja a bevonulási plakát. Felesége, kislánya maradnak a szőlőben, hiszen „mire a levelek lehullanak...”

A levelek még nem hullottak le, még csak augusztus eleje van, és özvegy Szondyné, a szőlőbeli második szomszéd pirinyó kertjében másnapra szedegeti össze, amit pénzzé tehet: kaskányi zöldbabot (biz ez is rozsdafoltos), hullott almát, szilvát, ringlót egy keveset. Kaporból, petrezselyemből rafiával parányi csokrokat köt, meg a szagos bazsalikomlevelek közé néhány szál őszirozást, violát. Hajnalban kiviszi a piacra, leteríti valami kendőre egész vagyonát, aztán amit kiárul belőle, abból telik vagy nem telik erre-arra, ami a három gyereknek meg néki szükséges. Bizony, keservesen telik. Ott ülök a küszöbén, nézem igyekezetét, kérdezősködöm, s ő fölsír:

— Hát hogy lehessen élni, úrficskám, mikor ma is négy fillérrel ugrott a rizs ára! Eddig hetven fillér volt, most hetvennégy. Pedig csak egy kis töltött káposztát akartam a gyerekeknek, hisz olyan soványak, akár az ujjam. Aztán a kapornak, petrezselyemnek, amit én adok el, csak két fillér csomója — hány csomót kéne eladnom, hogy egy kiló rizst meg egy kiló húst kapjak érte?

Kint lakunk a szőlőben, de a szőlő is árva Ferenc nélkül. Az állomás ide alig félórányi; be-bejárunk katonavonatot búcsúztatni. Tizesével csomagolunk szivarokat, húszasával cigarettákat, azt visszük az állomásra a katonáknak. Már megy a vonat, lassan. siklik ismeretlen rémségek felé, mikor az egyik zsebemben még egy szivarcsomagra bukkanok, be akarom dobni a nekilendülő, nagy tehervagon ajtaján, de sohasem tudtam jól célozni, a szivarok a vagon falán hullanak szét s úgy potyognak a földre, mezítlábas gyerekek kapkodják fel, s a vagon után futva, egyenként adogatják oda. Még tart a háborús lelkesedés. De fojtó a levegő, vihar készül nagy lassan, ólomsúllyal terpeszkedve mindenben. Már otthon, vacsora után, szőlőbeli vaságyamban vagyok, mikor kitör. Valami borzalmas erejű förteteg, fákat kicsavaró, tetőket letépő tornádó. S egyszerre csak mintha a világ dőlt volna össze, olyan recsegés-ropogás, hogy földindulással is fölért. — Ez csak a komlószáritó lehet —, véli anyám. Igen, a szőlőnk mellett nagy, húszholdas komlótelep terül el s a szilvásunkba szögellő sarkában hatalmas, ötemeletes, fából épült szárítóhózály, zsalus deszkafallal, széljárásosan, hogy a drága komló egyenletes aranyszínűre szikkadjon benne. Ez omlott össze egyetlen recsenéssel a förtetegben.

Másnap az újságokból tudjuk meg, hogy az egész monarchián végigszágulott ez a vihar, a tiroli hegyektől a csíki végekig. Jelkép, előjel? A szőlőben

fáink szálásabbja derékba törve, a szőlőtőkék egész sorai kidőlve, s mindenütt agyonvert madarak, békák hullái. A vihar nálunk jéggel jött, éjszaka, s a vetemény is mind oda. Mit tud most Szondyné vinni a piacra?

Ez az év már ilyen. De hiába hullanak le a lombok, hiába jön a tél, az új tavasz, a háború tart, és tart nyáron is.

Újabb barátságot kötök szőlőbeli tőzsomszédunkkal, azaz annak lelencgyermekeivel. A magatehetetlen, öreg nénikétől, Siposnétól nemrégiben vette meg ezt a két-három holdnyi szőlőt és gyümölcsöst a gyermektelen Takács házaspár. Keservesen kuporgatták, szolgálták össze a kis tőkét, s most a szőlőn lévő adósság letörlesztéséért gürcöltek. Az asszony kofálkodik termékeivel, baromfit is tenyésztenek, s a már jelentkező háborús húshiányban ez nagyon kifizetődő. Csak hát a házaspár egész nap a szőlőben dolgozik, s ezalatt elhordják a héják a most szárnyasodó kiscsibéket, libákat, kacskákat. Takácsné kemény vágású református asszony, ha a száját kinyitja, zeng tőle a Dorongos oldal és a Törkölymérő völgy, még a szemközti hegyen is megremeg a hatméteres vaskereszt. de arra ő rá nem ér, hogy egész nap a héjakat, vércsüket hujjongassa. S az országban egyre több a hadiárva. Főlébred hát benne a jótékonyág, örökbe fogad két öt-hat éves csöppséget, s ezeknek tavaszon, nyaratszaka egyéb dolguk sincs, mint hogy torkuk szakadtából rikoitozzanak az aprójszág körül: „Héjja, hé, kuss te! Héjjaaa héééé!” Kis pálca is van a kezük ügyében, hogy az esetleg leszálló ragadozó madárnak ellássák a baját, s ha egy csirke vagy egyéb lábasjóság mégis eltűnik, van mit hallgatniok a szegény árváknak, még benem is megfagy a vér ennek a rettenetes asszonynak a csatarázására.

Takácsné ránk is haragszik, mert apám is vett az öreg Siposnétól a szőlőkhöz egy holdnyit, s Takácsné azt állítja, hogy rosszul mérték ki. Ezért még két sor szőlőnyi járna neki abból, amit apánk jóval őelötte birtokolt. Ellenséges tehát kissé a viszony, én mégis megbarátkozom velük, mert kertészkedem, ő meg piacra termel virágokat, s kertészkedők egy kis virágtő-cserélésen mindig össze tudnak barátkozni, még ha egyik a másiknak apját ölné is meg különben. És aztán a kisgyerekek is érdekelnek borzalmas keserves énekükkel, amiben nekem ma is az első háborús nyár, a kilencszáztizenötös év emléke manifesztálódik.

A természet békés lenne, bár nem olyan mintaszerűen kapált, permetezett és gyomtalan a szőlő, mint Possony Ferenc idejében. Julis, a felesége csak nem bír úgy a kapásokkal, s apám is egyre kedvetlenebb ahhoz, hogy egy-egy este kijöjjön, külön boradagokkal és szalonnaprémiumokkal biztassa jobb munkára őket. A prémiumot aztán persze közös beszélgetésben fogyasztják el s a gazda előeszik. Ezt szerette ő, ezt az egyszerű, patriarkális életet, ezeknek ő volt a legjobb ember a világon, mert itt nyers őszintesége a természetes helyén van, jóakarata pedig nyilvánvaló. Nem ilyen gazdához vannak szegény kapások szokva! De hát már a szőlő is züllik a háborús gondokban, s egy-egy kapálás-permetezés ellopása bizony megesik. Nyomott, nagyon nyomott a levegő.

Apám a családjában egyre idegesebb, egyre türelmetlenebb. 1915 tavaszán már ki meri mondani, hogy valószínűleg elvesztettük a háborút. Megjósolja, hogy Erdélyben meg mindenütt a hegyek közt egymást fogják ölni a nemzetségek és olyan világ jön ránk, amilyet még nem éltünk. És örökös a refrén: „Spórolni, spórolni, spórolni!” „Nem akarom, hogy ha meghalok, papgazdaasszony legyen a feleségemből!” Református létére nem is tudott nagyobb gyalázatot kitalálni, mint ha valakiből papgazdaasszony lesz idővel.

Ma is fülembé cseng ebből a beteg idegzetű háborús nyárból, ahogy felhangzik a kis árvák éles, keserves hangocskája végetérhetetlen litániaként, egy-egy „héjja hé” közbeszúrásával, mindig és mindig újrakezdve:

Vö betűvel... kö betűvel

írjad eztet...

itt nyugszik a... harmincke-ettes

gyalogezred.

Vö betűvel... kö betűvel

írjad eztet...

itt nyugszik a... harmincke-ettes

gyalogezred.

Reggeltől estig, héjalátástól héjavakulásig szólott a dal, az árváknak csak este, evés közben volt szabad hallgatniok, s én végül megindultam feléjük, hogy mi is az a „vö” betű meg „kö” betű, ami oly keservesen sírt, vonított rekedtre kiabált torkocsájukból, hogy abban benne volt a hátszág minden nyomorúsága.

Közel érkezvén hozzájuk, a kis szilvásbeli, vályoggyödrös kacsaúsztatójukhoz, nagy nehezen kisilabizálhattam torzult hangú énekük igazi szövegét, ami már hetek óta értelmetlen rejtélyként hallgattam. A szöveg — igen bánatosan és szívet tépő akkordokban — így szólt:

Asztalos ... kéééésziíííts
koporsóóóót
Egy egész ezreedneek
vaalóóót...
Vééér betűkkel
Kööönny betűkkel
írjad eztet...
Itt nyugszik a
harmincke-ettes
gyalogezreed.

Hány tíz- meg százezer árva énekelhette ezt a dalt akkor már szerte az országban! Csak különböző ezredszámokat kellett a szövegbe ékelniök, és énekelhették ezt mind a valaha délceg, de most szétroncsolt, csonkká tett, elvérzett apák gyermekei. A hadiárvák.

Vittem nekik gyümölcsöt, apró süteménydarabokat, s a végén annyira megszerettem őket, hogy este, mikor a földes ámbitusra Takácsné letette elébük a fazekat, hogy egyenek végre, én is kaptam egy fakanalat és velük együtt, ott a földön meregettem a fojtós, sós köleskását, mintegy könnyekkel öntözöttet-zsírozottat, amire kútvizet ittunk bádogbögérből. Takácséknak sokkal jobb vizük volt, mint nekünk, az ő szegény kis szőlejükben szinte magától, öt-hat méternyiről fakadt föl a jéghideg víz, míg a mi harminchárom méter mély, cserépcsövekkel is táplálni próbált kutunk vize már-már ihatatlanná vált, úgyhogy a városból, kocsin, hordóban hordtunk fel vízvezetékvizet, de ez meg állott ízű volt.

Egy-egy ilyen kásavacsora után anyám csodálkozott, hogy semmi étvágyam, s végül kivallottam: bizony megvacsoráztam én már odaát a Takácsné árváival.

— Jaj, még eleszed azok elől a kis nyomorultak elől az ételt! Hát hogy adjam én ezt nekik vissza? Gógös az az asszony, és haragot is tart velünk. Ne menj oda többé!

Anyám csak azt restellte, hogy eleszem valamit az árvák elől, s némi ruhácsskákkal próbálta kárpótolni őket a pár kanálnyi kásáért, aminek ma is a szájamban van az íze, hisz oly szokatlan volt a földön enni, mikor anyám mindig leültette megkínált szegényeit, mire azok mindig így védelmezték az állva-evés szokását böles iróniával:

— Tessék csak hagyni, így több fér belénk!

Vége lett aztán ennek a „Vö betűs és Kö betűs” nyárnak is, jött az iskola-kezdet, s be kellett költöznünk a Lukács György utcába. A háború dúlt, soha olyan hetes esők, ölmos fellegek, kilátástalan szürkeségek nem honoltak fölöttünk, mint ezeken a teleken és őszykőn. Unalmamban társakat kerestem apró rosszalkodásokhoz, s bekövetkezett a parittyakorszak. Az utcánkban egy foghíjas udvar kerítése fölé nagy, sárgára festett táblát függesztett egy daliás ember: „Kádár Balázs vas- és géplakatos”. A két négyzetméternyi tábla hivalkodóan állt ott, és kitűnő célpontul szolgált. Amikor először rácéloztunk, még azt hitük, plébából van és kongani fog rajta a kavics, de a sárga mezőben aprócska lyukakatt lehetett belé applikálni, külön gonosz izgalmat szerzett. Egy őszi délután ronggyá parittyáztuk Kádár Balázs tábláját, s a rombolás mámora után ébredt csak föl bennünk a félelem, hogy hazajön a frontról a porölyös ember, és számon kéri rajtunk a kártevést. Évekig állt ott a megtépázott lakatoscímer az utcánk fölött, de bármily nyugtalanul tekintettem is a folyton vádló bűn-

jelre, Kádár Balázs csak nem jött vissza a frontról, hogy számon kérje rajtunk a tábláján esett gyalázatot. Bárcsak számon kérhette volna! Akkor tán nem is emlékeznék erre a törlesztetlenül maradt adósságra.

Mert egy másik adósságomat letörlesztettem, s itt éppen ez maradt emlékezetes.

A háború második vagy harmadik telén kitétek bennünket az Uri utcai gimnáziumunkból a külvárosinak számító Széles utcai elemi iskolába. A gimnázium tantermeiből karbolszagú, seblázban fetrengők veritékétől bűzlő kórház lett. Katonasilbak állt előtte, a tájékára is alig merészkedtünk. Délutáni oktatásra szorítottuk az elemistákat, s mi foglaltuk el a délelőttiöket a kisebbek elől. A Széles utcába a mi hosszú utcánk végéről, a Lukács György utca és a Balassa Bálint tér sarkáról lehetett befordulni. Erre jártak a temetőt látogatók, ezen baktattam végig naponta kétszer, s itt történt meg első és utolsó össze-tűzésem a zsidósággal, úgy tizenharmadik évem táján.

Havas, téli napok jártak akkor; hol olvadni kezdett, hol megint utánpótlást kapott égi dunyhákból a hólepel. A rosszul szellőztetett tanteremből egy óra felé kiszabadulván, a szikrázó februári napsütésben valami nagy, tüdőtagító viháncolási kedv vett erőt rajtunk. Már a Széles utcában megindult a hógolyózás, bár nekem nem sok örööm tölt a játékban, hisz nem tudtam jól célozni. De az én osztályom keveredett harcba a fölöttünk járó, nagy testű, fejlettebb Feledi és Moskovits fiúkkal, akik utcánk egyetlen emeletes házában laktak, és meglehetősen magasan hordták az orrukat. Ott lödörögtem passzívan, míg utcahosszat tartott s végül meglehetősen elvadult a csata. A Feledi fiúk szíu ordítással verték a mi kétakkora csapatunkat, s hiába, én is ezekhez tartoztam. A dolog végül úgy alakult, hogy a hosszú utcán az összes harcosok hazaértek, csak én maradtam ellenfélnek, a leggyámoltalanabb, és csak nekem kellett a Feledi-Moskovits ház előtt elhaladnom, hogy hazaérhessek. A három nagy fiú a kapuban lesett, kezük már billiárdgolyó keménységűvé gyúrta a hógolyót, mire én elsomfordálni mertem előttük.

Anyám mindig nagyon féltett, s folyton arra intett, ne dobálódzzunk, mert ha vakszemen találunk valakit, attól meg is halhat. S ahogy most profilban el-sasszíroztam előttük, a jeges-vizes, kőkemény hógolyó éppen vakszemen talált, de úgy, hogy megtántorodtam, meg is sebződtem, de főképp az ijedelmem volt nagy, s attól dühömben ordenáre lettem, átkiabáltam nekik valami olyasmit, hogy *pogány zsidók*, mit bántotok engem, mikor én nem verekedtem véletek.

Am valahogy éreztem, hogy a viselkedésem nem volt sem dicsőséges, sem helyénvaló, ugyanis a zsidókat mindig szerettem, csak nem értettem, miért nem fogadják el Krisztust, s most dühömben ez tolt a számjamba. A seb és a kése-delem miatt pedig anyámnak is be kellett vallanom az egészet. Elmondtam azt is, mit kiáltottam vissza nekik, mikor orvul, kapu alól megtámadtak és vakszemen hajítottak.

Anyám az ölébe vett, megápolta sebemet, csípős jódot kent rá, aztán fed-deni kezdett:

— Nagyon igazságtalan voltál, s ezért bocsánatot fogsz kérni tőlük. A zsi-dók ugyanazt az Istent hiszik, mint mi, sőt akkor is hitték, mikor még mi voltunk pogányok. Ne vedd a szádra többé így ezt a szót: zsidó, mert az a leg-csúnyább, mikor valakit a fajtájáért, a hitéért gúnyolnak. Te nem lehetsz olyan, mint a szitkozódó utcakölykök. Ígérd meg, hogy helyrehozod ezt a szégyent és megköveted őket.

Megígértem.

Már tavaszodott, heves februári vagy márciusi szél fújt. Kivételesen idejében indultam az iskolába, s láttam előttem haladni a Feledi és Moskovits fiúkat. Hosszabbakat léptek, szednem kellett a lábamat, majdnem szaladnom, hogy utolérhessem őket, hogy pirulva-lihegve megmondjam nekik... mit is? Igen, ne-héz a helyzet és nehéz megfogalmazni. Talán gőgösen néznek majd rám, talán meg is ütnék... Menjek? Ne menjek? De hisz megígértem anyámnak s nem is győnhatok, ha haragosomat meg nem követem.

És bármily nehéz volt is gőgöm megtörése, utánuk loholtam s nem tudom már, milyen szavakkal, de megkövettem őket. Később meglehetősen baráti viszony-

ba kerültünk, kis ideig lapot akartunk szerkeszteni együtt, amiből csak az első szám készült el kézírással. Feledivel csak évtizedek múltán találkoztam ezután, de ő akkor már megtört, meghajszolt ember volt, Vácott, a szövőgyárban dolgozott.

Szerencsére később sem felejtettem el, amit idejében megtanulhattam. Milyen könnyű volt az első gyermekkori hibázás és keserves jóvátételi lecke után a gyűlölet, az uszítás esztendeiben megtartanom józan eszemet, senkit látatlanban el nem ítélő jóhiszeműségemet! S mindezt anyámnak köszönhetem, aki legelső, kis kicsírázásakor észrevette a bajt, és a vadhajtást finom, de határozott kézzel eltávolította a lelkemből, mint valami rút, rákosodásra is hajlamos szemölcsöt.

S ha magamban eldúdolom még néha az árvák dalát, így mondom:

Asztalos, kééészíts
koporsóóót
Minden gyűlölséééégnek
vaalóóót...

DOKUMENTUM

Nagy Karola (1906-1933)

Versek 14-17 éves korából

„Es úgy halt meg, hogy azt se tudta
Mi lesz itt az igazság útja.”

(Ady)

Olvasóink talán még emlékeznek arra a döbbenetes karácsonyestére, amelyet ez a fiatalon, tragikusan elhunyt író nő átélt és leírt, és amelyet 1979 decemberi számunkban közöltünk.

A hagyatékában talált, szinte még gyermekkori versei egy, a zavaros világra ritkamód korán rádöbbsent, máris lázongó lelket mutatnak.

Tíz évet élt még csak, de ennyi is elég volt számára, hogy a jelenségek összefüggéseit felismerje és — miként „Itt voltam” című posztumusz kötetének két drámája, valamint jegyzetei is bizonyítják — „nemzedékének sorsa nemzetfölötti értelemben tudatosodjék benne” (Benedek Marcell).

Ha sírjából rányithatná szemét kontinenseink mai káoszára, újraéledne félelme, borzalma.

De hát, szegény, már csak D. H. Lawrence-szel szólhatna: „Mi történt velem? Hát örökre elmúltam és már csak halott vagyok? Mindig és örökké csak halott, és semmi más?”

Századunk elején divat volt a serdülő lányokat „bakfis” jelzővel illetni. Mily érzékeny idegrendszere, mily tágra nyílt szeme lehetett e — ahogy ma mondják — „tizenéves” teremtesnek, hogy a világ visszasságai láttán így felhördült! Jól írta a korabeli sajtó: „A maga nemzedékének legégetőbb kérdései foglalkoztatták” (*Nyugat*). „Sohasem volt külsőséges. Számára az élet az volt, amit érzékelt. Hús és vér. Valóság, ami sohasem kívül, hanem belül viharzik le. Ezek a viharok tépték szét olyan fiatalon” (*Népszava*). És emellett: „Olyan gyönyörűségeken szép volt, amilyen szépet nem sokat láttam” (*Bácsmegyei Napló*, Gergely Boriska). Születésének 70. évfordulóján I. Gh. Maurer, ny. román miniszterelnök, aki segesvári ügyvéd korában, az akkori Brassói Lapok munkatársnőjének riportalánya volt, így emlékezett róla: „Szívemben és gondolataimban öröm fénylő alakját”.

(B. S.)

Azt hittem...

Azt hittem, a tavasz lesz jó.
De bánatom megmaradt,
Csak nem leltem nyugtomat.
...Majd a nyár, gondoltam, az lesz jó.

Azt hittem, a nyár lesz jó.
Tán a hőség vagy mi tette,
Békéjét lelkem nem lelte.
...Gondoltam, az ősz lesz jó.

Ám csak búsultam levél hulltán,
S vártam, hogy az ősz múltán
A téli sutban lesz jó.
...Gondoltam, majd ott lesz jó.

Ám testem, lelkem csak didergett,
Nyár, ősz, tél, mind tovább kerget.
Sehol nem lesz már nekem jó.
...A sírban lesz majd csak jó.

Gyilkos az éj

Sziszeg az éj...
(Sziszeg az ember is)
Csúf, csúf az éj.
(Jaj, csúf az ember is,
Fekete, titkos, akár az éj
És olyan szenvedéshozó!)

Az ember hitvány, mint az éj.
Az ember, ó jaj, hitvány szemét,
Ronda szemét,
Ijesztő,
Undorító!

Az éj — gyilkos!
Az éj bánt, bánt
És jaj az ember is.
Mindkettő gyilkos.
Jaj, mindkettőt felakasztanám!

Cím nélkül I.

Mert ide is eljön a harc.
Te mit csinálsz?
Kardot kötsz, gázmaszkot veszel?
Vagy készíted a bombát?
Pincéd védelme alatt várod?
Én kiáltok!
És sikolyom föl az égit rohan:
Uram, lehet ez?
Hát ismét lehet, hogy fegyvert fog az ember?!

Cím nélkül II.

Tépő, rideg északi szél, hagyj el, Elveszek!
Perzselő, égő Nap, ne süss! Elégék!
Víz ne folyjon,
Alljon meg minden:
Elveszett, nincs, nincs meg az Isten!
Nincs itt az Isten. Elhagyott.
Vagy nem is volt? Csak ráfogott
Kósza mondás, képzemény, hazug,
Az volt az Isten?
Szívem ver vadul...

Sötétség, orkánzúgás, oh, rémítő!
Ember, világ, ti hitvány ebek!
Adjatok hitet s Istent, mert elveszett!
Adjatok vissza régi, szent nyugalmam!
Oh, adjatok vissza isteni utam!

A Nagypéntek zenéje

A kicsiny, alig 3000 lelket számláló bajor faluban, Oberammergauban 1634-ben valósult meg a látványos, nem zárt teremben, hanem szabadban rendezett olyan színelőadás, amelyben élethűen lepergették a Megváltó kinszenvedését. Ennek az előadási formának népszerűsége folyton nőtt, s a többi országokban is követésre talált. (Nálunk Budaörsön valósult meg a harmincas években.) Természetesen ez a passiójáték, akárcsak más színelőadás, zenés betétszámokkal színesedett.

A passiók komponálásán kívül a Stabat Mater, Improperiák, Vexilla regis, Lamentációk, O crux ave latin szövegének zenei bekeretezése rengeteg zenei alkotást hívott életre, amelyek nem efemer hatásúak, hanem a muzsika örök értékei között tartjuk számon őket. A passiók zenei feldolgozása oratóriumszerű, nagyméretű művek alkotását eredményezte.

A nagypéntek, a feltámadás, s általában a húsvéti ünnepkör misztikuma a művész képzeletét nagyobb mértékben foglalkoztatta, mint az adventi, pünkösdi, gyertyaszentelői, vagy akár a virágvasárnapi szertartás menete.

A passiókon kívül a Stabat Mater zenéje is gyakran mozgósít nagyszámú ének- és zenekart. Valósággal oratóriumszerű megoldást kíván megkomponálása, szemben az Improperiák, Lamentációk stb. előadásával, amelyek megszólaltatásához elég a szólóének is, kis kórus közreműködésével. Jeremiás próféta siralmainak recitálása is így valósul meg. A musicae princeps, Palestrina Improperiájának fenségét, báját senkinek sem sikerült felülmúlnia. Egyetemes érzeseket fakasztó hangvétele mentes minden komplikáltságtól, formalizmustól, amellyel megoldása felülmúlhatatlan. A római sixtíni kápolnában minden nagypénteken ezt énekli a kórus.

A spanyol Victoria Palestrina (olaszosan Vittoria) Popule meus című szerzeménye nálunk is megjelent (a lemez száma 1460). Kétségkívül a passiómuzsika, s a Stabat Mater zeneműbe keretezése nagyobb méretű zenei freskót kíván, mint az O crux ave, Ecce quomodo moritur, In flagellis, Vexilla regis, Popule meus strófái. Az utóbbiak inkább lapidárisan tömör muzsikát hívnak elő. A passió természetesen nem azonnal nyerte el végső formáját, hanem évszázadokon át fejlődött, változott, amíg tökéletes formai és tartalmi alakot öltött Johann Sebastian Bach remekeiben.

Lényegében a misztérium-drámából alakult ki, s ennek döntő része, magja a Sepolcro. Eleinte korálpassiók tárták fel a sacrális cselekmény lényegét. A Jézust megszemélyesítő énekes basszus, az evangélista tenor hangmagasságban, a többi szereplő inkább alt hangon intonálta recitatívjait. A többszólamú feldolgozásra jó példát adott először a németalföldi Obrecht. Követői közül különösen kiemelhetjük Cipriano de Rore, Orlando di Lasso passióit, s a „nagy” Bach második fiának keresztapja, G. Ph. Telemann — akinek művei iránt ismét fellángolt az érdeklődés — egymaga 19 passiómuzsikát komponált. Am a német passiók elmélyedő intonációjával szemben az olasz zeneszerzőknél elhajlik a hangvétel, Beethoven mesterének, Salierinek s Metastasióknak passiója színpadias hatással fejlődik.

Amint említettük, Bach muzsikájában érte el csúcspontját a passió, utána Mozart, Schubert, Liszt stb. musica sacrája jelentős ugyan, de passió nem szerepel bennük. A Bach működését megelőző évszázad nagy német mesterei közül kiválik H. Schütz, aki öregségében három jelentős passiójával járult hozzá a műfaj kivirágzásához, s ez a barokk zene korai stádiumát jelzi. Schütz nem ragaszkodott a gregorián tónusú dallammenethez, hanem kissé az operazenéből ismert, kölcsönzött melódia-foszlányokkal telítette a szavaló énekét (recitatívjait). Bach ezeket aligha ismerte, de Bartha Dénes szerint, Händelnek és a kántori, illetve zeneigazgatói elődjének, Kuhnaunak Márkus-passióját ismerhette. Händel János evangéliuma nyomán szerzett, 1704-ből származó passióját Hamburg részére komponálta, ezt Bach ismerte, birtokában is volt a példánya.

Bach két passiója, a János- és Máté-evangéliuma nyomán készült mű, mindenkit hódolatra készítet. Az előbbi 1724 Nagypéntekjén, az utóbbit öt esztendő-

vel később mutatták be Lipcsében a Tamás-templomban, ahol Bach zeneigazgatóként működött. Kora nem ismerte fel a Máté-passió jelentőségét, s' míg a János-passiót még négyszer adták elő, a Máté ismételt előadására csak egy évszázad múltán, 1829. március 21-én került sor a Singakadémia hangversenyén. A mű örök szépségére felfigyelt már Zelter, Goethe barátja, a Liedertafel megalkotója, s verseinek szorgalmas megzenésítője. Ha szabad Bach halhatatlan műveit rangsorolni, kétségtelenül a Máté-passiónak jut a pálma. A mester bizonyára az evangélista szólóját tekintette legfontosabb mozzanatként, mert annak szövegét vörös tintával jegyezte be partitúrájába.

Jézus szavait, illetve melódiáját vonószekerek is kísérték; nem úgy, mint a régebbi passiókban, amelyeknek szerzői megelégedtek csupán az orgonával intonált akkordok alkalmazásával. (Telemann is ezt az elvet követte.)

Természetesen a két passió zenéjének kifejezőmódja egymástól elütő, mert az evangéliumi szövegük is más. Amíg János evangéliuma inkább a végső kínos jelenetekre szorítkozik, Máté felöleli a tanítói út kifejlését. A Máté-passió lágy, bánatos, megnyugtató muzikájával szemben izgalmasabb, harciasabb zenét sugároz a János-passió. A Lukács-passió kézirata pedig más szerző művének lemásolása. Passióinak szövegét jórészt a Bibliából merítette. Így például a János evangéliuma nyomán keletkezett mű 68 számából mindössze 11 korálzsám és 12 rész leleménye egyéni; a többi a tradicionális textust idézi. A hatalmas kórus, énekszólisták, nagy zenekar és orgona együttese a barokk művészet monumentalitását érezteti. A barokk épületek díszítései, a festmények fény- és árnyhatásai megkapóan érződnek a tengernyi sok zenei ornamensben, s a sok visszhangszerű képződményben.

Bach halála után visszaesés mutatkozik a passió literatúrájában. Beolvad az oratóriumba. Az ifjú Beethoven, aki zenéjében valósággal végigálmodja az események láncolatát a *Jézus az olajfák hegyén* című oratóriumában, gyakran a passióbeli hangvételt érinti. Egyébként közeledik ez az operához, Jézus alakja mintegy előlegezi a Fidelio című operája hőséneke arcélét.

Mind a két zenei műfaj csak cselekményében, szövegében határolódik el. Mindkettő az áriák, duettek, recitativó, kórusének — amely a turbák kifejezője — zenekari kíséret és közjáték szerves összhangja.

A Stabat Mater középkori textusa is nagyobb méretű kompozíció alkotására ösztökélte a komponistákat. Jacopo da Todi latin nyelvű szekvenciája korán felkeltette a zeneszerzők érdeklődését, s nem kisebb mesterek, mint Josquin Des Pres, Palestrina, Caldara, J. Haydn, F. Schubert, Szymanowski, újabban Penderecki is rabja lett a nemes ívelésű megrázó szövegének. Ez is alkalmasnak bizonyult nagyméretű, ének-zenekari alkotások bázisát képezni. Pergolesi a fiatalon, 1736-ban elhunyt tehetséges zeneszerző halála évében komponálta a Pozzufoliban levő minorita kolostor részére invenciózus művét. A benne levő áriákat duettek színezik, amelyeket csupán vonószekerek kísér az orgonán kívül. A fájdalmas textust érzelmes délszaki dallamvilág hatja át.

Rossini 1832-ben, amikor már a meglevő 37 operájának számát — talán kényelemből vagy ötlethiányból — nem akarta növelni, kezdett a Stabat Mater-jén dolgozni. Apja halála után befejezte az abbahagyott művét, s ez 1842. január 7-én, mély hatást keltve előadásra került Párizsban. Értékét nem csökkenti, hogy az *In flammatus* szöveg zenéjében e hegedűkön felcsendülő motívumot idézte a szerző Cherubini c-moll rekviemjének Agnusából.

A cseh zene klasszikus mestere, Dvořák, kislányának elvesztését zenében „sírta el”. 1875-ben — majd 1877 nyárutóján másik két gyermekét veszítette el. Ebben az évben sikerült befejeznie Stabat Mater-jét, amelyet zenekari kíséretes szólóénekre képzelt el szerzője. A nyitótétel dallamvilágát visszaidézi a tizedik, azaz a zárórészben. Ez Prágában 1880-ban került bemutatásra.

Természetesen a magyar szerzők sem idegenkedtek szövegétől. Liszt Ferenc unokaöccse, Hennig Alajos jezsuita páter is zenésítette meg ezt antik melódiára fogva, majd a két világháború közötti években, a „Szent vagy Uram” szerkesztője, Harmat Artúr komponálta meg korszerűen. A Vexilla regis, magyar fordításban: Királyi zászló, mint népének is elterjedt. Szintén antik dallam alá helyezte a már említett Hennig, s vegyeskarra még 1890-ben dolgozta fel Vavrinecz Mór a Mátyás-templom karnagya. Dunántúli német telepesek a himnuszot „Des Königs Fahren gehn hier für” textussal éneklék főleg Moson megyében.

Ugyancsak mint népének terjedt el a *Popule meus* (Én nemzetem...) megkapó szövege. Egynemű karra Halmos László áttétele is ismeretes.

Nem egy zeneszerzőt mozgósított megzenésítésre a Megváltó hét szava a keresztfán. Leginkább J. Haydn megható hét Adagiója (Haydn szonátaíknak mondták) terjedt el a számos hasonló című mű közül. Haydn alaptermészete vidám, kiegyensúlyozott és harmonikus volt, egyházi zenéje is lágy melódiákban zsongott. Az említett fenséges szavak zenei illusztrációjában is csak a végső tétel nyert tragikus alaptónust, amikor a földrengést jelezte rézfúvós hangszerekkel és üstdobbal. Az ének nélküli zenekari műnek vonósnégyes változatát is maga a mester dolgozta fel. Majd később, egy év múltán a másoló által írt vezérkönyvbe utólag beillesztette az énekkari szólamokat is.

Az 1761–90-ig Kismartonban működött mester 1785-ben szerzett műve keletkezésére rámutatott az 1801-es Breitkopf cégnél megjelent művének előszavában. Haydn-nek hírneve mindenüvé eljutott Európában, s a spanyolországi Cadixi kanonok felkérte őt Krisztus hét szavának hangszeres zenében való tömörítésére — de összesen tíz percnyi időtartamot előírva. Mondanunk sem szükséges, a meghatározott idő hosszúságát alaposan túllépte Haydn hét Adagiója. Ugyanis a Cadixi barlangtemplomban szokássá vált, hogy a püspök mind a hét szó szövegezését, magyarázatát külön-külön prédikálta szöszékről, s a közbeeső szüneteket zene töltötte ki. Ezt a lehetőséget használta fel Haydn is. (Egyébként a már említett Schütz is zenével keretezte be ezt a textust.)

Nem lelkisnyilendő a magyar egyházi népének irodalma sem. Természetesen a szorgos vizsgálat esetleg kideríti egyik-másikról a gregorián, vagy nyugati jelleget, de ez nem kisebbíti értéküket: ha a változat érdekes és eredeti. Hogy számbelileg milyen számottevő a Nyugatról beszívárgott ének, bizonyossága a „Szent vagy Uram” népénekétára, amelyik elég sok régi dallamot mellőzött kompendiumában. Az oka könnyen érthető, nem akart zenei importanyagot publikálni. Mert a Sz. V. U. nemcsak átstilizálta a régi énekek szövegét, (modernizálta verseit) kijavította a prozódiai hibákat, hanem meg akarta szüntetni a dallam és szöveg egybecsengésének hiányait. Továbbá a nálunk meggyökeresedett régi morva, cseh, osztrák melódiákat száműzte a köztudatból. Ezért maradt ki a Sz. V. U. népénektárból „Ó szentséges keresztfája” (Szegedi Ferenc L. Cantus Cath. 1674) „Borzadok Jézusom” (Bozoki Mihály 1797) „Bánat fogja el szívünket” (Zsaskovszky 1874) dallama.

A népdalgyűjtés — ha gyéren is, de talál vallásos jellegű melódiákat egyes eldugott falvakban. Értékük nem csorbul, ha gregorián gyökerére is rámutathatunk. Számos magyar szövegű egyházi népéneket jegyzett fel Kodály Zoltán, Volly István, Rajeczky Benjámin és mások. Ide tartozik Volly peregi gyűjtőútjáról származó *Szűz Mária gyászvirág* című kifejezéstartalmas melódia, amely megjelent Halmos László vegyeskari feldolgozásában is. Kodály Kászonújfaluban találta Borbát András kifejezéstartalmas, ugyancsak nagypénteki melódiáját, amelynek szövege így hangzott; „Lehullott a Jézus vére, A szent keresztfa tövébe, Drágalátos szent testéből Őt mélységes sebeiből”. Ennek első, harmadik és negyedik dallamsora a tonikán zárul. Az első modell jellegű dallamsorból „kiugró” nagy szext hangköz kissé dórós jelleget ad a megkapó szép melódiának. A benne mutatkozó sok melizma a székely stílusra jellemző, ez árulja el Csík megyei eredetét.

Érdemes megismerni a számos más ünnepkörbe tartozó vallásos népénekeinket, amelynek jórésze publikálást nyert az M. N. T. *Jeles napok* című akadémiai kiadványában. Vannak olyan, kifejezetten egyházi zeneszerzők, akiknek működésük súlypontja a musica aeterna művelődésére kerül, mint G. Palestrina, Josquin Des Pres, A. Lotti, P. Griesbacher, L. Perosi stb. De gyakori az olyan világi műveket komponáló mester is, mint M. L. Cherubini, L. v. Beethoven, F. Schubert, G. Verdi, A. Dvořák, és Liszt Ferenc, aki az élet keservei, megpróbáltatásai elől menekül a musica sacra karjaiba. Innen remél gyógyírt felzaklatott lelkivilágára. A nagypéntek tragikus, majd az ezt követő nagyszombat, s húsvét a zeneszerzőket búvkörébe vonja, s egyetlen más ünnepkör, sem az újév, sem a gyertyaszentelő, sem a pünkösöd, sem advent nem teremt oly visszhangot a muzsikában, mint a nagyhét vége. Az elmondottakból kiderül, mennyi passió, kantáta és oratóriumszerű Stabat Mater, mennyi motettszerű Vexilla Regis, Popule meus, O crux ave, a Qui velatus és más szövegre keletkezett a nagypéntek fájdalmas emléke nyomán. Mindennek alapján kiderül: a zenében sem kisebb a hatása a gyásznapiak, mint a képzőművészetben.

Lékai László bíboros köszöntése

Lékai László esztergomi érsek, a magyar katolikus egyház bíboros primása március 12-én töltötte be 70. életévét.

Egy ilyen dátum fontos esemény minden embernek életében, kiemelkedőbb alkalom arra, hogy számot vessen életével, a világban, az emberek között elfoglalt helyzetével. De még inkább megnő a jelentősége, ha olyan valaki érte meg ezt az életkort, akit a Gondviselés arra szemelt ki, hogy sokak, százerek, milliók felelős vezetője, sorsuk gondozója legyen. Az ilyen esetekben az ünneplés, a barátok, munkatársak és külső tisztelők megemlékezése is túlhaladja a személyes kereteket és a kiemelkedő dátumot jó alkalomnak tekinti jelképes aktusok elvégzésére éppúgy, mint fontos igazságok, kijelentések elmondására.

Igy történt ez most is bíboros főpásztorunk 70. születésnapja alkalmából. Az ünneplés már március 4-én a Magyar Püspöki Kar tavaszi konferenciájának megnyitásán elkezdődött, amikor Cserháti József pécsi megyéspüspök a Püspöki Kar titkára köszöntötte a Kar nevében a magyar katolikus egyház főpásztorát. Túl a személynek szóló szeretettel teljes méltatáson, a Magyar Püspöki Kar titkára is arra használta fel ezt az alkalmat, hogy szinte programatikus beszédben emlékeztessen arra, milyen feladatokat lát maga előtt a magyar katolikus egyház vezető testülete, élén a bíboros primással. Lényegében a zsinat tanítása melletti hitvallás is volt ez a beszéd. „A zsinat azt tanítja — mondotta Cserháti püspök —, hogy az egyház nemcsak az Istennel való egyesülésnek, hanem az emberek egymás közötti összefogásának és egységének is jele és előmozdító eszköze legyen. A Magyar Püspöki Kar pasztorális célkitűzései között mindig szerepelt az egyház erkölcsi erőinek mozgósítása és bevetése az emberélet mindennapi problémáinak megoldásában is. Csak az a kereszténység lehet ma ismét elfogadott, amely a világ fájdalmait, szorongatottságait is vállalni tudja és nemcsak a lelki megbékélés megteremtésében, hanem a jobb élet, a több kenyér kérdésének a megoldásában is felajánlja szolgálatait.” Majd beszédének egy későbbi részében ezeket mondotta Cserháti püspök: „Eminenciád ezt a zsinati programot képviseli kezdettől fogva. Esztergomi érseki beiktatása alkalmával négy pontban foglalta össze célkitűzéseit, pasztorális elképzeléseit: a hívők szorosabb, életszerűbb bekapcsolása az egyházi életbe; a hitoktatás, az ifjúság keresztény nevelésének lehetőségeit és feladatait újból és újból felülvizsgálni; a papi hivatások előmozdítása, a papság lelki, szellemi továbbképzése és végül az egyház mai helyzetének számba vétele és a hívők egyházhoz, vallásos élethez való belső viszonyulásának felülvizsgálata. Mind a négy vonatkozásban lépések történtek és komoly eredményekről is be tudunk számolni.”

Lékai László bíboros, érsek hetvenedik születésnapját a magyar állam vezetősége is jó alkalomnak ítélte arra, hogy ünnepélyes aktussal juttassa kifejezésre az állam és az egyház közötti jó viszonyát. Az egész magyar sajtóban hivatalos közlemény adta tudtul, hogy: „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Lékai László bíboros, esztergomi érseknek a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökének a magyar állam és a katolikus egyház között kialakult jó viszony munkálása, a nemzeti összefogás mélyítése, valamint a hazai és nemzetközi béketörekvések érdekében végzett kimagasló tevékenysége elismeréséül, 70. születésnapja alkalmából a Magyar Népköztársaság rubinokkal ékesített Zászlórendjét adományozta. — A kitiüntetést Losonczy Pál az Elnöki Tanács elnöke adta át.” A kitiüntetés átadásánál az állam és a magyar katolikus egyház több vezető személyisége volt jelen. A kitiüntetés átadását követő napon pedig, amikor a bíboros érseket székhelyén, Esztergomban köszöntötték egyházmegyéjének papjai és hívei, valamint a megyei hatóságok, Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke ezt az alkalmat használta fel, hogy üdvözlő beszédében fontos és általános érdeklődésre számító kijelentéseket tegyen. Beszédében a következőket mondotta: „Hadd szóljak most mint munkatárs azok szavával, akik a magas szinten is elismert eredmények létrejöttében, azok munkálásában nap nap

után részt vesznek és kifejezzem, hogy továbbra is közösen szeretnénk a jelenlévő Püspöki Kar tagjaival és más kitűnő személyiségekkel közös céljaink megvalósításán munkálkodni. A közösen cselekvők együtt vannak a hétköznapiakon, és akkor is, amikor a nagyon jelentős ünnepeken megállunk, megemlékezünk... Nemrég kezembe került a bécsi szociológiai intézet kiadásában megjelent újság, amiben egyik írásomra és nyilatkozatomra hivatkozva azt a kérdést tették fel nekem, hogy milyen szocializmusról beszélék, mert szerintük az utóbbi időben már szocializmusok, meg marxizmusok vannak, többes számban. Kérdésükre tudok válaszolni, hiszen a szocializmus egyszerre egyetemes és ugyanakkor differenciált, egyszerre általános és nagyon konkrét. Erről az általános és egyben konkrét, a Magyarországon most épülő szocializmusról beszélék. A katolikus egyház sem általában van, hanem valahol van, a magyar katolikus egyház pedig itt van a magyar szocialista társadalomban... Mi egyenes, tisztá, nyílt választ tudunk adni. Ugy gondolom, hogy éppen ez a dolog lényege. Itt és most csinálunk valamit, vállalva annak nehézségeit, kockázatát és hibáit is."

Beszéde további részében Miklós Imre államtitkár bejelentette, hogy hivatalos részről százezer forinttal járulnak hozzá Lékai László bíboros érsek ama kezdeményezéséhez, amellyel mindenkit felhívott, akinek erre lehetősége van a népi vallásosság még meglévő emlékeinek összegyűjtésére. A bíboros érsek annak idején azzal indokolta ezt a felhívását, hogy ezeket a kincseket mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni, aki a népi kultúrának ehhez a rétegéhez akar közelíteni, akár a szaktudós érdeklődésével, akár a magánember kíváncsiságával vagy áhítatával. A gyűjtésben részt vevők végezzék munkájukat szerető lélekkel az ősök iránt, tisztességteljesen a jelen érdekében, megbecsüléssel mindnyájunk hasznos jövője reményében.

Az Állami Egyháziügyi Hivatal elnökének üdvözlő beszédére válaszolva Lékai László bíboros érsek a többiek között ezeket mondotta: „A tegnapi rendkívüli parlamentj eseményt, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa magasszintű kitüntetésének átadását felidézve, különös hálával gondolok vissza Elnök Úrnak és kedves munkatársainak a katolikus egyház, a Püspöki Kar és személyem felé irányuló őszinte tárgyaló és segítő készségére. Valóban a leglojálisabb megértéssel folytattunk hosszú éveken át párbeszédet egymással. S kölcsönösen nemcsak megértettük, mérlegeltük és megbecsültük egymás szavát, hanem tettekre is váltottuk át: a kis lépések szakadatlan láncolatára, amelyeken keresztül az egyház és az állam közötti kapcsolat mind megértőbbé, barátságosabbá vált... Nyitott a szemünk arra, hogy az állam milyen anyagi és munkaerő megfeszítéssel építi fel a szociális társadalmat, hogy mindenki asztalára elegendő kenyér jusson, egészséges lakásba költözzék minél több család. A gyermekek szellemi oktatásáról és testi ereje ápolásáról szakavatottan gondoskodik, nyugodt öregkort kíván biztosítani otthonaiban az elmagányosodottnak és ingyenes gyógykezelést a betegeknek. Az ősi tízparancsolatnak ez a mai nyelven való megfogalmazása és modern eszközökkel való tetteváltása. Ennek az óriási programnak megvalósításához az egyház is készségesen nyújtja segítő jobbát, nemzetépítő erejét. Hiszen nincsen nemesebb küldetése és öröme, mint hogy az ember méltóságának a megbecsülésén, személyiségének kibontakozásán, és a közösség szolgálatában együtt munkálkodjék."

A magyar bíboros prímás ünneplésének díszes és megható eseményeiről a fentieknél sokkal részletesebben olvashatott már a magyar katolikus olvasóközönség, sőt a napi sajtó, a rádió és a televízió jóvoltából értesült róluk a szélesebb körű magyar közönség is. Itt mi most csak néhány kiemelkedő momentumot idéztünk fel annak igazolására, amiről már a bevezetőben is szóltunk, hogy akit a Gondviselés magas tisztségre helyezett embertársai között, annak az ilyen kerekaszámú születésnapja sem lehet magánügy, hanem óhatatlanul nagy közöség ügyévé válik. De amikor a magunk szerény módján mi is csatlakozunk az ünneplők nagy táborához, és őszinte tisztelettel és szeretettel kívánunk jó egészséget Főpásztorunknak és sok sikert további munkájához, egy pillanatra sem feledkezünk meg arról, hogy ember áll a látványos külsőségek mögött, aki éppúgy súlyos terheket hordoz a vállán, aki éppúgy szenved és örül, mint mindenki más, aki kétezer év óta Krisztus keresztyét vállalta, azt az ígát, amely egyszerre nehéz és édes is, az Üdvözítő szavai szerint. Gondoljunk erre is, valahányszor a misében érte imádkozunk.

GADÁNYI JENŐ EMLÉKEZETE

1970 február végén, Jenő halálának tizedik évfordulóján a következőket jegyeztem fel:

Ködös, párás télutó. Nézem a sötét felhőket, a tetőről lógó jégcsapokat, az ereszen ülő, leselkedő madarakat. A múlt elevenedik bennem.

Kora tavasztól késő őszig a műteremben dolgozott, csak a leghidegebb időben hozta festőállványát a melegebb szobába. Ha nem zavarta senki, nem hívták zsúrizni vagy valamilyen értekezletre, mint olyan sokszor az utolsó években, munkájába mélyedt. Hallottam erőteljes ecsetvonásait, melyek a vásznat súrolták és az állványt ingatták, majd egy-két lépést lett hátra meg vissza, és újból a súrlódás, billenés jól ismert zaja következett. Ha tusrájzatokat készített, lendülettel húzta a vonalakat, tolla a papírt szántotta és sercegett, — a vízfestményeknél gyakran a pohár széléhez pendítette az ecsetet, hogy a felesleges festékmennyiséget belőle kinyomja, vagy a vizet bugyborékolgatta, amikor az ecsetet kimosta. A zörejekből tudtam, mivel foglalkozik, abbamaradásuk szünetet jelentett és azt, hogy várja a kávét.

Ekkor rágyújtott, leült a balkonajtó melletti bőrfotelbe, és elgondolkodva eregette a füstöt.

Némelykor elővette képeit, gondosan letörülgette és megnézte őket; egyesek visszakerültek a helyükre, másokat meg újból és újból az állványra tett, tovább dolgozott rajtuk.

1959 télén a zord műteremből ismét a jól fűtött szobába húzódott, és az asztalnál akvarelleket készített.

— Ha megfeszülnék sem tudnék ilyeneket festeni — mondtam, és gyönyörködtem bennük.

— Persze, hogy nem. Az alkotó képesség ritka adomány.

— Neked honnan van?

Ő csak mosolygott, nem felelt.

Tovább nézegettem lehelelfinom vízfestményeit, „vallomásait”, melyek fogalmakkal ki nem fejezhetők, szavakkal meg nem magyarázhatók, csak valamiképpen érzékelhetők. Ő maga ezt úgy fogalmazta meg egyik írásában: „A művész... sokszor idézi a biológiai világon túlhaladó perspektívákat is”. Valóban ezeket a perspektívákat ke-

ressük a műalkotásokban, a zenében, költészetben. És hogy mennyire összefüggenek a művészetek, hogyan hatnak egymásra a színek és hangok, bizonyítja Falu Tamás költeménye is, melyre véletlenül bukkantam:

Bennem a hangok színné válnak,
Csilingelnek a színek, árnyak,
S mikor a szín, hang összecseng,
Megérezlek nagy égi csend.
Alkonyi tóvá mélyül lelkem,
Hallom szívem zenélni csendben,
Zengő tükörré olvadok,
Belém néznek a csillagok.

Gyakran meséltem Jenőnek kis tempomunka akkori főpásztoráról, ő figyelmesen hallgatta. Egy vasárnap a szószékről művészeti törekvésekről beszélt — a művészet volt kedvenc témája —, Pollockot is említette, a „romboló” festőt, akit kevesen ismernek. Erre Jenő elcsodálkozott.

— Szeretném meghívni — kaptam az alkalmon —, meglátod, érdekes ember.

— Meghívhatod — egyezett bele —, csak ne prédikáljon.

— Nem hiszem, hogy ilyesmi eszébe jutna.

El is jött. Többek között szóba került Békásmegyer is, hogyan gazdálkodott ott Jenő hét évig sikeresen a háború utáni nehéz időkben. Vendégünk elmondta, ő is hasonló foglalkozást űzött Esztergomban, amikor a körülmények erre kényszerítették. A két „volt gazda” vidáman beszélgetett egymással. A főpásztor „művész uramnak” szólította Jenőt, és megígérte, máskor is eljön. Erre azonban már csak utolszor kerül sor.

Egyre gyakrabban üldögélt a meleg kályha mellett, maga elé meredt, vagy hanyatt fekvé a mennyezetet nézte. Nem szólt, nem panaszkodott, csak éjszaka — amikor azt hitte, alszom —, sóhajtott nagyokat. Mégis dolgozott, ha hívták, zsúrizni is ment. Egy ilyen alkalommal megfázott és ágynak esett. „Kétoldali tüdőgyulladás” — mondta orvos barátunk az előszobában, majd leszaladt a lépcsőn, hogy ne kelljen további felvilágosítást adni.

Ebben az esztendőben, azaz 1980. február 29-én volt húsz éve annak, hogy elment...

GADÁNYI JENŐNÉ

K Ö N Y V E K

Az újabb magyar irodalomtörténetírás termékeny gesztussal fogadja be mindazokat az indításokat és hagyományokat, amelyeket e század teremtett különböző műelemzési kísérletei során. Egymás mellett, egymás vizsgálódási módszereit kiegészítve és keresztezve született újjá a Nyugat által fölemelt esszé, az egy alkotó életművét elemző és világirodalmi párhuzamait kereső portré s a kortörténet folyamatát az egyéni mű elemzése során motiváló elvként elfogadó monográfia. Az utóbbi néhány hónap könyvtermésére mindegyik megközelítési módnak akadnak kitűnő példái. Mindenekelőtt Illés Endre *Mestereim, barátaim, szerelmeim** című kötete, melyben a szerző esszéit gyűjtötte egybe. Illés Endre az élő és folyvást megújuló hagyomány egyik legnemesebb képviselője. Nem dolgozik sok adattal, szellős, elegáns és hallatlanul találó vonásokat mutat föl, és azok köré fűzi emlékeit és következtetéseit. Ha esszéinek csontozatát igyekszünk kitapintani, rögtön feltűnik, hogy majdnem mindig személyes emlékei játsszák a főszerepet, az elemzett jelenség vagy a szerző apró részletei, elharapott félszavai adják a portré keretét, háttérét, míg a kép előterében a személyes emlékek által hitelesített alak áll, legjellemzőbb emberi vonásaival, amelyek különféle módon revelálódnak alkotásaiban. Az irodalomtörténetírásban olykor megfigyelhető bizonyos mértékű tudathasadás: a műfaj művelői sutba vágva az írás egyik alaptörvényét, az áttekinthető világosságot, elképesztő zsúfoltsággal, adatok és hivatkozások sokaságával nyomasztják az olvasót; fél szemmel a szakmára figyelve egyfajta „metanyelv” beszélnek, melyben hovatovább az elméleti ismeretek burjánoznak hatalmas mennyiségben és az elemzett jelenség ezek illusztrációjává sekélyesedik. Illés Endre ezzel szemben igazi író, novellista akkor is, amikor az irodalomról ír. Bizonyosra vehetjük — céloz is rá egyik esszéjében —, hogy meg kellett küzdenie önkifejezéséért, el kellett fogadtatnia módszerét. A végeredmény azonban egyszerű. Élnek, mozognak, gondolkodnak hősei, mert rendelkezik azzal a kivételes tehetséggel, hogy életre galvanizálja a holta-

kat, jelenné varázsolja a múltat. Halk és elegáns. Tiszta, szép mondatokban, csöndes gonddal árnyalja képeit, mesteri kézzel játszatja egybe a fényt és árnyat; rezzenéstelen nyugalommal tekint kristálygömbjébe, melyben ott kavargó a számunkra ma már legendássá vált múlt. Ő azonban megélte azt is. S most a szemtanú higgadt fölényével nyújtja át tapasztalatait, hogy okulhasunk általuk.

Alapvető félreértés volna azonban azt hinni, hogy ezek a túlvilági metszett arcképek nélkülözik az elmélyült anyagismeret belső fedezetét. Illés Endre többet tud, mint az irodalomtörténész: pontosan ismeri a műalkotás legbenső világát, és az avatott biztonságával különíti el a jót és a rosszat. Mondataiban könyvtárak akusztikája zeng, szavaiban irodalmi emlékek sokasága kel életre. Ilyen esszét csak az írhat, akinek életformája volt s maradt az írás és irodalom, aki még azokban a keserű években is, midőn a kiadó ablaktalan kis szobájába szorult, pontosan érzékelte, melyek az igazán figyelmére érdemes új kísérletek, mit érdemes hatalmas könyvtára polcaira helyeznie az újdonságok közül, s melyek azok, amelyeket az első sor mögé száműzhet, mert soha nem veszi elő onnan.

Tanulni lehet tőle, anélkül, hogy tanítani akarna. Mert tökéletes biztonsággal indul el mindegyik új felfedező útjára, pontosan tudja, hogy az egyes közetrétegek közül hogyan kell kiemelnie az aranyrögöket. Értékvó és -őrző gesztusa, felizzó szenvedélye, soha ki nem hunyó érdeklődése becsületet szerez az irodalom ügyének, s arra figyelmeztet: soha nem szabad alacsonyra állítanunk a mércét.

„Weöres Sándor közelében” kalandozik könyvében Bata Imre.** Weöres Sándor körül áll a harc. Támadják és védik, esztétikai érvek és szenvedélyek csapnak össze körülötte, s talán ez bizonyítja a legkézzőlóbban, hogy műve a mai magyar költészet egyik legizgalmasabb terrénuma, mely szinte kiemeríthetetlen lehetőséget kínál elemzőjének. Aligha lehetne elképzelni két különbözőbb megközelítési módot, mint Tamás Attilát — aki nemrégiben írt könyvet Weöresről — és Bata Imréét, mégis mindkettő nagyon fontos ered-

*Magvető, 1979.

**Magvető, 1979.

ményekre jut, s arra ösztönözi Weöres olvasóit, hogy ne elégedjenek meg a mű értelmezésével, hanem igyekezzenek a gondolkodás mélyrétegéig követni, ahonnan fölhozza anyagát.

Bata Imre a legnehezebb feladatra vállalkozik: azon az úton követi emberközelségben az író, melyen ez a különböző hatásokból megtermékenyülve a népmese hőseinek mintájára még erősebben, lebíráhatatlanul kel új életre, ölt magára új alakváltozatot. Aki testközelségben akar maradni költészetével, s elemezni akarja lírájának legbensőbb köreit, nyilván nem függetlenítheti magát a költő személyes életének tényeitől sem, ám ugyanakkor fokozott gondadal kell föltárnia azokat a hatásokat, pontosabban: ösztönzéseket, melyek Weöres Sándor fantáziáját újra meg újra felgyújtották és további kísérletekre ösztönözték. Bata Imre imponáló anyagismerettel és azonosulással végzi e korántsem egyszerű feladatot. Weörest kísérve felfedező útjain átlényegül maga is: korábbi irodalomtörténetírói habitusát örömdetesen dúsítva, gazdagítva, egyre mélyebben ássa magát azokba a filozófiai, gondolkodástörténeti rétegekbe, melyek megérintették a költő képzeletét. Sikerül forrásértékű anyagot feltárnia a harmincas évek egyik igen ritkán elemzett, de nagyhatású gondolatával, a krizeológiával kapcsolatban. „Az elvontat az érzékibe visszafordítani, az időt térré formálni” — ez a felismerés Weöres Sándor első nagy korszakának vezérelve, melyet az *Egy másik világban* így fogalmazott meg:

Egy másik világ küldött engem,
hogy milyen volt már, nem tudom,
de tört sejtése vissza-fénylik
színek nélküli fátylonon.

S ahogy a föld sok látomásán
rég hazám nyit néha rést:
onnan túlról majd vissza-sejtem
az örömet s a szenvedést.

E kettősség végigkíséri egész líráját. Azért is okoz oly sok fejtörést, kelt ellentmondást, mert majdnem mindig egyik korszakában makacs szenvedéllyel kutatja a jelenségek ellentéteit, nála azonban ezek nem a jelen valóságban nyilatkoznak meg, hanem a régmúlt időbe visszazállva: minden tárgy és minden jelenség azonos önmagával, de azzal is, ami egykor, a teremtés kezdetén volt. Weöres Sándorra nem alkalmazhatók a műelemzés bevett, ma

már hagyományosnak nevezhető eljárásai. Verseit olvasva a fejlődés különböző köreit járjuk végig, melynek első pontja valahol a mítoszban rejlik, végpontja pedig titokzatos felhomályban dereng, a képzeletbeli jövőben, mely sokszor ugyancsak a mítosz árca mögé rejtetik. A *Graduale* ciklusban olvasható e sokatmondó két sor: „zárt perceden kívül — csillagod elragad”. Mert ebben a költészetben ismeretlenek a tér és idő hagyományos normatívái. Ahogy Einstein a modern fizikában, Weöres a költészetben teremtette meg a relativitás elméletét, az ő embere azonban tévelyegve, sokszor kiszolgáltatottan kalandozik az űr magányában, bolygók és csillagképek között. Idegeiben ott érzi a múlt emléképeit, de tekintetét megbabonázottan veti a jövőre. Ezt a belső feszültséget, polaritást nem köti szinte semmi, a költő a fantázia szárnyán bármikor ki-röppenhet belőle, felfedező útra indulhat, s játszi könnyedséggel rendezheti új alakzatokba mindazt, amit a földhöz kötött emberi képzelet véglegesenek hisz. Weöres Sándor a lombban meghallja a „messzi tenger énekét”, s a „tárgyak hullámverésében” olyan üzenetet hall, melyet csak a költő értelmezhet. Az emberi minőség újfajta értelmezésének nagy kísérlete az övé, s a „véres századok vonulása”-ban megteremt magának egy olyan pontot, ahonnan mindenhová ellát, s minden apró jeladást érzékelni tud.

Mondanunk sem kell, hogy aki erre a világteremtő és felfedező útra követni akarja, rendkívüli feladatra vállalkozik. Az igazán kiemelkedő Weöres-tanulmányok — mindenekelőtt Kenyeres Zoltáné, Bori Imréné, Tamás Attiláé — a versek rejtelméi mögött az általános emberi élet legnagyobb kérdéseivel is szembesülni kénytelenek, a szintézisnek egy olyan ígézetében, mely nagyon sok oldalról közelíthető meg, de nagyon ritkán értelmezhető megnyugtató alapossággal, teljességgel. Bata Imre könyvének nagy érdeme, hogy a címének megfelelően elsősorban a költői szándékot tartva szem előtt, mellőzi a sokszor kiéleződött vitákban való állásfoglalást, anélkül, hogy ne sejttené: minden rokonszenve és megértése e nagyszabású teremtető kísérleté. Egyéb-

ként furcsa fintora a sorsnak, hogy Weöres Sándor költészete körül akkor csapnak legmagasabbra az egymással ellentétes vélemények, viták, midőn költészete valamelyes kifáradást, önis-métlést mutat. Bata Imre könyvének figyelmes olvasója alighanem ennek a jelenségnek okára is megtalálja a vá-laszt, mint ahogy e kitűnő könyvből sok egyéb irodalomtörténeti és -elméleti, gondolkodástörténeti és filozófiai jelen-ség által felvetett kérdésre is pontos, egyértelmű választ kaphatunk, színes, átlelkedült stílusban, az anyaggal va-ló teljes azonosulás áramában.

A mai magyar irodalom és gondol-kodás egyik legnagyobb kérdése, mi-képp tudja betölteni azt a híd-szerepet, melyet a történelem kínál neki. Hogy egyáltalán van ilyen szerepe és kül-detése, annak felismerésében Pomogáts Béla tanulmányai és írásai is sokat se-gítettek. A kitűnő s rendkívül termé-keny irodalomtörténész ezúttal száza-dunk magyar irodalmával foglalkozó ta-nulmányainak egy részét gyűjtötte kö-tetbe.*** Képet tart az olvasó elé: ilyen ez a lázas, sokszor önmarcangoló kételyekkel és felismerésekkel vívódó irodalom, s e tükörkép háttérében szin-te észrevétlenül felsejlenek a tanul-mányíró vonásai is, aki lopva, rejtve vall önmagáról, ízléséről, irodalmi el-kötelezettségéről. Pomogáts Béla, jól le-het érezni, hogy az elmélet új kísérle-teivel is tisztában van, elsősorban a le-író-történeti elemzést kedveli. Alapos, minden szempontra kiterjedő oknyomo-zó munkát végez, az adott mű mögött az életmű teljes láncolatára is összp-on-tosítja figyelmét, hűséges krónikása az alkotásnak és az írói szándéknak. Ki-tűnő minőségérzéssel válogatta, rostálta írásait, s e kötetébe valóban a legjobb, a maradandó művek elemzése, az iga-zán reveláló írói portrék kerültek.

Tanulmányírói habitusának egyik leg-vonzóbb jellemzője erkölcsi igényessége és érzékenysége. A műalkotást nem személytelen jelek rendszerének érzi, hanem írói üzenetnek, melyből nem-csak információkat kaphatunk, hanem

tökéleteseledhetünk is általa. Már egyik-másik esszéjének címe is jellemző e vonatkozásban: „A mesterség értelme” címmel ír Komlós Aladárról. „A szám-vetés iskolájá”-vá válik értelmezésében Ottlik Géza Iskola a határon-ja, „Köl-tészet: védekezés és szembefordulás” — e kettősséget érzi a legkarakterisztiku-sabbnak Radnóti Miklós lírájában. Van kötetében néhány egészen kitűnő ta-nulmány, elsősorban a Szentkuthy Miklósról szóló, azután a Mészöly Mik-lós „parabolái”-t értelmező, s minde-nekelőtt a Nemes Nagy Ágnes lírájáról írt esszé.

A kötet tanulmányai három ciklus-ba oszlanak. *Írók és eszmék* címmel a Nyugat második és harmadik nemzedé-kének prózáiról olvashatunk, sőt a „negyedik nemzedék” is feltűnik a Mé-szöly Miklósról írtakban (ide illet vol-na még az a portré is, melyet Mátyás Ivánról írt). A *Magyar költők Európá-ban* fejezet íve Illyés Gyulától Kormos Istvánig terjed, míg a *Költészet és lá-tomás* címet viselő részben Juhász Fe-rencről és Nagy Lászlóról olvashatók esszék. Külön érdemes felhívunk a fi-gyelmet a „Párhuzamos eposzok” című Juhász-elemzésre, mely megint csak ar-ra figyelmeztet, mily nagy szükség len-ne — Bori Imre kitűnő könyve után is — egy teljes Juhász Ferenc-monográ-fiára (talán Pomogáts Bélától várhat-juk ennek megírását?), nehogy a költő mostanj stagnálása elhomályosítsa kor-szakalkotó jelentőségét, újszerűségét.

Pomogáts Béla ugyan nem irodalom-történetet ír, de e könyve — melyet már a kitűnő Déry-kismonográfia és a vonzó Radnóti-könyvecske is előle-gezett — körvonalaiiban mégis száza-dunk irodalomtörténetének hűséges, pontos híradása, mely itt valahol a hú-szas évek legelején kezdődik, s a má-ban fejeződik be. Nyilvánvaló, hogy Pomogáts Béla visszafelé is és majd ku-tatásai során, amit azonban e sokszor ellentmondásos évekből felszínre ho-zott máris jelentős nyereség, hűséges, tiszta, szép interpretáció.

SÍKI GÉZA

***Pomogáts Béla: Sorsát kereső irodalom (Magvető, 1979).

„ÖRÖK EMLÉKEZETRE SZÉP ÉNEKET HAGYOK”*

„A magyar nyelvű irodalom első, XVI. századi föllendülését még az országot, a nemzetet ért katasztrófák sorozata, az ország három részre szakadása sem tudta visszavetni. Bár igaz, hogy e fölfelé ívelő irodalom, főként az egyes „szépirodalmi” műnemek és műfajok tekintetében, nem fejlődhetett kiegyensúlyozottan. ...Az íróknak ugyanis ahhoz, hogy műveiket minél szélesebb körök számára tegyék hozzáférhetővé, olyan „formában kellett szerzenieiket megfogalmazniok, amely írásban is, de élőszóban (énekes előadásban) az olvasni nem tudó rétegek számára is könnyen, gyorsan terjeszthető, előadható, megtanítható és megtanulható volt. Erre pedig a dallamra készített énekvers kínálkozott a legalkalmasabbnak” — írja *Varjas Béla* a kor irodalmát elemezve az általa szerkesztett és válogatott *Balassi Bálint és a 16. század költői* című kötet (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979) utószavában (ld. II. k. 1037. old.). A Balassi-kortárs Bogáti Fazakas zsoltárparafrázisainál azonban — amelyből az említett kötet négyet tett közzé, a szerző más műveivel egyetemben — a tárgyból adódott az énekelhetőség, hiszen az eredeti, ősi zsidó szertartásokban használt liturgikus ének, a zsoltár a reformáció századaiban támadt fel nemzeti nyelven, hogy a hitújítók tanításának szolgálatába álljon és népszerűsítője, — az ősiség legitimálta jogon — hiteles terjesztője legyen. Ahogy a hetven parafrazist tartalmazó *Magyar Zsoltár* címoldali bejegyzése hirdeti: „Kit az üdökbéli históriák értelme szerint különkülön magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetének javára fordított *Bogáti Fazakas Miklós*”.

A zsoltáriródlalom reformáció kori népszerűségét azonban nemcsak praktikus okok indokolják, hanem a prédikátoroknak az a „felfedezése” is, hogy párhuzam van a hányatott sorsú magyar nép és a zsidóság között — s

ilyenformán a csak Istenben bízó Dávid királyban a zsoltárfordító felismerte önmagát. Hogy a hasonlóság — amit ugyan nem támaszt alá a történelem, ám az irodalmárok a legutóbbi időkig is kedveltek — mindjobban kitűnjék, s hogy immár a zsoltár társ-szerzőjeként szegődött prédikátor kora problémáira válaszolhasson, kellett is az önállóság merészsége — s úgy nyúltak az eredeti szöveghez, hogy „bizonyos aktualizáló átalakítással” éltek (vö. Klaniczay Tibor: *Reneszánsz és barokk, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 81. old.*). Erre is jó példa a közelmúltban megjelent Bogáti-zsoltárparafrázisok. — Itt tehát nem a szövegűség adja a mű értékét, nem műfordítás akar lenni, hanem a zsoltárokon keresztül a teológus-költő a magyarság panaszát az Istenbe vetett szilárd hittel szóltatja meg. Ám mielőtt rátérnénk a „négy-száz esztendeje néma költő” művének — mely a válogatást és a jegyzetek összeállítását végző *Szabó Géza*, a szöveg gondozását segítő *Gillicze Gábor* és a kötet eszmetörténeti méltatását adó *Dán Róbert* jóvoltából került elő a feledés homályából — bemutatására, tekintsünk a szerző szülőföldjére, életének és szellemi kibontakozásának hátterére.

Bogáti Fazakas Miklós unitárius lelkész 1548-ban született, Tordán — s az 1580-as években készítette el magyar psalteriumát (ld. Dán Róbert: *Bogáti Fazakas Miklós* című kötet záró tanulmányát, 242. old.). Abban az Erdélyben született, amely „pár évi tetszhalál után 1556-ban föltámadt, s ettől fogva kétszer fél évszázadon át fenn is tudott maradni” (ld. Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése, Gondolat, 1979., 122. old.*), — s abban a korban, amelyben János Zsigmond Európában egyedülálló szellemi életet teremtetett, a vallási tolerancia meghirdetésével (1568) és gyakorlásával. Halála után azonban az őt fejedelmi trónján követő Báthoriak már nem annyira nagylelkűek a radikális antitrinitáriusokkal szemben, amit Dávid Ferenc

*Bogáti Fazakas Miklós: *Psalterium, Magyar Helikon, 1979.*

1579-ben történt fogságba vetése is jelez. A várfogságban elhunyt püspök — akiről halálának 400. évfordulója alkalmából e folyóiratban is megemlékeztünk (ld. 1979. 9. sz.) — híve, Bogáti Fazakas Miklós is nehéz helyzetbe került. Már „kegyvesztetten” szerzi páratlan szépségű zsoltárait — amelyek irodalomtörténeti jelentőségét az is mutatja, hogy mintegy negyedszázaddal korábbi, a legutóbbi időkig az első magyar zsoltárkönyv szerzőjének tartott Szenczi Molnár Albert munkájánál (vö. A magyar irodalom története 1849-ig, Gondolat, 1964., 110. old.). Bogáti „felfedezése” annyira újszerű, hogy nemcsak a közvéleményt lepte meg, hanem a szakembereket is. Ez az 1967-ben megjelent kiváló kiadványból, a Régi Magyar Költők Tára sorozatnak (Akadémiai Kiadó, 1973) című művében találjuk, mely részletesen és tudományos alapossággal mutatott rá az antitrinitárius mozgalom rabbinikus hatást viselő jegyeire, s így Bogáti irodalomtörténeti szerepének tisztázásához is hozzájárult.

Bogáti psalteriuma mintegy példatára a XVI. század versformáinak és dallamainak, s életművében is a legjelentősebb munkái közé tartozik, habár legjobb költői teljesítménye az *Énekek Éneke*. Prózaí művei, a históriás énekek besorolhatók a korabeli hasonló alkotások közé, amiket inkább a történet kedvéért írt, míg zsoltárainál a költészet teljes fegyvertárát vonultatta föl. Stílusa, nyelvezete, erőteljes kifejezőmódja elgondolkoztathatja a mai bibliafordítókat is, akik sokszor abba a tévedésbe esnek, hogy a modern ember csak a modern nyelvet érti meg. Persze a parafrázis műfaja több lehetőséget adott a szerzőnek, hogy korához szóljon, mint a fordítás, ahol a szöveg-hűség adja a mű hitelét.

Bogáti élt is a lehetőséggel. A Salamon, utódját „koronázó” Dávid király szavával vall arról, hogy milyennek kell lennie a fejedelemnek:

Új urat adtál, Uram, az szent népnek,
Add szent lelked ez új fejedelemnek,
Mit szeretsz, mit nem, adjad, érthesse meg,
Hogy jó vezére lehessen népednek.

(LXXII, 1. v.; 123. o.)

Talán utalás van ezekben a sorokban az erdélyi fejedelemre, aki a parafrázisban „Zsidóország” ura, míg vele szemben az idegen népek *királyai* hadakoznak. De azokat a vonásokat sem nehéz felismerni a zsoltár további verseiben, amiket később Pataki Füsüs János sárospataki lelkész a *Királyoknak tüköre* című, Bethlen Gábornak ajánlott művében a jó fejedelem kötelességeiről írt. Eszerint az uralkodó a kormányzáshoz Istentől kér tanácsot, vagyis „a Szentírásból, melyben Isten szól”, hogy mindent megteheszen „az igaz vallás oltalmazásáért, azaz megújításáért”. Bogáti reménységének ugyan nincs történelmi alapja, mivel Báthori István nem rokonszenvezett a szélsőséges antitrinitarizmussal, s az új irányzatok, a „hagyományos” reformált vallásokból kinövő új felekezetek létrejöttét tiltó törvénnyel akadályozta —, de mint minden reformátor, Bogáti is tudta, hogy az „új vallás” terjesztésének sikerét csak a világi uraktól, s különösképpen a fejedelemtől való támogatás révén remélheti.

Bogáti népéhez szól akkor is, amikor a „havasok” teremő Istenét dicséri (célzás az erdélyi havasokra), vagy amikor a pogányságot töröknek nevezi. S amit a ma emberének mond: hitvallásának mélysége és — megpróbáltatásokkal teli sorsa ellenére — Istenbe vetett feltétlen bizalma tárul föl megrendítően valamennyi zsoltárában:

Dolgod értelmiből szívem hozzád szakad,
Te tiszteletedben én testem is fárad,
Valamiben vagyok, már tudom, te adtad,
Vagy pokol, vagy jó ér, soha téged nem
hadlak.

(Psalms LXXIII, 23. v. 130. o.)

GICZY GYÖRGY

HANGVERSENY

Igazi közönségsiker kísérte a „Bach-kantáták” című bérletsorozatát, melynek előadásait Lehel György vezényelte a Liszt Ferenc Kamarazenekar élén. Az egyes forró sikerű esteken azonban újra meg újra felvetődött a kérdés: tudnak-e a mi együtteseink hitelesen Bachot játszani? Mert a partitúra többnyire korrektül szólalt meg — bár két estén is előfordultak kínos gikszerék, s egyszer csak Lehotka Gábor lélekjelenléte mentette meg az előadást —, hiányzott azonban az éteri finomság, az a többlet, melyet a rendszeres Bach-előadásokon edzett együttesek oly magától értetődő természetességgel valószínűsítanak meg szerepléseik során. Vannak istenáldotta művész-tehetségek, mint Csengery Adrienne, Hamari Júlia vagy Kalmár Magda (és a Magnificat előadásán beugró Gregor József), akik nagyszerűen érzik ezt a stílust, s bármelyik világhírű együttesben egyenrangú partnereként szerepelhetnének. Voltak tiszteletre méltó szerepcserék az utolsó pillanatban, s ilyenkor inkább a teljesítmény bátorságát, semmint bizonytalanságait illik méltatnunk. Kitűnően játszotta az orgonaszólamot Lehotka Gábor. Mégis azt kell mondanunk összegzésül, hogy a sorozat egyik száma sem

hagyott bennünk maradandó emlékeket, s ezt nem az előadás esetlegességei okozták, hanem a Bach-zene szellemének hiánya.

Nem lehet azt állítani, hogy Bach kantátái kivétel nélkül maradandó remekművek. Vannak bennük önismétlések jócskán: amikor a zeneköltőt szorította az idő, szívesen merített már megvalósított ötleteiből (legjellemzőbb példája ennek a II. Frigyes Agost tiszteletére komponált 213. kantáta, melynek több részlete visszatér a Karácsonyi oratóriumban is). De mindegyikben vannak nagyszerű pillanatok, a Magnificat pedig a zeneirodalom egyik csúcspontját jelképezi ünnepi fényével, líktetésével. Elsősorban ezeknek a valóban kivételes pillanatoknak az elmaradását fájlahattuk, a sorozat előadásai ugyanis többnyire a szürkeséget, a lefokozott érzelmvilágot reprezentálták. Ezen a tényen a rendkívüli siker sem változtat. Az ováció magának a vállalkozásnak szót, azt a tényt köszöntötte, hogy a hangversenyrendező szervek végre több estéből álló sorozatot szenteltek Bach vokális művészetének. Minél több ilyen alkalom kellene ahhoz, hogy az igazi Bach-zene ünnepeit köszönthessük.

HANGLEMEZ

Szereti Ön...? — e provokatív kérdéssel a borító legtetején indított új sorozatot a Magyar Hanglemezyártó Vállalat. Hogyne szeretném! — válaszolja bizonyára a zenekedvelő. Persze az ilyenféle sorozatok elsősorban nem a rajongónak készülnek. A dolgok természete folytán ugyanis ezeket a műveket minden zenehallgató és lemezyűjtő megszerezte — megszerezhetné — már, némelyiket több példányban is.

Mi hát ennek a sorozatnak újdonsága? Mindenekelőtt az, hogy az ifjúságot igyekszik meghódítani. Ezek a lemezek verbuválhatják a hangversenyre járó mai közönség értő utódait. S ez nagyon komoly, nagyon nemes hivatása a lemezyártásnak, mely a maga eszközeivel mindenkinél többet tehet a komolyzene megkedveltetéséért. Ha ezzel a tudattal vesszük kezünkbe a „Szereti Ön...” egyes darabjait, egyszeri-

ben az utóbbi évek egyik legizgalmasabb, legtanulságosabb vállalkozásaként köszönhetjük, mely nemcsak megérdemli a figyelmet, hanem kötelességünk is teszi az elemző méltatást. A teljesség igénye nélkül hadd ragadjunk ki néhány lemezt, s ezek tükrében próbáljunk válaszolni a kérdésre: szeretni fogják-e hallgatói a zeneszerzőt, akinek legjellemzőbb (vagy annak vélt) műveiből kaphatunk keresztmetszetet?

A fiatalok kétségtelenül a barokk és a modern zene iránt érdeklődnek leginkább. A sorozatban eddig megjelent lemezek jó néhány barokk kori nagymestert igyekeznek még ismertebbé tenni. Persze, lehet vitatni, vajon Vivaldi esetében valóban szerencsés volt-e a válogatás. A Négy évszak Tél tétele valóban gyönyörű, s nagyszerű előadásban hallható. Az In furore motetta azonban — bármily nagyszerű alkotás is — aligha „népszerűsítő” darab. Sőt, megkockáztatnám: Vivaldi vokális művé-

szetének nem is jellemzője. Ugyanígy kérdés, Händel kamarakantátája alkalmas-e arra, hogy új rajongókat toborozzon? (Ezzel együtt: a Händel-lemez kitűnő! A Vizizene részlete, az F-dúr orgonaverseny, a Júdás Maccabeus részletei és természetesen a Halleluja valóban hű keresztmetszetét adja e nagy mester munkásságának és korszakos jelentőségének). A vonzó összeállítású Bach-lemezről nem tudok véleményt mondani, mert olyan gyenge példány került a kezembe, hogy minden fordultnál hatalmasat ugrik rajta a tű.

Merész ötlet volt a Mozarttról készített lemez egyik oldalát teljes egészében a Varázsfuvolának szentelni, de aligha kétséges: az elgondolásnak sikere lesz. Hasonló népszerűséget jósolhatunk a Kis éji zenének és a Török indulónak. Hogy e két mű jellemzi leginkább Mozartot? Nos, ezen a kérdésen alighanem lehet vitázni, de melyik antológiával kapcsolatban ne lehetne?

Meg kell vallanom, Beethovent nem úgy szeretem, ahogy a neki szentelt lemez bemutatja. Az V. szimfónia bármily hatalmas remek is, több mint közismert. Bizony szívesebben hallgattam volna a Kilencedik utolsó tételét, vagy a Missa solemnis valamelyik részletét. De ez megint az az eset, amikor azt vitatjuk vajon a csepp jellemzi-e a tenger nagyságát.

Kitűnő a Haydn-lemez válogatása. Talán legérdekesebb szimfóniája az Űstdob melléknevű, melyet Ferencsik János vezényel. Erdélyi Miklós irányításával részleteket hallhatunk a Teremtésből és Az évszakokból. Aki ezt a néhány kórustételt meghallgatja, bizonyára boldogan megvásárolná mindkét oratóriumot Erdélyi vezényletével, s reméljük, előbb-utóbb sor is kerül ezek kiadására.

Schubertet A szép molnárlány című dalciklus részletei reprezentálják. E sorok írója ismétlésekbe esnék, ha újra meg újra Réti József dicséretét zengene, vagy pótolhatatlan hiányát panasznál. Mindenesetre annyit azért elmondhatunk, hogy valóban nagyszerű ez a lemezoldal, mint ahogy az Asz-dúr impromptu is varázsosán szép Schiff András tolmácsolásában.

Töredelmesen be kell vallanom, hogy Verditől a Requiemet és a Quatro pezzi sacri-t szeretem leginkább, az itt hallható operarészletek azonban bizonyára ezt a lemezt teszik majd a sorozat egyik legnépszerűbb és legkedveltebb darabjává. És végezetül még csak annyit, hogy a Debussy-lemez válogatása, összeállítása kitűnő, alkalmas arra, hogy híveket szerezzen a zenei impresszionizmusnak.

Amikor gyermekeim (általános iskolások) megvásárolták az ifjúsági operabérletüket, döböntén tapasztaltam, hogy a fiatalság baljós csillagzat alatt művelődik, hiszen a bérletbe fatális véletlen folytán a zeneirodalom legtragikusabb operái kerültek. Még alig sirják el könnyeiket a Traviata fölött, máris Aida keserű sorsán tünődhetnek (ha el nem alusznak közben, lévén szó tízegy-néhány éves gyerekekről), s a Szerelmi bájital tragikus árnyain boronghatnak. (En úgy képzelném, hogy egy ifjúsági bérletben Rossininak, Mozartnak, a Diótörőnek és hasonlóknak kellene szerepelniök, de lehet, hogy elmaradt ízlésem az ifjúságé mögött.) Mindenesetre a Hanglemezgyártó Vállalat „Szereti Ön? ...” sorozata sokkal inkább megszeretheti az igazi zenét a fiatalokkal, mint a Magyar Állami Operaház nekünk jutó bérletsorozata az operát.

(R. L.)

Revue mensuelle — Rédacteur en chef — Chefredakteur: Károly Doromby.
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 16,50 US dollar

RÉSUMÉ

L'étude écrite par Mgr. József CSERHÁTI, évêque de Pécs, Secrétaire Général du Corps épiscopal hongrois, sous le titre *Pas nouveaux dans la voie de l'oecuménisme*, constitue l'article de fond de notre numéro.

En analysant le texte du *Décret sur l'oecuménisme* (1964) de Vatican II, Mgr. CSERHÁTI juge particulièrement importantes les recommandations préconisant la nécessité de chercher „en union de dialogue” avec l'ensemble des chrétiens, par delà les éclaircissements doctrinaux, les formes possibles d'une coopération aux tâches multiples qui s'imposent à eux dans la société: telles que l'entraide interconfessionnelle, le service du bien commun dans le pays, l'action commune en faveur des peuples opprimés ou sous-développés, la promotion de la paix. Ainsi mené, le dialogue avec les frères non catholiques servira de base et de point de départ au dialogue à engager même avec le monde non-croyant.

Pour ce qui est des principes que le Décret expose comme devant diriger l'action oecuménique, l'auteur souligne qu'ils témoignent d'une véritable ouverture oecuménique: l'unité de l'Eglise n'est plus conçue comme synonyme de l'uniformité et la valeur de communautés séparées n'est plus mesurée en fonction de leur proximité de Rome. Basé sur la nouvelle ecclésiologie conciliaire et prenant en considération les conditions diverses des différentes sociétés chrétiennes, le Décret proclame le principe de la légitime diversité. En termes plus concrets, ce principe, loin de toute tendance d'uniformisation latine, admet la diversité, même en matière d'élaboration théologique des doctrines, sous réserve d'un plein accord sur les dogmes fondamentaux de la foi chrétienne. Aussi le Décret invite-t-il à discerner chez les frères séparés de Rome, les valeurs spirituelles qui, au cours de l'histoire, n'ont pas été suffisamment cultivées par elle, mais qui n'en font pas moins partie de la plénitude de catholicité de l'Eglise. En appliquant ce principe de la légitime diversité dans le cas des Eglises orientales, le Décret fait prendre conscience de la spécificité qui est devenue la leur au cours de l'histoire, sur le plan des moeurs, de la liturgie, de la discipline, voire sur celui de la manière de formuler la doctrine. De leur part, c'est dans le même ordre d'idées que les représentants notoires des Eglises orientales ont soutenu si résolument au Concile la sauvegarde, l'affermissement même, en toute intégrité, de l'autonomie de leurs Eglises. Mgr. CSERHÁTI rappelle que dans les milieux de théologiens occidentaux, on voit se manifester la même exigence de pluralisme en matière d'approche des questions doctrinales.

József VAS: *Les Pâques dans le Nouveau Testament*. Dans son aperçu historique, l'auteur fait connaître la célébration des Pâques dans les premiers temps de la chrétienté, les controverses auxquelles la date du jour de cette fête a donné lieu aux IIe et IIIe siècles, les règles fixées dès le début pour trouver le jour de la fête de Pâques, la réforme du calendrier julien et les complications qui en résultaient ainsi que la manière dont l'Eglise a célébré cette fête durant les deux mille ans de son histoire. — Une analyse des rapports de l'amour et du droit par le Prof. Tamás NYÍRI de l'Académie de Théologie catholique de Budapest sous le titre *L'Amour et le droit* — Pour commémorer le 25e anniversaire de la mort de Teilhard de Chardin, nous publions en traduction hongroise l'écrit dédié par Jeanne-Marie MORTIER, Secrétaire Générale de la Fondation Teilhard de Chardin (Paris), à la mémoire de l'illustre savant jésuite. — Tamás DEME présente István KESZÉI, poète hongrois estimé, résidant en France. — Dans son article, Béla CZÉRE retrace les débuts littéraires d'Emil

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE, écrivain hongrois réputé, né en 1907. — Fragment tiré de l'autobiographie de László POSSONYI qui paraîtra prochainement. — Poèmes d'Angelus Silesius, György RÁBA, István KESZEI, Karola NAGY et Péter VASADI.

Hommage au Cardinal László LÉKAI, archevêque d'Esztergom, primat de Hongrie — à l'occasion de son 70e anniversaire.

INHALT

Der einleitende Essay unserer Nummer, betitelt: „Neue Schritte im Ökumenismus“ wurde von József Cserhádi Diözesanbischof von Pécs geschrieben.

Aus seinem Beitrag zitieren wir das Folgende:

Die Konzilsentscheidung weist in der Arbeit der Annäherung und Einigung eine wichtige Rolle der Selbstkritik zu, damit wir als gereinigte Partner uns einander nähern, das heisst, dass wir alle die Worte und Feststellungen beseitigen die nicht die volle Wahrheit beinhalten. Eine wichtige Tätigkeit zwischen den Partnern ist der Dialog: gut vorbereitete Fachleute sollen die Lehren ihrer eigenen Gemeinschaft tiefgreifend schildern wobei sie die wichtigsten Charakterzüge hervorheben. Ein solcher Dialog ebnet den Weg zur Kenntnis der gegenseitigen Wahrheiten und zur gebührenden Achtung und Bewertung des anderen. Der Text der Entscheidung betont hier, dass ein richtig geführter Dialog imstande ist auch auf jene Aufgaben hinzuweisen, die im Interesse des Gemeinwohls ein jeder Christmensch seinem Gewissen entsprechend auf sich nehmen muss. In diesem Sinne wird dann der Dialog zwischen den Religionen, gleichzeitig zu einem Dialog mit der Welt aus dem ein grösseres Verständnis, Zusammenarbeit, gegenseitige Hilfe und Frieden herauswächst. Auf dem Gebiet des Zusammenlebens und des für einander Lebens können wir am besten den Ernst des Ökumenismus vorzeigen: in wie weit wir auch in jenen Fragen einig sind, die grundsätzlich Fragen des Glückes auf Erden sind. Das gemeinsame Auftreten in der Zusammenarbeit im Interesse der Zurückgebliebenen und Unterdrückten, der Kampf gegen den Krieg, der Aufruf zur Zusammenarbeit der wohlwollenden Menschen gehören eigentlich alle zum Aufgabenkreis des Dialogs. Das gemeinsame Zeugnis der Christen manifestiert sich darin, dass wir alle unseren christlichen Glauben bezeugen. Wir wollen ein humaneres menschliches Leben verwirklichen und auf diese Weise von der Heilsbotschaft Christi, dem christlichen Glauben und von der Hoffnung, Zeugnis ablegen...

Die Analyse der Konzilsentscheidung sichert einen besonderen Platz der Theologie. Beim Kennenlernen der Ostkirchen bleibt eine entscheidende Tatsache, dass wir die formende Wirkung der verschiedenen geschichtlichen Gestaltungen und Situationen anerkennen. Wir dürfen also nicht uniformistisch denken. Gerade diese Versuchung müssen wir überbrücken, weil Einheit nicht Uniformität, sondern eine gewisse Identität in den wichtigen Punkten bedeutet. Das nennen wir gesetzlichen Pluralismus. In der Hoffnung, dass die Ostkirchen und die römische Kirche in irgendeiner Form sich zusammenschliessen, müssen wir daran denken, dass auf diese Weise und durch die gemeinsame Anreicherung und durch die Vervielfältigung der inneren Werte, die Katholizität der ganzen Kirche gewinnt. Angesehene Repräsentanten der Ostkirchen sprachen am Konzil für die Beibehaltung der Selbständigkeit damit durch Anerkennung der Integrität des pluralismus die einzige Kirche vollkommener wird. Die Konzilsentscheidung sprach von dem Prinzip der Einheit und Mehrheit und applizierte es auf die Theologie. Eine ganze Reihe von westlichen Theologen ist heute der Ansicht dass man nicht eine einzige Methode anwenden soll und man auch nicht von einer einzigen Theologie sprechen kann. Wir müssen die eigenartige Denkweise der östlichen Theologie beachten ebenso wie ihre Sprache und Methoden; Anders gesagt, man kann sie nicht deswegen verurteilen, weil sie nicht die skolastische Methode und Denkweise also die Sprache und Begriffswelt der westlichen Theologen gebrauchen.

József Vas: Ostern im Neuen Testament; der Autor beschreibt die Osterfeier der Urchristen, schildert die verschiedenen Methoden zum Ausrechnen des Osterdatums sowie die Durchführung der Kalenderreform und die Wandlungen der Osterfeier in der zweitausendjährigen Geschichte des Christentums. — Tamás

Nyíri: Liebe und Recht. Eine Analyse der Verbindung zwischen Liebe und Rechtschöpfung. — Gelegentlich des 25. Jahrestages des Todes von Teilhard de Chardin, veröffentlichen wir die Erinnerungen von Jeanne-Marie Mortier Chefsekretärin der Pariser Teilhard-Stiftung. — Eine Präsentation des in Frankreich lebenden ungarischen Dichters István Keszei, geschrieben von Tamás Deme. — Béla Czére schildert die ersten Jahre des literarischen Schaffens von Emil Kolozsvári-Grandpierre. — Im Literaturteil: Teile der Memoiren von László Possonyi, Gedichte von Angelus Silesius, György Rába, István Keszei, Karola Nagy und Péter Vasadi.

Begrüßung des Herrn Kardinal — Erzbischof László Lékai, gelegentlich seines 70. Geburtstages.

CONTENTS

The leading article of this number is the study by József Cserháti, Bishop of Pécs, entitled: „New steps in ecumenism”, where he, among others, writes:

The conciliar decision stresses the importance of selfcriticism; that means that we consider one another as partners, on the basis of rightfulness and equity.

Dialogue among partners is a most normal and important activity; highly qualified experts should expound the doctrines of their own communities. The wording of the decision underlines that an authentic dialogue should point out that every Christian has to take upon himself certain tasks for the common good. In this sense, the dialogue among religions becomes at the same time a dialogue carried on with the world, the fruits of which are: a better understanding, mutual assistance and peace. In co-operation in the social field this dialogue should aim at espousing the cause of the weak and the oppressed, at struggle against wars, at appealing people of good-will to join hands. The common witness of Christians manifests itself in a common profession of faith. We want to lead a life worthy of man, and by doing so, we will bear witness to the blissful, redeeming promises of Christ, to Christian faith, and hope...

The analysis of the decision of the Council devotes a special part to theology. When we, approach the Eastern Churches, it is a decisive point to recognise the transforming effect of the different historical developments and situations; which means that our way of thinking should not be made uniform. This is a temptation we have to resist, since unity does not mean uniformity but rather identity about the most essential points. That is what we call legitimate pluralism.

The Council's decision mentions the principle of unity and variety, and applies it to theology. A number of Western theologians now think that we cannot apply one method only, and it is not possible to speak of one theology. Conformingly, we have to respect the peculiar way of thinking of Eastern theology, their ideiom and methodology, thus, they cannot be blamed for not applying the scholastic approach and reflexion, the terminology and language of the West.

József Vas: Easter in the New Testament. The author in his study outlines the Easter of the first Christians, the 200-year long Easter-debate, explains the calculation of the date of Easter and its pioneers, the preparation of the calendar-reform and its consequences, and makes known how Easter has been celebrated during 2000 years of Christianity. — On the 25th anniversary of Teilhard's death, we bring the „Memories and Reflexions” by Jeanne-Marie Mortier, General Secretary of the Teilhard Fund in Paris. — Tamás Deme introduces István Keszei an outstanding Hungarian poet living in France. — Béla Czére writes about the debut of Emil Kolozsvári Grandpierre. — The fiction part contains fragments of the autobiography by László Possonyi to be published in the near future, as well as poems by Angelus Silesius, György Rába, István Keszei, Karola Nagy and Péter Vasadi.

Felicitation of Cardinal — Archbishop László Lékai in occasion of his 70th Birthday.

Tájékoztató

A GONDOLAT KIADÓ újdonságai közül elsőként Paolo Santarcangeli „**Pokolra kell annak menni...**” című kötetét említjük, amely az ősi vallásos ábrázolásoktól Homéroszon, Vergiluson és Dantén át a modern irodalomig mutatja be a világirodalom és a magyar költészet nagy pokoljáróit. „Abból kiindulva, hogy ez nem lehet pusztán véletlen, régóta foglalkoztatott a gondolat — írja a szerző —, hogy megpróbáljam kikutatni, miért és hogyan születik meg ez az — úgy tűnik — szükségszerű és elkerülhetetlen élmény.” A kötet legsikerültebb része „A Pokol és a Kegyelem”, amely a Dantétól Rimbaud-ig terjedő időszakaszot öleli fel. — Carl Friedrich von Weizsäcker **Válogatott tanulmányai** betekintést engednek a XX. század kiváló német fizikusának, filozófusának és jövőkutatójának munkásságába. Számunkra különösen érdekesek a következő fejezetek: „A kibernetika filozófiai problémái”; „Kérdések a mélylélektanhoz”; „Anyag és tudat”; „Az egészség és betegség, a jó és rossz, az igaz és hamis modellje”; „Fizika és filozófia” stb. A „Hová vezet bennünket a tudomány?” című fejezetben egyebek közt így ír: „A tudomány emberileg az igazság, a szépség és az etika oldaláról érint minket... A tudomány által iskolázott tudat maga is szétéphetetlen szövet jellegét ölti, ahol minden szál tart. Így magának a tudománynak a tükörfképévé válik. Ez az átalakulás sem veszélytelen, de legalább három erényét el kell ismernünk: először is az emberi lélekbe ülteti az igazság keresésének buzgalmát; másodsor a felfedezett tények tisztétét és harmadszor azt a képességét, hogy eldöntetlen kérdéseket nyitva hagyjon. Aki megtanulta, hogy mi a tudomány, nem lesz bizonytalan ott, ahol tud valamit, és nem fog dogmatizálni ott, ahol semmit sem tud.”

Két családunkról is szeretnénk beszámolni. Alejo Carpentier **Irodalom és politikai tudat Latin-Amerikában** című brosjára teljesen kielégítőenül hagyott bennünket. A cím sokkal többet ígér, mint amit a könyvecske teljesíteni tud. Cikkek és előadások rövid gyűjteménye, de meggyőződésünk, hogy a kérdés sokkal összetettebb és árnyalataiból annál, semmint ilyen egyszerűen és könnyedén el lehetne intézni. A másik Szabó György **Századunk olasz irodalmának kistükréi** és más tanulmányok című könyve, amelynek 375 oldalából mindössze száz vállalkozik arra, hogy a címben jelölt témát feldolgozza, de ez se nagyon haladja meg egy színvonalas TIT elő-

adás vagy egy kivonatols ismertetés kerekeit. Ha régebbi példákat említünk az önkéntelen összehasonlítás kedvéért — „A mai francia irodalom kistükréi”; „Az amerikai irodalom a XX. században”; „A német irodalom a XX. században” stb. —, azok jóval többet nyújtottak összefoglalójukban. — Hermann István **Teleológia és történetiség** című műve a tizenkilencedik század fordulóját megelőző hat esztendő filozófiai térképét rajzolja meg. Ebben az időben bomlott fel a kanti filozófia, ekkor alakult ki a fichte-i és a schellingi gondolatrendszer: ezek a filozófiai formák vezettek el a hegeli dialektikához, majd Marxhoz. A szerző, marxista filozófus, esztéta nemcsak a szorosan vett polgári filozófiai fejlődést kíséri nyomon, hanem — egyetemes szellemű vizsgálódóként — azt is kimutatja, mennyiben járult hozzá a német filozófia az általános emberi kultúrához.

Hamburger Klára **Liszt-monográfiája** az eddig legteljesebb ilyen jellegű, összefoglaló munka. Felvázolja ennek a rendkívüli érdekes életnek minden jelentős epizódját, ismerteti a zeneszerző alkotóperiódusait, műveinek szinte valamennyi fontos darabját és betekintést enged Liszt intím gondolataiba, hitének mélységeibe is. Böven idéz Liszt leveleiből, megnyilatkozásaiból. Itt csak kettőre hivatkozunk: „Patrónusom, Paulai Szent Ferenc jelégje a »Charitas!«. Ehhez egész életemben hű maradok!” — „...Nem indít meg különösebben azok halála, akiket ismertem. Sőt, irigyléseméltónak találok sorsukat, mert nem kell többé viselniük az élet — és a vele járó felelősség — súlyos jármát. Az egyetlen és erőteljes érzelem, amelyet megőriztem: az emberi fájdalom mélységes rezdülései iránti részvét.” — Eleni Kazantzaki, Nikosz Kazantzakisznak, a nagy görög írónak az övégye írta meg emlékezéseit **A meg nem alkuvó** címmel. Harmincéves együttlétük emlékei, élményei, küzdelmei elevenednek meg a szerző megrendítő hangú előadásában. Tanúi lehetünk a nagy író művei születési körülményeinek is: a Zorbász, a görög, a Jelentés Grécónak, a Mihális kapitány stb. fogantatásának és megírása drámai vonatkozásainak. A Szentföldön történt utazásukról így ír Eleni Kazantzaki: „Palesztina. A húsunkból testet öltött Biblia. A szeretet és a halál örökkévaló üzenete. A kopár Golgota. Holdkóros táj. Olvasztott ólom a Holt-tenger... A nap, amint keservesen kihuny a durván ácsolt fakereszteken csüngő, feketére aszalódott három emberi testen... A homok sárgás, óriás pergamenárkúsan piros vércseppek itt is, ott is. És Krisztus makacs lábának friss-nedves lépésnyomai...”

Ára: 16 Ft

Ludmann Mihály grafikája